

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

На правах рукопису

БОРТНИК ЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 94(438+477.82)“1924/1939“:355.457

**КОРПУС ОХОРОНИ ПРИКОРДОННЯ НА ВОЛИНІ
У 1924–1939 РР.**

07.00.01 – історія України

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Разиграєв Олег Володимирович,

кандидат історичних наук

Луцьк – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Стан наукового вивчення теми.....	11
1.2. Джерела.....	30
1.3. Методологія.....	48
Висновки до розділу 1.....	56
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБОВИЙ СКЛАД КОРПУСУ ОХОРОНИ ПРИКОРДОННЯ.....	58
2.1. Передумови виникнення.....	58
2.2. Формування корпусу на Волині.....	71
2.3. Організаційна структура та кадрове забезпечення.....	82
Висновки до розділу 2.....	113
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ КОРПУСУ ОХОРОНИ ПРИКОРДОННЯ.....	115
3.1. Охорона державного кордону.....	115
3.2. Контроль за суспільно-політичним життям.....	143
3.3. Культурно-освітня та соціальна робота.....	168
Висновки до розділу 3.....	184
ВИСНОВКИ.....	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196
ДОДАТКИ.....	252

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БСРР – Білоруська Соціалістична Радянська Республіка

ВКП (б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)

ВОП – Війська охорони прикордоння

ВП – Військо Польське

ГІ ЗС – Головний інспектор Збройних сил

ГК ВП – Головне командування Війська Польського

ГРУ СРСР – Головне розвідувальне управління СРСР

ГШ – Генеральний (Головний) штаб

ЗС – Збройні сили

КОК – Командування Округу корпусу

КОП – Корпус охорони прикордоння

КПЗБ – Комуністична партія Західної Білорусії

КПЗУ – Комуністична партія Західної України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління

ОК – Округ корпусу

ОУН – Організація українських націоналістів

РП – Республіка Польща

РСЧА – Робітничо-Селянська Червона Армія

СІР КОК – Самостійний інформаційний реферат Командування Округу корпусу

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання

УНР – Українська Народна Республіка

УСО – Українське селянське об'єднання

УСПР – Українська соціалістична радикальна партія

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ЦК КП (б) У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ЧСР – Чехословацька Республіка

ВСТУП

Актуальність теми. Важливу роль у зовнішній політиці незалежної України відіграють розширення та зміцнення відносин із Республікою Польща. Це пояснюється не лише фактором сусідства, а й тією базою стосунків, яка склалася впродовж століть. Двостороннім відносинам була притаманна як взаємовигідна співпраця, так і конфліктність. На особливу увагу заслуговує міжвоєнний період історії українсько-польських стосунків. Попри вагомий рівень вивчення у вітчизняній та зарубіжній історіографії, він містить низку нез'ясованих питань, що породжували й породжують дискусійні моменти в сучасному двосторонньому співробітництві.

Одним із них є організація та діяльність на території тодішньої Західної Волині, що перебувала у складі Другої Речі Посполитої як Волинське воєводство, Корпусу охорони прикордоння (КОП). Ця військова структура функціонувала впродовж 1924–1939 рр. й здійснювала охорону східного кордону держави. Дослідження означеної теми дає змогу на прикладі Волині простежити реалізацію в 1920–1930-х рр. основних етапів та особливостей політики Польщі щодо охорони її східних рубежів. Слід зазначити, що останні були не просто розподільчою межею двох держав, а своєрідним бар'єром, який розділив Європу на дві частини за ознаками соціально-економічного та політичного розвитку: капіталістичний світ – країни Європи, в тому числі Друга Річ Посполита, та соціалістичний – тогочасний Радянський Союз, до складу якого входила й Українська Соціалістична Радянська Республіка.

Діяльність Корпусу охорони прикордоння значною мірою сприяла стабілізації ситуації на східному кордоні. Цей аспект може зацікавити підрозділи Державної прикордонної служби незалежної України не лише з теоретичного, але й з практичного погляду, враховуючи неспокійну суспільно-політичну та безпекову ситуацію на східних теренах нашої держави.

Актуальність теми зумовлена й тим, що її розробка сприяє введенню до наукового обігу значної кількості неопублікованих матеріалів, які висвітлюють як

організацію та діяльність Корпусу охорони прикордоння, так і окремі аспекти суспільно-політичного, соціально-економічного й культурно-релігійного розвитку міжвоєнної Волині.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах наукової теми «Соціально-економічні та політичні проблеми європейської історії» (протокол № 5 від 13 листопада 2014 р.) кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Робота є складовою частиною держбюджетної теми «Західне Полісся: історія і культура» (номер державної реєстрації 01031U000656). Дослідження виконане також в рамках наукового проекту Стипендіальної програми Польського уряду для молодих науковців (2014–2015 рр.).

Мета і завдання дослідження. Враховуючи наукове, теоретичне і практичне значення теми, спираючись на опрацьовані джерела і наукову літературу, у дисертації поставлено **мету** – проаналізувати становлення, організацію та основні напрями діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- охарактеризувати передумови виникнення Корпусу охорони прикордоння як складової частини військової системи Другої Речі Посполитої;
- висвітлити процес становлення КОП на Волині, з'ясувати нормативно-правові засади його діяльності;
- розкрити організаційну структуру та кадровий склад Корпусу охорони прикордоння у Волинському воєводстві;
- дослідити роль КОП в охороні волинської ділянки східного кордону Другої Речі Посполитої;
- показати участь Корпусу охорони прикордоння у здійсненні контролю за суспільно-політичним життям міжвоєнної Волині;
- з'ясувати зміст культурно-освітньої та соціальної роботи КОП.

Об'єктом дослідження виступає військова система Другої Речі Посполитої.

Предмет дослідження – Корпус охорони прикордоння на території міжвоєнної Волині як важлива складова частина військової системи Другої Речі Посполитої.

Хронологічні межі дисертації охоплюють 1924–1939 рр. Нижня межа зумовлена створенням Корпусу охорони прикордоння відповідно до наказу міністра військових справ Другої Речі Посполитої В. Сікорського від 12 вересня 1924 р. Верхня межа обмежена припиненням існування КОП внаслідок початку 1 вересня 1939 р. Другої світової війни. Для з'ясування передумов виникнення КОП відбувся вихід за нижню хронологічну межу дисертації (до 1918–1923 рр.).

Територіальні рамки дослідження охоплюють землі Західної Волині, які з травня 1919 р. опинилися під контролем польських військ, а після укладення 18 березня 1921 р. Ризького мирного договору увійшли до складу Другої Речі Посполитої. В адміністративному аспекті вони становили Волинське воєводство (1921–1939 рр.). Сьогодні на цій території розміщені сучасні Волинська (окрім Камінь-Каширського та Любешівського районів) і Рівненська області, а також північна частина Тернопільської області (Кременецький, Лановецький та Шумський райони) України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

Уперше:

- цілісно досліджено становлення, організацію та основні напрями діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр., тобто висвітлено тему, яка ще не була предметом окремого дослідження у сучасній вітчизняній і зарубіжній історіографії;
- на основі архівних джерел, публікацій документів та матеріалів, періодики, наукової літератури охарактеризовано форми, методи і результати роботи КОП щодо охорони волинської ділянки східного кордону Другої Речі Посполитої;
- визначено внесок КОП у проведення культурно-освітньої та соціальної роботи в регіоні;

- порушено питання про хибність класифікації у вітчизняній історіографії КОПу як винятково репресивного органу польської влади на теренах міжвоєнної Волині;
- введено до наукового обігу значний масив неопублікованих документів з історії діяльності КОП на Волині, зокрема з фондів державних архівів Волинської, Львівської, Рівненської й Тернопільської областей України; Архіву нових актів, Національного цифрового архіву, Центрального військового архіву (м. Варшава, Республіка Польща), Архіву прикордонної варти в Щецині (м. Щецин, Республіка Польща), Державного архіву в Кельцах (м. Кельце, Республіка Польща);

уточнено:

- періодизацію етапів становлення та функціонування КОП на Волині впродовж 1924–1939 рр.;
 - найменування й місце дислокації окремих підрозділів КОП;
- подальшого розвитку у дисертації набули питання про:*
- основні тенденції політики польської влади стосовно Волині, їх вплив на функціонування КОП у регіоні;
 - роль КОП у забезпеченні безпеки прикордонних теренів Волинського воєводства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в дисертації факти, висновки та узагальнення можуть бути використані під час дослідження історії міжвоєнної Волині, підготовки узагальнюючих і спеціальних праць з історії України та Польщі, збірників документів і матеріалів. Дослідження може бути корисним у підготовці лекцій, семінарських занять та інших форм організації навчально-виховного процесу, що розкривають новітню добу історії України і Польщі. Досвід діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині упродовж 1924–1939 рр. може зацікавити підрозділи Державної прикордонної служби України як із теоретичного, так і практичного погляду.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації доповідалися на 15 наукових конференціях та інших наукових зібраннях різних рівнів, а саме:

I Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій подіям Другої світової війни на території Волинської області (м. Луцьк, 24–27 квітня 2012 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14–15 травня 2012 р.); XLII Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Минуле і сучасне Волині і Полісся. Ратнівщина в історії України і Волині» (сmt Ратне – с. Кортеліси Волинської області, 20 вересня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу» (м. Луцьк, 11–12 жовтня 2012 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (м. Чернівці, 7 грудня 2012 р.); Міжнародній конференції «Реформування та розвиток науки: сучасні виклики» (м. Київ, 2 лютого 2013 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14–15 травня 2013 р.); Міжнародній науковій історико-краєзнавчій конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Холокост на Волині» (сmt Маневичі Волинської області, 21–22 серпня 2013 р.); IX Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 95-й річниці Буковинського народного віча (м. Чернівці, 25–26 жовтня 2013 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14–15 травня 2014 р.); 67-й Міжнародній конференції «Каразінські читання» (м. Харків, 25 квітня 2014 р.); VII Волинській всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції (до 95-річчя заснування Житомирського державного університету імені Івана Франка) (м. Житомир, 7–8 листопада 2014 р.); VI Міжнародній науковій конференції «Верховенство права: вчора, сьогодні і завтра» (м. Кельце, Республіка Польща, 24 березня 2015 р.); 68-й Міжнародній конференції «Каразінські читання» (м. Харків, 24 квітня 2015 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 12–13 травня 2015 р.).

Результати дисертації оприлюднювалися під час фестивалів науки у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки протягом 2012–2015 рр., обговорювалися на засіданнях кафедри всесвітньої історії цього університету упродовж 2011–2015 рр. Окремі положення дисертації представлено на засіданнях Відділу історії Університету Яна Кохановського в Кельцах (Республіка Польща, листопад–грудень 2014 р.) та Відділу суспільних наук філії цього ВНЗ у Пйотркові Трибунальському (квітень–червень 2015 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 18 публікаціях: вісім – у наукових фахових виданнях, в тому числі одна – у міжнародному збірнику, що входить до наукометричних баз даних; десять – в інших наукових виданнях та матеріалах міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового вивчення теми

Становлення, організація та діяльність Корпусу охорони прикордоння на теренах Волині є маловивченим питанням української історичної науки [11]. На сьогодні з теми дисертації нагромадилася певна наукова література, представлена підрозділами окремих монографій, науковими статтями, публікаціями у періодиці. Вищевказані праці, відповідно до національних шкіл, поділені нами на дві групи: ті, що належать вітчизняній історіографії, й ті, які відносяться до зарубіжної історіографії.

Вітчизняну історіографію складають роботи вчених як радянської доби, так і періоду після 1991 р., де висвітлюються окремі аспекти розвитку західноукраїнських земель, Західної Волині упродовж міжвоєнного періоду. Радянська історіографія з теми має переважно пропагандистський характер. Насамперед необхідно звернути увагу на узагальнюючі роботи з історії Другої Речі Посполитої [148].

Входження західноукраїнських земель до складу Другої Речі Посполитої оцінюється як окупація капіталістичною Польщею «території братнього українського народу». Значній критиці піддається підписаний 18 березня 1921 р. Ризький мирний договір і вказується на те, що на практиці радянська влада не визнавала його умов і прагнула перегляду. Загальною рисою колективних праць з історії західноукраїнських земель міжвоєнного періоду є спотворена подача багатьох аспектів їх минулого, в тому числі Волинського воєводства [152–154].

Щодо індивідуальних досліджень, то тут варто виокремити напрацювання І. Васюти [10], І. Кічія [149], Л. Корнійчук [163], М. Кравця [165], С. Макарчука [193], О. Михайлюка [149], Р. Оксенюка [201], Ю. Сливки [216] та ін. Монографії І. Васюти [10] та Л. Корнійчук [168] є показовими у контексті вивчення

соціально-економічних процесів на теренах західноукраїнських земель. Дослідженню хронології антипольських виступів, в тому числі робітничого руху на території Західної України, присвячена праця М. Кравця [165], проте її суттєвим недоліком є те, що в публікації звертається увага виключно на активність комуністів. Ґрунтовним дослідженням з історії західноукраїнських земель стала праця С. Макарчука [193]. Тут досить повно показано особливості соціальних та національних відносин на етнічних українських землях у складі Чехословаччини, Польщі та Румунії. Вчений визначає політику Другої Речі Посполитої на Волині як окупаційну. Подібної точки зору дотримуються О. Михайлюк [149], Р. Оксенюк [201] та Ю. Сливка [216].

Таким чином, Корпус охорони прикордоння трактується радянською історіографією негативно. Поряд із державною поліцією ця структура розглядається як репресивний механізм для придушення селянського, робітничого та комуністичного рухів.

Загальні вітчизняні праці періоду незалежної України, що формують історичне тло для вивчення діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині, є більш об'єктивними та неупередженими. У цьому контексті необхідно відмітити наукові розвідки Л. Алексієвець [3–4], Я. Грицака [16], Л. Зашкільняка та М. Крикуна [146], С. Кульчицького [181], Н. Стоколос [223], Б. Тищика [225], П. Федорчака [226], М. Швагуляка [234] та ін. Дослідники комплексно, із залученням сучасних наукових підходів і методів аналізують суспільно-політичну ситуацію в Другій Речі Посполитій, виокремлюючи розвиток Західної України. Позитивним явищем є подолання авторами ідеологічних підходів та стереотипів, що якісно відрізняє їх напрацювання від попередників.

Сутність «українського питання», його вплив на зовнішню політику провідних держав світу, перебіг тодішніх польсько-радянських відносин, наслідком чого стала потреба Другої Речі Посполитої в зміцненні свого східного кордону, розкрито в працях за редакцією В. Трофимовича [151], В. Смолія [199], наукових розвідках М. Гетьманчука [14]. Українсько-польські відносини

відображені у публікаціях В. Голубка [17], Б. Гудя [17; 18; 381], О. Зайцева [143–144], М. Литвина [190], В. Макарчука [192] та ін.

По-новому бачать проблему польсько-українського збройного конфлікту 1918–1919 рр. В. Голубко та Б. Гудь у праці «Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр.» [17]. Наукова розвідка М. Литвина [190] стосується польсько-української війни. Дослідник вказує на несприйняття польськими політичними колами прагнення українців мати власну державу. В. Макарчук [192] дотримується тієї позиції, що основною причиною збройного конфлікту були суперечки з приводу територіальної приналежності Волині та Східної Галичини. Ґрунтовні праці О. Зайцева охоплюють питання діяльності українського політикуму в умовах міжвоєнної Польщі, розвитку в означений період українського інтегрального націоналізму, який у Західній Волині виступав об'єктом пильної уваги КОП [143–144].

Актуальними для дослідження теми є роботи, які присвячені історії Волинського воєводства, зокрема, його суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-національному життю. Це праці таких авторів, як О. Гаврилюк [13], М. Гон [15], Р. Давидюк [19–20], Ю. Крамар [166–173], О. Купчик [182–183], М. Кучерепа [184–189], В. Панасюк [203–204], С. Синяк [215], Я. Цецик [187–188; 228], Я. Шабала [229–230], А. Шваба [231–233] та ін. Так, дослідження Ю. Крамара [166–173] присвячені політиці польської адміністрації на Волині у міжвоєнний період, культурно-національному та релігійному життю краю. В основі політики Другої Речі Посполитої на Волині, за словами вченого, лежала ідея польських націонал-демократів щодо «інкорпорації» східних воєводств. Незважаючи на те, що сутність «волинської політики» Г. Юзевського була ліберальнішою і спрямовувалася на зближення із українським населенням, у підсумку саме вона призвела до ще більшої радикалізації державної політики Другої Речі Посполитої на Волині у другій половині 1930-х рр. На практиці це втілювалося у так званій «ревіндикаційній акції», що мала на меті примусове окатоличення українців. Захід активно здійснювався

силами Корпусу охорони прикордоння. Участь у вищевказаних заходах КОП висвітлюється у працях В. Комара [160–162], О. Никончук [200]. Праці Р. Давидюк стосуються участі у енерівської еміграції у суспільно-політичному житті Волинського воєводства, зокрема, польсько-радянському прикордонному протистоянні 1920-х рр., а також діяльності в регіоні Волинського українського об'єднання [19–20; 189].

Наукові дослідження М. Кучерепи [184–189] стосуються різнопланових питань українсько-польських відносин міжвоєнної доби. Проте найголовнішу увагу автор звертає на державну політику Польщі на теренах східних воєводств, причини і передумови виникнення українсько-польського конфлікту, суспільно-політичне, релігійне життя Волині міжвоєнного періоду. Праці вченого містять згадки про діяльність Корпусу охорони прикордоння на Волині, зокрема, стосовно проведення акції примусового окатоличення, посилення репресій. На думку історика, саме антиукраїнська діяльність КОП на Волині наприкінці 1930-х рр. викликала відповідну реакцію на це українських політичних сил, насамперед Організації українських націоналістів (ОУН). Це стало одним з вагомих чинників, що спричинив українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни.

М. Кучерепа та Я. Цецик [187–188] здійснили комплексне дослідження діяльності низки політичних партій та угруповань на території Волині упродовж 1921–1939 рр., акцентуючи увагу на УНДО та ОУН. Дослідники висвітлили реакцію українських національних партій на політику Другої Речі Посполитої на теренах міжвоєнної Волині, показали протидію підрозділів Корпусу охорони прикордоння українському національному рухові.

У контексті дослідження діяльності Корпусу охорони прикордоння важливим є висвітлення проблеми становлення східних рубежів Другої Речі Посполитої. Їй присвячені наукові розвідки Л. Алексієвець [3–4], І. Завади [141], О. Красівського [174], В. Макарчука [192], О. Пернети [205] та ін. Дослідники вказують на пріоритет зовнішньополітичних чинників у тому, що західноукраїнські землі стали частиною міжвоєнної Польщі. У роботі

В. Макарчука [192] особливе місце займає визначення правового статусу цих територій у складі Другої Речі Посполитої.

Прикордонні конфлікти на Волині у 1920-х рр. розкрито у публікаціях О. Соловея [219]. Вчений вказує на те, що штучність утвореного внаслідок підписання Ризького договору кордону, різні форми протистояння ідеологічно ворожих сторін, які він розділив, стали головними причинами, які впливали на стан безпеки Волинського воєводства у цей період. Історик зазначає, що повідомлення та рапорти КОП виступають вагомим джерелом інформації, яка дає змогу проаналізувати стан безпеки у прикордонних повітах Волині.

У контексті вивчення східного пограниччя варто згадати наукові дослідження О. Разиграєва [210–213; 512–513]. Так, один із підрозділів його дисертації «Польська державна поліція у Західній Волині: 1919–1926 рр.» присвячений охороні східних рубежів Другої Речі Посполитої на ділянці кордону Волинського воєводства [212]. Історик виділяє чотири періоди в охороні східного державного рубежу після підписання Ризького мирного договору. Основним критерієм для цього стали формування, які виконували вищевказані функції. Дослідник аналізує особливості виконання служби поліціантами, методи їхньої роботи в контексті суспільно-політичної ситуації у Волинському воєводстві. Підсумовуючи роботу державної поліції у цьому напрямку, О. Разиграєв через низку факторів визначає її як неефективну.

Діяльність Корпусу охорони прикордоння висвітлює кандидатська дисертація Л. Юрчук [237]. Розкриваючи роль КОП у полонізації прикордонних територій, дослідниця зупинилася на протидії Корпусу охорони прикордоння українському національно-визвольному рухові. Це стосувалося контролю за діяльністю українських громадських організацій, народних університетів, обмеження доступу українців до державних посад тощо. Л. Юрчук акцентує розширення повноважень КОП із середини 1930-х рр., що спричинило його участь у третій фазі «акції ревіндикації» у прикордонних повітах воєводства. Завершальний (третій) розділ дисертації Л. Юрчук розповідає про місце полків КОП «Сарни» і «Здолбунів», значення Сарненського укріпленого військового

району у мобілізаційних планах Другої Речі Посполитої. Автор висвітлює також бойові дії підрозділів КОП проти Червоної армії на початку Другої світової війни.

Вважаємо, що Л. Юрчук на належному науковому рівні дослідила репресивну складову діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині [235–239]. Справедливо зауважимо, що дії КОП стали втіленням державної політики Другої Речі Посполитої на східних теренах, спрямованої на асиміляцію українців, їхнє ополячення й окатоличення. Водночас джерела інформують, що КОП виконував й інші функції. Головною серед них була охорона державного кордону та забезпечення безпеки прикордоння, боротьба із нелегальним прикордонним рухом, контрабандою та іншими правопорушеннями, протидія бандитським угрупованням, актам диверсії зі сторони СРСР. Значною була і соціальна роль підрозділів КОП. За нестачі або відсутності коштів у населення та місцевої влади КОП надавав допомогу у будівництві доріг, мостів, гребель, їх ремонті, у ліквідації стихійних лих, пожеж тощо. Проведене нами дослідження не дає змоги погодитися із думкою Л. Юрчук про Корпус охорони прикордоння як лише «репресивно-каральний орган». Вважаємо, що тільки один із напрямів роботи КОП – боротьбу із українським національно-визвольним рухом – можна віднести до категорії «репресивний». Натомість термін «репресивно-каральний орган» є неприйнятним для означення усієї діяльності КОП.

Слід зауважити також, що Л. Юрчук допустила деякі неточності під час висвітлення процесу організації Корпусу охорони прикордоння. Зокрема, це стосується найменування основних підрозділів формації, які здійснювали службу на Волині. Так, дослідниця вказує на те, що на волинському відрізку кордону несли службу батальйони КОП «Березно-Зурно», «Гоща» та «Великі Дедеркали», а також ескадрони «Березно-Зурно», «Гоща» та «Великі Дедеркали» [237, с. 13]. Однак, як свідчать досліджені нами матеріали, у 1924–1929 рр. ці підрозділи іменувалися лише цифрою. Таким чином, на Волині спочатку діяли 2, 3-й, 4-й батальйон піхоти та 5-й, 4-й, 3-й ескадрони кавалерії. Лише з 1929 р. вони почали носити назву населених пунктів, де розташовувалися (при збереженні їх числового порядку).

Підсумовуючи вітчизняну історіографію з теми, можна зробити висновок, що радянська історична наука розглядала Корпус охорони прикордоння (поряд із державною поліцією та іншими силовими структурами Польщі) як орган, який здійснював боротьбу із комуністичним і робітничим рухом. В історіографії незалежної України увага звертається переважно на репресивну діяльність КОП стосовно українського національно-визвольного руху. Найяскравішим виразником цього напрямку є дослідження Л. Юрчук. Загалом доводиться констатувати, що у вітчизняній історіографії відсутнє дослідження, яке б комплексно висвітлювало становлення КОП, його внутрішню структуру та основні напрями діяльності на теренах міжвоєнної Волині.

Звертаючись до зарубіжної історіографії проблеми, слід зазначити, що найповніше вона розроблена польськими істориками. Серед загальних праць з історії Другої Речі Посполитої варто виділити роботи А. Айненкеля [1–2], М. Конрата [401], З. Ландау та Є. Томашевського [538], М. Лечика [431], М. Папежинської-Турек [474], В. Побуг-Малиновського [483] та інших авторів. Так, М. Папежинська-Турек звертає увагу на український чинник у Польщі, національну, релігійну політику держави на теренах східних воєводств, негативно ставиться до «акції ревіндикації». Українсько-польським стосункам присвячені ґрунтовні дослідження А. Айненкеля [1–2] та А. Сиви [525]. Автори аналізують причини міжетнічного протистояння обох народів під час Другої світової війни; у цьому контексті вони згадують діяльність КОП.

Складовою історіографії теми є праці польських вчених, присвячених різним аспектам історії міжвоєнного Волинського воєводства. Так, П. Ставецький [530] досліджував політику воєводи Г. Юзевського; І. Політ [488] підсумував наслідки діяльності А. Гавке-Новака. Найбільш повною у цьому контексті є праця В. Менджецького [448]. Тут аналізується розвиток Волинського воєводства у 1921–1939 рр., зокрема, економічне та суспільно-політичне життя, міжетнічні відносини.

Найчисельнішу групу польських досліджень, безпосередньо пов'язаних з темою дисертації, становлять ті, які стосуються різних сторін функціонування

Корпусу охорони прикордоння. Відповідно до хронології складання цієї історіографії, її можна умовно поділити на три групи: довоєнну (1920–1930-і рр.), повоєнну (друга половина 1940-х – кінець 1980-х рр.) і часів незалежної Республіки Польщі (1990-і рр. – початок XXI ст.).

Публікації довоєнного періоду мають загалом науково-популярний характер. Серед таких видань вирізняється брошура полковника А. Марушевського [443]. Автор сконцентрував увагу на проблемах охорони кордонів давньої Речі Посполитої та одним із перших підняв проблему генезису КОП. Інформативними є праці Т. Мюніха [454] та за редакцією Ф. Ямки-Коперського. Їх зміст розкриває особливості функціонування КОП, подає статистичні відомості про діяльність цієї структури. Наведені матеріали ілюструють рівень ефективності роботи КОП щодо виконання завдання з охорони кордону. У міжвоєнний час була здійснена спроба здійснення опису військово-географічного терену, на якому діяв Корпус охорони прикордоння. Так, Р. Умястовський у праці, яка загалом стосується військової географії Польщі, подає різнопланові географічні карти [542]. Схожої тематики стосується й праця Є. Незбжицького [468]. Тут наводиться характеристика Полісся з військово-географічної точки зору. Загалом дослідники позитивно оцінювали діяльність Корпусу охорони прикордоння. Водночас, зважаючи на загальний характер вищезгаданих праць, відомості щодо 1-ї бригади КОП («Волинь») та її діяльності практично відсутні.

Прикордонна служба вважалася основним, проте не єдиним завданням Корпусу охорони прикордоння. Не менш важливою була участь КОП у культурно-освітній та виховній роботі на східних теренах щодо власного кадрового складу організації, так і місцевого населення. Означеній проблемі присвячена праця Р. Мацкевич [438]. Щоденне життя солдатів КОП знайшло висвітлення у роботі М. Адамкевича [240].

Польські історики повоєнного періоду теж зверталися до проблематики КОП. Першими ґрунтовними працями стали підготовлені на базі Познанського та Варшавського університетів докторські дисертації З. Чеха, Ф. Берната [333] та ін.

Частина із них пізніше була опублікована у вигляді наукових статей в часописах Міністерства внутрішніх справ та Міністерства національної оборони, зокрема в журналі «Військово-історичний огляд» («Wojskowy Przegląd Historyczny»)

Більшість досліджень з історії війська Другої Речі Посполитої доповнюють наукові розвідки щодо КОП. Так, Є. Козловський у праці «Військо Польське 1936–1939. Спроба модернізації та розбудови» [414] стверджує, що Корпус охорони прикордоння створювався, «насамперед з метою зміцнення санітарного кордону із СРСР, збільшення прикордонних гарнізонів та утримання у стані спокою тамтешнього населення української, білоруської та литовської національностей» [414, s. 390].

Певний внесок у розкриття теми належить тодішнім польським науковцям в еміграції. Так, К. Драчинський звернувся до питання організації підрозділів кавалерії Корпусу [368]. На увагу заслуговує наукова стаття С. Янковича, де охарактеризовано у своїй науковій статті особливості становлення жандармерії формування [389].

З кінця 1980-х – початку 1990-х рр. в польській історіографії відбулася інтенсифікація наукових досліджень з історії Корпусу охорони прикордоння. Одним із основних чинників, що сприяв цьому, стало відкриття широкого доступу до фондів архівних установ – Центрального військового архіву у Варшаві та Архіву військ охорони прикордоння у Кентшині (нині – Архів прикордонної варти у Щецині). Вагомою формою апробації результатів досліджень стали науково-практичні конференції, які проводилися у Кентшині та Кошаліні під керівництвом Л. Гроховського, Б. Поляка [560].

Аналізуючи сучасний стан досліджень проблеми охорони східних кордонів Другої Речі Посполитої, можна зауважити, що її висвітлення відбувається у кількох головних напрямках. Перший пов'язаний із діяльністю прикордонних формувань, що передували Корпусу охорони прикордоння і характеристикою чинників, які викликали появу КОП. У цьому контексті написані праці Л. Беднарека [326–327], Г. Лукомського [437], публікації слухачів Центрального осередку підготовки Прикордонної варти ім. маршала Ю. Пілсудського (Кошалін)

К. Калачинського, В. Плучинського [392], М. Фурманек-Олесюк, А. Харитонюк [355]. Дослідники розкрили особливості становлення, формування внутрішньої організації, функціональні завдання прикордонних структур, які передували Корпусу охорони прикордоння. Вони відзначають, що вже у 1918–1919 рр., враховуючи насамперед зовнішньополітичну ситуацію, у Польщі виникає потреба створення двох відмінних систем охорони кордону: першої – для західних, південних і південно-західних рубежів (Східна Пруссія, Румунія, Німеччина, Чехословаччина); другої – для східного кордону (із радянською Росією, Литвою і Латвією).

Польський дослідник В. Шлешинський проаналізував діяльність прикордонних формувань, які передували КОП, у контексті функціонування апарату органів безпеки Другої Речі Посполитої (митні батальйони, прикордонна варта, державна поліція (підрозділи прикордонної поліції)). Автор висвітлив особливості служби вищезгаданих структур. Крім того, частина праці присвячена Корпусу охорони прикордоння. В. Шлешинський подав у загальних рисах причини створення КОП, внутрішню організацію, кадровий склад, засади співпраці із органами загальної адміністрації та поліції. На думку історика, «Корпус охорони прикордоння виявився формацією, яка відповідала очікуванням влади» [523, s. 147]. Згідно В. Шлешинського, досить вагомим фактом є те, що, вже з кінця 1920-х рр. КОП почав виконувати функції «наглядача» за суспільно-політичним життям і будь-якими проявами антидержавної діяльності на теренах функціонування його підрозділів.

Наступна група досліджень характеризує причини і чинники утворення Корпусу охорони прикордоння. Серед дослідників, які звертаються до цих питань, необхідно виділити А. Айненкеля [241], Г. Домінічака [366–367], П. Ставецького [531], П. Ціхорацького [356], М. Яблоновського [384–386].

Г. Домінічак одним із перших системно проаналізував проблему кордонів Другої Речі Посполитої. У 1992 р. на правах рукопису була видана праця «Східний кордон Речі Посполитої Польської в 1919–1939 рр.» [366]. Дослідник зверненув увагу на проблему утворення Польської держави наприкінці Першої

світової війни, становлення її кордонів. У праці подана детальна характеристика усіх частин кордону та безпосередніх держав-сусідів, виділяються дві системи забезпечення його охорони. Г. Домінічак вперше проаналізував діяльність спеціально створених формувань, що займалися охороною східного кордону Польщі, визначив чинники, які впливали на їх видозміну. Вчений звернув увагу на утворення Корпусу охорони прикордоння як першої постійної формації для охорони східного кордону держави. У праці проаналізовано організаційну структуру КОП та зміни у ній, особливості виконання служби підрозділами КОП, певна частина матеріалу подається у вигляді таблиць.

Продовжуючи роботу над вивченням проблеми забезпечення охорони кордонів Польщі, Г. Домінічак у 1997 р. видав працю «Кордони держави та їх охорона на історичному просторі 966–1966 рр.» [367]. Тут міститься подібна, як і в попередній роботі цього автора характеристика Корпусу охорони прикордоння. Дослідник визначає, що наступне після КОП формування, що займалося охороною усієї системи кордонів Польщі – Війська охорони прикордоння (ВОП) – по суті, відтворило особливості служби КОП та методи його роботи. Не оминув проблематики КОП у своїх працях історик Війська Польського М. Цеплевич. Він звернув увагу на питання генезису, організації та завдань означеної військової структури [357].

Дослідження П. Ціхорацького присвячене трьом найбільшим диверсійним актам радянських спецслужб, здійснених на північно-східних теренах Другої Речі Посполитої у міжвоєнний період. Це напад в ніч з 3 на 4 серпня 1924 р. на містечко Стовпце Новогрудського воєводства, атака 24 вересня 1924 р. на пасажирський потяг біля станції Ловча Поліського воєводства, напад 3 листопада 1924 р. на потяг біля залізничної станції Лісова Новогрудського воєводства [356]. Саме ці інциденти, на кожен із яких по-різному відреагували польське суспільство і влада, стали безпосереднім приводом до того, що керівництво держави прийняло рішення про створення для охорони східного кордону Корпусу охорони прикордоння. Як вказує вчений, саме 4 серпня 1924 р. стало найтрагічнішим днем в історії поліції міжвоєнної Польщі: тоді загинула найбільша кількість

працівників правоохоронних органів держави. Крім того, у праці вчений аналізує причини і передумови диверсійних актів другої половини 1924 р. з боку СРСР, звертаючи увагу на вплив наслідків Першої світової війни, радянсько-польське військово-політичне протистояння, незадовільний стан забезпечення суспільного порядку на східних теренах Польщі та низький рівень їх економіки. П. Ціхопрацький вказує на те, що диверсійний рух координувався не лише місцевими політичними об'єднаннями комуністичного спрямування, які до того ж діяли нелегально, але й військовими спецслужбами СРСР. Втім, саме зовнішній фактор був визначальним.

Ще однією важливою проблемою, яка часто порушується сучасними польськими дослідниками, є формування та зміни у внутрішній структурі Корпусу охорони прикордоння. В цьому контексті варто згадати праці Л. Беднарека [326], Г. Домінічака [366–367] та Є. Прохвіча [495; 498–500]. Так, Є. Прохвіч у першій частині статті «Корпус охорони прикордоння напередодні війни. Формування та організаційні зміни КОП до 1939 р.» [498] детально аналізує етапи формування внутрішньої та територіальної структури формування, кадровий та керівний склад, показує передумови, які призвели до її реформування. Автор характеризує організацію Корпусу охорони прикордоння станом на 31 грудня 1938 р. Оцінки дослідника дають змогу усвідомити вагому роль КОП у військовій структурі Другої Речі Посполитої як активного суб'єкта мобілізаційних приготувань держави, відповідно до військового плану «Захід» [498]. Друга частина вищезгаданої публікації Є. Прохвіча аналізує зміни у внутрішній структурі КОП. Останні були пов'язані із планами вищого військового керівництва використати формування у випадку ймовірного збройного конфлікту із Німеччиною. Є. Прохвіч вказує на те, що наприкінці 1930-х рр. КОП став, по суті, повноправною складовою Збройних сил Другої Речі Посполитої, набувши ознак військового формування [499, s. 7].

Необхідно також звернути увагу на публікації, які висвітлюють особливості дислокації Корпусу охорони прикордоння на східних кордонах Другої Речі Посполитої. Це було пов'язано зі змінами, котрі здійснювалися протягом усього

часу існування КОП. Так, Р. Шубанський [537] характеризує різні батальйони, роти і прикордонні пости КОП, в тому числі й на теренах Волині.

Досить важливим для сучасних дослідників є вивчення біографій військовослужбовців КОП. Окрім життєпису командувачів Корпусу охорони прикордоння, з'явилися публікації біографій деяких командувачів бригад або полків. У цьому контексті відмітимо праці Є. Данилевича [361], А. Краліша [415], М. Резлера [514], А. Сухсіча [534], К. Філіпова [373] та ін. Так, К. Філіпов присвятив дослідження останньому командувачу фортечного полку КОП «Сарни» Н. Суліку. Тут міститься матеріал про підготовку керованого ним підрозділу до ймовірних військових дій у 1939 р.

На увагу заслуговує проблема розвитку та діяльності розвідки Корпусу охорони прикордоння. Метою досліджень у цьому напрямі була не просто характеристика головних векторів її роботи, методів здійснення служби, але також оцінка співпраці із II Відділом Генерального (Головного) штабу Війська Польського, його експозитурами та державною поліцією. До найважливіших праць з цієї проблеми слід віднести публікації А. Місюка [452–453], А. Пеплонського [477–480], П. Потомського [492], Є. Прохвіча [503; 504; 384] та М. Яблоновського [384].

Фундаментальною є роль А. Пеплонського у вивченні розвідки спеціальних органів Польщі, в тому числі й КОП [478]. Аналізуючи особливості східного кордону Польщі, вчений піднімав питання співробітництва розвідки КОП із II Відділом Генерального штабу ВП, звертаючи увагу на розкриття особливо небезпечних актів антидержавної діяльності. До таких належали, зокрема, протизаконні дії Марії і Василя Стефановичів, викриті у Рівному 18 липня 1936 р. [478, s. 208]. Серед інших питань наукового зацікавлення у цьому контексті належать особливості діяльності розвідки і контррозвідки КОП, вивчення методів, які вони застосовували, співпраця із рефератом «Схід» та експозитурою № V у Львові. А. Пеплонський відмічає цікаву особливість: починаючи із березня 1939 р., за дорученням Начальника ГШ ВП генерала В. Стахевича, розвідка КОП

зобов'язувалася створити оперативну розвідувальну мережу, завданням якої був збір відомостей про ймовірний напад СРСР на Польщу [477, s. 236].

На відміну від А. Пеплонського, який звернув увагу на роботу розвідки КОП, М. Яблоновський і Є. Прохвіч [384] у дослідженні представляють цю службу як комплексне явище. Вчені аналізують її формування, організаційну структуру, компетенцію, методи роботи, напрями діяльності, особливості боротьби із економічною злочинністю. Варто виокремити й відомості про активність апарату розвідки КОП на Волині (розвідпредставництва № 7 «Сарни» і № 8 «Рівне»), її дії щодо попередження і ліквідації правопорушень (злочинів) на теренах прикордоння.

До необхідних для комплексного вивчення теми належать дослідження Я. Кенсіка [399], З. Кемпи [395–396] стосовно солдатського корпусу КОП. Останній аналізує релігійну приналежність солдатів КОП, роблячи акцент на католицизмі і характеризує діяльність Католицького деканату Корпусу охорони прикордоння – органу, що був введений у структуру формування з другої половини 1930-х рр. На увагу заслуговує і робота Е. Мілевського [451], де характеризуються навчальні курси підготовки копівців. Дослідник підкреслює, що вони проводилися у позаслужбовий час і закінчувалися обов'язковою перевіркою знань, від результатів якої залежало майбутнє солдатів. Це є головним підтвердженням того, що у рядах КОП перебували лише ті військові, які мали досить високий, порівняно зі своїми колегами із інших підрозділів армії, рівень освіти. Дослідження стану моральної підготовки у прикордонних формуваннях Другої Речі Посполитої, в тому числі в КОП, здійснював також Є. Прохвіч [501].

Одним із напрямів роботи частин Корпусу охорони прикордоння стала взаємодія із органами адміністрації I та II інстанцій, органами безпеки (державною поліцією, II Відділом ГШ та ін.). Адже виконання функції охорони кордону, забезпечення безпеки та охорони порядку прикордоння, боротьба зі злочинністю на високому рівні були неможливі без взаємодії із іншими державними структурами. Вищевказані аспекти стали предметом публікації М. Бабули [324]. Дослідник вивчає й інший напрям роботи КОП, зокрема,

співпрацю із населенням прикордоння. Він звертає увагу на основні засади взаємодії, її нормативно-правову базу. Досить важливою є характеристика освітньо-культурної роботи КОП, форм соціальної роботи, що дає підстави відійти від загальноприйнятого трактування КОП як суто репресивної організації.

Наступний напрям досліджень проблематики Корпусу охорони прикордоння пов'язаний із процесом приготування формування до можливого військового конфлікту. У цьому контексті можемо виділити праці Є. Прохвіча [495; 498–499; 502], Ч. Греляка [379], Р. Шавковського (псевдонім – К. Лішевський) [441]. Розвідки вчених стосуються мобілізації, концепції використання КОП під час війни, безпосередньої участі його підрозділів у боях проти Німеччини та Радянського Союзу. Перший розділ публікації Є. Прохвіча «Підрозділи Корпусу охорони прикордоння у 1939 р.» [498] має вступний характер і є нарисом короткої історії формування до березня 1939 р. Окрім, характеристики організаційної структури КОП та її еволюції упродовж 1924–1939 рр., дослідник визначив роль підрозділу у військових планах Польщі. Є. Прохвіч охарактеризував проведення мобілізації, наслідком якої стало формування на базі КОП як самостійних підрозділів, так і таких, які ввійшли до складу існуючих частин польської армії. Важливо, що дослідник представив структуру та дислокацію підрозділів КОП на східному кордоні станом на 31 серпня 1939 р. Публікація доповнена документами, організаційними схемами батальйонів КОП, що значно збільшує її наукову цінність.

У порівняльному контексті досить актуальними є праці білоруських істориків О. Вабіщевіча [6–8], А. Заєрко [142], В. Кузьмич [176–180], М. Лучаніна [191], І. Мельнікова [195–196] тощо. Досліджуючи західнобілоруські землі у 1920–1930-х рр., О. Вабіщевіч [6–8] проводить паралель із західноукраїнськими теренами та їхнім становищем у складі Другої Речі Посполитої. Він акцентує увагу на етно-соціальних та суспільних відносинах на цих територіях, культурно-громадському житті. А. Заєрко дослідив особливості встановлення кордону між Радянським Союзом та Польщею на основі Ризького мирного договору. Внаслідок цього західнобілоруські землі стали частиною Польщі, і, як свідчить історик,

виник «феномен» так званого прикордоння, що розділило білоруську націю. Досліджуючи радянське пограниччя, історик аналізує механізм життєдіяльності на цій території, висвітлює глибинні причини прикордонної злочинності. Разом із тим, праця практично повністю присвячена становленню та діяльності радянських прикордонних органів та лише побічно стосується функціонування польських прикордонних формувань, зокрема, Корпусу охорони прикордоння [142].

Активно зверталася до проблеми вивчення східного кордону Другої Речі Посполитої В. Кузьмич. Особливу увагу вона приділила дослідженню білоруського відрізка кордону, виявленню причин його нестабільності, прикордонної злочинності (нелегального прикордонного руху, контрабанди, диверсійного руху тощо). В. Кузьмич висловила твердження, що «...білоруський відрізок радянсько-польського кордону та його прикордоння були одним із факторів протистояння СРСР та Польщі, оскільки входили до сфери особливих інтересів обох держав» [177, с. 5]. У дисертації на тему «Білоруський відрізок радянсько-польського кордону: становлення і функціонування у 1921–1939 рр.» дослідниця звернула увагу на питання демаркації державного рубежу, діяльність змішаної прикордонної комісії, репатріацію біженців та військовополонених, вирішення прикордонних конфліктів, формування прикордонних служб, заходи зі зміцнення прикордонного режиму, боротьби зі злочинною діяльністю (нелегальними збройними угрупованнями, контрабандою та нелегальним прикордонним рухом). Однак В. Кузьмич, як і А. Заєрко, розглядає означені проблеми з погляду становлення органів прикордонної охорони та режиму пограниччя радянської сторони, згадуючи польську лише в контексті. Таким чином, в цих праця діяльність підрозділів Корпусу охорони прикордоння практично не висвітлюється.

Національну політику Польщі на теренах західнобілоруських земель у складі Другої Речі Посполитої, зокрема, її асиміляційні та колонізаційні аспекти висвітлює М. Лучанін [191]. Нестабільність радянсько-польського прикордоння у першій половині 1920-х рр., головні передумови створення польською владою КОП як спеціального формування для охорони східного державного рубежу є

предметом розгляду І. Мельнікова [195]. Вчений вказує на розуміння польською владою того факту, що у східних воєводствах безпекова нестабільність пов'язувалася не лише з «бунтівними селянами», а з «добре підготовленими військовими розвідниками, навченими тактиці ведення партизанського бою» [196]. У зв'язку із цим, І. Мельніков звертає увагу на те, що КОП створювався як «своєрідні війська спеціального призначення», солдати якого вже із самого початку були озброєні «до зубів». Так, «...кожен польський прикордонник ...мав при собі нову гвинтівку «Маузер» і три ручні гранати» [196]. Дослідник зауважує, що, починаючи з 1925 р. СРСР згортає тактику «активної розвідки» східної Польщі, не відмовившись разом із тим від детального вивчення суміжної території, тобто польського прикордоння.

А. Тіхоміров звернув увагу на внутрішні та зовнішні чинники радянсько-польської війни 1920 р. Останні полягали у наданні світовим співтовариством дипломатичної підтримки Польщі. Історик зазначає, що Ризький мирний договір між Польщею та радянською Росією, який, по суті, закріпив територіальне розмежування між сторонами, «...разом із Версальським мирним договором 1919 р. ... визначив основи міжнародних відносин у Європі у період між закінченням Першої і початком Другої світової війни» [224, с. 51]. А. Тіхоміров відмічає, що Ризький мирний договір базувався на «принципі військово-політичної доцільності», а визначена ним східна межа Польщі розподіляла білоруський та український народи [233, с. 59]. Саме це, як вказує вчений, зумовило нестабільність системи міжнародних відносин у Східній Європі.

Російська історіографія проблеми представлена працями М. Зуєва, В. Ізонова та Т. Сімонової [147], А. Колпадікі та Д. Прохорова [158–159], М. Мельтюхова [197], А. Пученкова [209], Л. Соцкова [221] та інших авторів. М. Зуєв, В. Ізонов, Т. Сімонова вивчали проблему радянсько-польського протистояння 1918–1920 рр. з врахуванням фактора міжнародної підтримки Польщі, що визначило низку геополітичних наслідків завершення радянсько-польської війни 1920 р. Виокремлює зовнішній чинник у питанні вищезгаданого двостороннього протистояння А. Пученков. Досить неоднозначною є його теза

про те, що «радянська Росія вступила у війну під класовими знаменами, а Польща – під національними. Як наслідок, обидві сторони – червоні і поляки – розіграли свою «козирну карту»: якщо для більшовиків такою була боротьба із експлуаторськими класами, то для поляків – русофобія та антисемітизм» [209, с. 27]. Загалом А. Пученков використовує у роботі специфічну лексику із ідеологічним наповненням, що частково притаманне для сучасної російської історіографії досліджуваної проблеми.

Специфічною є праця М. Мельтюхова, який на основі нових методологічних підходів вивчає радянсько-польське військово-політичне протистояння 1918–1939 рр. Вчений акцентує увагу на тому, що вже після 1918 р. більшовицька Росія та Друга Річ Посполита боролися за геополітичний вплив на Східну Європу. Особливу увагу історик звернув на дослідження причин та наслідків радянсько-польської війни 1919–1920 рр., в результаті якої був підписаний Ризький мирний договір, а західноукраїнські землі стали частиною Польщі [197, с. 184].

А. Колпадікі і Д. Прохоров розглядають проблему Корпусу охорони прикордоння у контексті роботи розвідки Радянського Союзу у міжвоєнний період, а саме Головного розвідувального управління та офіцерів розвідки радянських прикордонних військ. Відомо, що СРСР організував мережу шпигунів на теренах польського прикордоння, а також реалізовував численні диверсійні акції, особливо у першій половині 1920-х рр. [158–159]

Праця російського історика, генерал-майора Л. Соцкова трактує діяльність II Відділу ГШ Війська Польського у другій половині 1930-х рр. як «антирадянську». Лейтмотивом роботи є думка, що міжвоєнна Польща готувала агентів на випадок нападу Німеччини на СРСР, в тому числі використовуючи кадровий потенціал КОП. Праця носить ідеологічну спрямованість, розглядаючи Корпус охорони прикордоння крізь призму радянських історіографічних концепцій [221].

Історіографію теми доповнюють також праці західноєвропейських та американських авторів. Вони дають змогу краще зрозуміти історичне тло, у

межах якого функціонував КОП. Тут можна виділити роботи Н. Дейвіса [23], Т. Снайдера [217; 524] та ін. В праці британського історика Н. Дейвіса «Боже ігрище. Історія Польщі» на підставі ґрунтовного опрацювання низки джерел, здійснено комплексну характеристику розвитку польської державності. Особливу увагу приділено справі відносин польського народу із сусідами, зокрема, українцями. Вчений вказує на пріоритет зовнішньополітичних чинників в утворенні Польської держави у 1918 р. Не погоджуємося із американським істориком Т. Снайдером, який на сторінках книги «Криваві землі. Європа між Гітлером і Сталіном» розглядає західноукраїнські землі як етнічну частину Польщі, а провину за розгортання українсько-польського конфлікту 1943 р. переносить на українців [217, с. 274].

Отже, історіографія досліджуваної проблеми представлена працями вітчизняних та зарубіжних вчених. Українські дослідники звертаються до функціонування Корпусу охорони прикордоння лише епізодично, в контексті характеристики суспільно-політичної ситуації на теренах міжвоєнної Волині. Виняток становить праця Л. Юрчук, яка вивчала питання репресивної діяльності КОП. Найважливішим масивом робіт залишаються дослідження польських істориків. Їх праці міжвоєнного періоду носять науково-популярний й іноді публіцистичний характер; ґрунтовнішими є роботи вчених соціалістичної доби, а також дослідження істориків польської еміграції. До теми Корпусу охорони прикордоння польські вчені почали активно звертатися з кінця 1980-х рр. у зв'язку із лібералізацією політичного режиму у Польщі. Сучасні дослідження з історії КОП порушують проблеми генезису, організації та діяльності формування. Однак регіональний аспект функціонування окремих підрозділів КОП, в тому числі на теренах Волинського воєводства, практично відсутній. Праці інших зарубіжних дослідників (білоруських, російських, західноєвропейських, американських) мають здебільшого загальний характер і доповнюють напрацювання вітчизняних та польських науковців. Таким чином, на підставі історіографічного аналізу можна зробити висновок, що тема залишається практично невивченою. Дослідження потребують питання організації КОП на

Волині, формування та навчання його кадрового складу, фінансового забезпечення підрозділів Корпусу, співпраці із населенням прикордоння та ін.

1.2. Джерела

Джерельна база дослідження представлена рукописними та друківаними джерелами, що зберігаються в архівних та бібліотечних фондах України та Республіки Польща. Джерела з досліджуваної теми можна поділити на окремі групи. Це, насамперед, неопубліковані матеріали вищих органів державної влади, воєводської адміністрації, структур місцевого самоврядування, документи керівних підрозділів КОП різних рівнів, службове листування КОП, ситуаційні звіти та інші матеріали.

Ще одну групу становлять публікації документів і матеріалів, що висвітлюють суспільно-політичну ситуацію на теренах міжвоєнної Волині, окремі аспекти становлення, організації та діяльності КОП у загальнодержавному контексті тощо. Окремою групою джерел є спогади та мемуари керівництва і рядового складу цього військового формування. Джерельну базу доповнюють матеріали міжвоєнної періодики.

Найбільшу групу становлять неопубліковані раніше документи і матеріали, введені до наукового обігу вперше. Деякі рукописні джерела з історії КОП були втрачені в період Другої світової війни, а інші – розпорошені по різних українських та закордонних архівах, насамперед, польських. Для написання дисертації залучено джерела із фондів державних архівів Волинської, Львівської, Рівненської та Тернопільської областей України. Серед польських архівів нами опрацьовано збірки Архіву нових актів (Archiwum Akt Nowych), Національного цифрового архіву (Narodowe Archiwum Cyfrowe), Центрального військового архіву (Centralne Archiwum Wojskowe) (м. Варшава), Архіву прикордонної варти в Щецині (Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie) (м. Щецин), Державного архіву в Кельцах (Archiwum Państwowe w Kielcach) (м. Кельце).

Архівні установи України містять значну кількість матеріалів з тематики дисертації. Враховуючи регіональний аспект дослідження, слід виокремити

Державний архів Волинської області, зокрема, фонд 1 – «Волинська воєводська команда державної поліції, м. Луцьк Волинського воєводства» [24–31]. Його матеріали дозволяють краще зрозуміти особливості суспільно-політичної, соціально-економічної ситуації у воєводстві на початку 1920-х рр., а також стан безпеки. Крім того, наявні документи є цінними у контексті показу співпраці підрозділів КОП із державною поліцією.

Матеріали фонду 36 «Луцьке повітове староство Волинського воєводства» [32–35] містять справи щодо нелегального перетину кордону, виселення із теренів прикордонної смуги тощо. Тут віднайдено розпорядження Волинського воєводського управління з питань видачі дозволів на проживання у Польщі, виселення із прикордонної смуги неблагодійних осіб. Ситуаційні звіти державної поліції, протоколи засідань староства дають змогу простежити окремі аспекти суспільно-політичного становища повіту, а також повідомляють про нелегальний перетин кордону із СРСР до Польщі.

Найбільш інформативно насиченими виявилися матеріали фонду 46 – «Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства» [36–91]. Значний інтерес становлять документи органів польської державної адміністрації та місцевого самоврядування, які діяли в регіоні (Волинське воєводське управління, повітові староства, магістрати), поліції (на окружному, повітовому та гмінному рівнях), політичних та громадських структур. На особливу увагу заслуговують документи керівництва Корпусу охорони прикордоння, а саме командування КОП (накази, розпорядження, листи), керівництва бригад «Волинь», «Полісся», батальйонів («Березне», «Гоща», «Дедеркали», «Острог»), полків (з часу реформування бригади «Волинь» 1937 р. у полк «Здолбунів» (з 1939 р. – «Рівне»); полку КОП «Сарни»). Масив документів охоплює щоденні, щомісячні та подекуди щорічні ситуаційні донесення, рапорти, звіти, оперативні зведення і дає змогу прослідкувати активність підрозділів КОП у прикордонні, рівень їхньої ефективності у боротьбі зі злочинністю, особливо у боротьбі із нелегальним прикордонним рухом, контрабандою. Цінними є матеріали щодо роботи розвідувальних представництв КОП № 7 «Сарни» і № 8 «Рівне», стосовно

ліквідації бандитських формувань, шпигунських проявів, виявлення агентів і конфідентів іноземної розвідки (особливо радянської), протидії акціям диверсії та саботажу.

Вагоме наукове значення для розкриття теми має листування командування бригади КОП «Волинь» із Волинським воєводським управлінням, повітовими староствами, що стосувалося питання охорони кордону, механізму перебування, проживання та роботи на території прикордонної смуги, співпраці у виявленні підозрілих осіб, організацій, формувань. Документи звітності командування КОП на Волині на різних щаблях містять відомості про участь солдатів Корпусу в соціальному житті воєводства, особливо в аспектах надання гуманітарної допомоги (ліквідація стихійних лих – повеней, пожеж, паводків). Питання охорони кордону та координації роботи підрозділів КОП на Волині стали об'єктом конференцій, організованих воєводським управлінням. Їх протоколи теж містяться у фонді 46.

Крім того, матеріали фонду дозволяють прослідкувати механізм охорони прикордонної смуги, порядок видачі спеціальних документів на проживання, перебування і здійснення господарської діяльності в межах цієї території, порядок виселення із пограниччя тощо. Опрацьовано справи, в яких висвітлюється політика польської влади на Волині, звіти Волинського воєводського управління про загальне становище досліджуваної адміністративної одиниці, в тому числі про стан безпеки, а також документація повітових староств з аналізом суспільно-політичної ситуації. Інформаційно насиченим виявилось листування Корпусу охорони прикордоння із Міністерством внутрішніх справ, державною поліцією, повітовими старостами з питань нагляду за діяльністю на Волині політичних партій і організацій, друкованими засобами масової інформації, боротьби зі шпигунством та антидержавною діяльністю тощо. Цінними стали рапорти Округу корпусу II Люблін у контексті аналізу суспільно-політичної ситуації на теренах досліджуваної адміністративної одиниці. Крім того, фонд 46 містить матеріали щодо роботи Волинського воєводського управління державної поліції, прикордонної охорони та їх співпраці із КОП у сфері охорони державних рубежів.

Загалом матеріали Державного архіву Волинської області дали змогу з'ясувати різні напрями діяльності КОП на Волині, властиві їм тенденції, покликані якнайповніше реалізувати державну політику Другої Речі Посполитої на теренах східних воєводств.

Значний масив документів щодо діяльності КОП на Волині зберігається у Державному архіві Рівненської області. Так, у фонді 45 – «Корпус прикордонної охорони. Батальйон «Житин» (1927–1939 рр.)» [112–118] – віднайдено рапорти, ситуаційні донесення і звіти командування бригади КОП «Волинь» (пізніше – полку КОП «Здолбунів», штаб якого знаходився у місті Здолбунів). Проте вони є неповними, оскільки більша їх частина зберігається у Державному архіві Волинської області. Крім того, фонд 45 об'єднує документи, які стосуються функціонування батальйону КОП «Житин». Це різноманітні інструкції, накази, розпорядження керівництва Корпусу охорони прикордоння, Міністерства військових справ та Міністерства внутрішніх справ щодо кадрових, організаційних, адміністративних питань, питань служби і навчання КОП. Окремо слід виділити огляди преси, яка висилалася із центрального апарату КОП у батальйон «Житин» для вивчення.

Матеріали, що зберігаються у фонді 30 – «Рівненське повітове староство» [99–108], містять відомості щодо співпраці підрозділів КОП із повітовими староствами у питанні дотримання режиму проживання, перебування та пересування у прикордонній смузі, виявленні підозрілих осіб та вчиненні відповідних заходів (наприклад, виселення). У фонді вміщено окремі справи, у яких збереглися витяги із тогочасних загальнодержавних газет, зокрема «Воєнна Польща» («Polska Wojskowa»), «Польська газета» («Gazeta Polska»), «Ранішній експрес» («Ekspres poranny») тощо. Деякі із них описують діяльність волинських політичних партій. Саме у фонді 30 знаходимо важливі для дослідження теми нормативно-правові документи, зокрема, інструкцію Головного митного управління при Міністерстві фінансів від 3 вересня 1921 р. про охорону кордону Польської держави, що регулювала діяльність митних батальйонів [108],

інструкцію від 27 жовтня 1924 р. про порядок передачі прикордонною поліцією відрізків кордону КОП [106] тощо.

Інформативними у фонді 156 – «Здолбунівське повітове староство» є документи щодо висвітлення боротьби підрозділів КОП із нелегальним прикордонним рухом, шпигунством, контрабандою [123–124]. Справи фонду висвітлюють щоденне життя на теренах прикордоння. Вони містять відомості про співпрацю КОП із місцевими постерунками поліції, Волинським воєводським управлінням у справі боротьби із фактами прикордонної злочинності, в тому числі з так званими «прикордонними інцидентами». Суспільно-політичну ситуацію на території повіту відображають рапорти КОП, а також рапорти і звіти повітового староства про результати діяльності за певний хронологічний період.

Допоміжну роль відіграли матеріали фонду 161 – «Костопільське повітове староство» [125]. Тут віднайдено відомості про особливості регулювання питання купівлі–продажу нерухомого майна на теренах пограниччя. Фонд 33 – «Прокуратура Рівненського окружного суду» [109–111] містить матеріали Міністерства внутрішніх справ Польщі, а також рапорти та звіти Волинського воєводського управління про суспільно-політичну ситуацію на теренах воєводства. У фондах 86 «Рівненське повітове управління державної поліції» [119], 100 «Здолбунівське повітове управління державної поліції» [120–121], 110 «Острозьке повітове управління державної поліції» [122] опрацьовані циркуляри Волинського воєводського управління державної поліції, повітових команд, які стосувалися правопорушень на кордоні, зокрема, нелегального переходу, заходів покарання тощо. Ці документи дозволяють простежити співпрацю Корпусу охорони прикордоння із поліцією у справі охорони державного рубежу та забезпечення безпеки терену волинського пограниччя.

Для написання дисертації були залучені й матеріали Державного архіву Тернопільської області, насамперед, матеріали фондів 2 – «Кременецьке повітове староство» [127–135] та 231 – «Тернопільське воєводське управління» [136–138]. Вони містять інформацію щодо режиму руху, перебування, проживання, здійснення господарської діяльності у прикордонній смузі, документи про

нелегальний перехід державного кордону та інші злочини. Цікавими є відомості про особливості співпраці КОП із державною поліцією, повітовим староством, документи (розпорядження, накази, циркуляри) вищого керівництва держави, КОП, воєводського управління, які розкривають механізм здійснення прикордонної служби та охорони кордону і так званої «смуги прикордоння» тощо. У матеріалах фонду знаходяться документи про виселення підозрілих осіб із терену прикордоння; це засвідчує постійний моніторинг підрозділами КОП осіб, «нелояльних» до Польщі. Інформативними у контексті дослідження теми стали спеціальні документи, які видавалися органами адміністрації з відома КОП, що регламентували режим прикордоння. До них належали заяви окремих осіб про видачу тимчасових та постійних перепусток на перебування у прикордонній смузі, в тому числі у нічний час, службові перепустки тощо.

Фонд 391 «Кременецька повітова команда державної поліції, м. Кременець Волинського воєводства» [139] висвітлює суспільно-політичне становище воєводства, співпрацю із КОП у напрямку обмеження діяльності громадських організацій і товариств українців.

Допоміжну роль у реалізації поставлених у дослідженні завдань відіграли матеріали Державного архіву Львівської області. Тут опрацьовано циркуляри та розпорядження Міністерства внутрішніх справ, надіслані Львівському воєводському управлінню (фонд «Львівське воєводське управління. 1921–1939 рр.») [92–98]. Вони стосуються механізму перебування, пересування, ведення господарської діяльності та окремих аспектів щоденного життя у прикордонні. Ці матеріали доповнює документація повітових староств, які брали участь у видачі дозволів у вищевказаній справі. Присутні також справи, що стосуються державної поліції та її ролі в охороні східного кордону Другої Речі Посполитої, сприяння КОП у забезпеченні безпеки території прикордоння. Загалом, означені документи мають здебільшого інформативний характер і є загальними; це пояснюється тим, що Львівське воєводство не належало до адміністративно-територіальних одиниць міжвоєнної Польщі, які знаходилися на кордоні із Радянським Союзом.

Наступну групу неопублікованих документів становить опрацьований нами пласт матеріалів з архівних установ Республіки Польща. Зокрема, в Архіві нових актів у Варшаві матеріали щодо Корпусу охорони прикордоння розміщені у різних фондах, зокрема, у тих, які стосуються державних інституцій, політичних та громадських організацій [245–277]. Це фонди: 9 – «Міністерство внутрішніх справ у Варшаві. 1918–1939» [245–251]; 55 – «Товариство кресової варти у Варшаві [1826, 1917]. 1918–1927» [252–255]; 322 – «Міністерство закордонних справ у Варшаві» [256–259]; 349 – «Головна коменда державної поліції у Варшаві [1915–1917]. 1918–1939 [1940]» [260]; 1181 – «Воєводське управління у Луцьку. 1920–1939» [261–268]; 2478 – «Поляки на східних землях РП і теренах СРСР у 1918–1944 рр. Зібрання ксерокопій архівних матеріалів із закордонних архівів. 1918–1944» [269–270]; 2479 – «Корпус охорони прикордоння. Командування у Варшаві. 1933–1938» [271–277].

Загалом наявні у фондах справи розкривають питання генезису та процесу організації КОП, роботи розвідувального апарату, співпраці із II Відділом Генерального (Головного) штабу Війська Польського, державною поліцією, Міністерством фінансів. Ці документи окреслюють також питання боротьби із контрабандою, відносин із адміністративними органами влади та співпраці із громадськими організаціями, в тому числі зі Союзом польського харцерства тощо.

Так, у фонді 9 «Міністерство внутрішніх справ у Варшаві. 1918–1939» присутні нормативні документи МВС Польщі, що стосувалися охорони кордону. Цінними стали також протоколи староств Волинського воєводства, зміст яких свідчить про занепокоєння станом безпеки східного кордону та терену пограниччя. В контексті політики Польщі у східних воєводствах вагомими є документи, що дозволяють зрозуміти принцип поділу населення польською владою на «лояльних» та «нелояльних». У вищевказаному фонді містяться і матеріали, які стосувалися власне Корпусу охорони прикордоння – проекти КОП, звіти і рапорти діяльності за певний період, документи щодо співпраці КОП із державною поліцією тощо. Тут є і так званий «Реферат про Волинь», у якому

висвітлено суспільно-політичну, соціально-економічну характеристику воєводства, короткий нарис діяльності державної поліції і КОП [250].

Під час підготовки дисертації використано матеріали фонду 55 «Товариство кресової варти у Варшаві. [1826, 1917]. 1918–1927». В опрацьованих справах уміщено рапорти зазначеної організації, яка була створена у 1918 р. з метою зміцнення зв'язків між землями колишнього Великого князівства Литовського та Польщі, а також оборони східних теренів держави. Ці документи характеризують суспільно-політичну та економічну ситуацію на Волині, стан розвитку освіти, ставлення місцевого населення (української, єврейської, російської, чеської, німецької національностей) до польської влади. Рапорти звертають увагу на поширення комуністичної пропаганди на Волині ще з кінця 1918 – початку 1919 р., пожвавлення українського національного руху, представленого насамперед товариством «Просвіта». Підрозділи «Товариства кресової варти» вже з початку 1920-х рр. констатували значне поширення на Волині явищ бандитизму, спричинених діями пробільшовицьких сил та диверсійних груп з СРСР.

Матеріали фонду 322 «Міністерство закордонних справ у Варшаві. [1915–1917]. 1918–1939» є цінними у контексті аналізу польсько-радянських міждержавних стосунків, а також документів, що їх регламентували [256–257]. Значне місце займають звіти і рапорти стосовно діяльності диверсійних угруповань на польсько-радянському прикордонні, які свідчать про появу реальної загрози безпеці східного пограниччя Другої Речі Посполитої зі сторони радянської Росії, а потім і СРСР у першій половині 1920-х рр. [259]. Окремі аспекти діяльності КОП розкриває його звіт за 1936 р. про боротьбу зі злочинністю [258].

Матеріали фонду 1181 «Воєводське управління у Луцьку. 1920–1939» дали змогу простежити суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію на території Волинського воєводства у 1920 – 1930-х рр. Вагому інформацію містять справи, які ілюструють діяльність різноманітних громадських організацій (насамперед «Просвіти»), легальних та нелегальних політичних об'єднань. Особливою мірою це стосується Організації українських націоналістів та

Комуністичної партії Західної України. У фонді присутні звіти стововно роботи їхніх організаційних підрозділів за певні роки, документи, які характеризують боротьбу місцевої адміністраціями із будь-якими проявами їх діяльності. Цінними стали відомості, які дозволяють простежити хід та результати «акції ревіндикації» на Волині, в тому числі за участю підрозділів КОП.

До розсекреченої у 2002 р. належить інформація про долю солдатів Корпусу охорони прикордоння після 1939 р. Вона міститься у матеріалах фонду 2478 Архіву нових актів «Поляки на східних землях РП і теренах СРСР у 1918–1944 рр. Зібрання ксерокопій архівних матеріалів із закордонних архівів. 1918–1944» [269–270]. Його зміст становлять матеріали із архівів Радянського Союзу, що стосувалися Білорусі, Литви, Росії та України. Фонд охоплює кримінально-слідчі справи правоохоронних органів СРСР щодо агентур та розвідувальних представництв КОП, інструкції для його структурних підрозділів, що стосувалися розпоряджень Президента Другої Речі Посполитої 1938–1939 рр. про кордони.

Крім того, в Архіві нових актів створено спеціальний фонд 2479, присвячений проблематиці КОП, – «Корпус охорони прикордоння. Командування у Варшаві. 1933–1938» [271–277]. Безпосереднім приводом до його утворення стало те, що у травні 2002 р. міністр військових справ зняв гриф секретності з частини документів, які знаходилися в архівах відомства. Матеріали у кількості 11 справ містять важливу інформацію, яка стосується суспільно-освітніх відносин 18 гмін на кордоні із Литвою, Латвією та СРСР на початку 1930-х рр.; концентраційних таборів ОДПУ в СРСР; Відділу безпеки та дислокації РСЧА та НКВС у прикордонних із Польщею військових округах разом із відповідними картами; інструкції навчання кінних патрулів жандармерії КОП; контррозвідувальні рапорти керівництва розвідки КОП разом із додатками 1930-х рр. Ці матеріали представляють значну наукову цінність, оскільки містять інформацію про стан боротьби КОП зі шпигунством, нелегальним прикордонним рухом (в тому числі особовими переправами), статистичні дані, а також відомості про особливості діяльності радянської прикордонної служби, розвідки СРСР тощо. Вищезазначені документи дозволяють порівняти динаміку роботи усіх

розвідувальних представництв КОП на східному кордоні Другої Речі Посполитої та діяльність контррозвідки. Крім того, фонд 2479 містить окремі інструкції, розпорядження вищого керівництва КОП з питань несення служби, особливостей охорони кордону та прикордонної смуги, діяльності жандармерії.

У Центральному військовому архів у Варшаві подібно, як і в Архіві нових актів, матеріали щодо Корпусу охорони прикордоння розпорошені по різних фондах. Так, фонд «Генеральний інспекторат Збройний Сил» [337–341] допоміг з'ясувати питання внутрішньої організації КОП. Цьому слід завдячувати спеціальним дислокаційним комунікатам за певний період. Такі документи містять чимало схем підрозділів КОП, в тому числі бригади «Полісся», батальйонів «Березне», «Гоща», «Острог», «Дедеркали»; полку КОП «Сарни». Ці матеріали дозволяють порівняти організаційний та кадровий склад підрозділів КОП на Волині із іншими територіальними одиницями. Окрім цього фонд ГІ ЗС містить документи (керівні вказівки, інструкції, програми) щодо навчання та перепідготовки піхоти, кавалерії КОП, компаній саперів. Вони яскраво свідчать про велике значення, яке надавалося кваліфікації кадрів у Корпусі. Крім того, справи вищевказаного фонду уможливають дослідження таких питань, як дислокація підрозділів, їх реорганізація, проведення інспекцій.

Спеціальну групу документів Центрального військового архіву склали матеріали Військової архівної комісії, скликаної рішенням міністра національної безпеки Польщі 29 червня 1992 р. (з невеликими перервами інституція діяла до 1997 р. – Л. Б.). Її головною метою був пошук, копіювання та перевезення до РП усієї документації, що стосувалася долі солдатів та польських військових формувань на території СРСР у 1939–1947 рр., а також радянських підрозділів, які діяли на польських землях протягом 1939–1941 рр. та 1944–1945 рр. Ксерокопії справ із російських, білоруських, литовських та українських архівів утворили «Колекцію Військової архівної комісії», що складається із дев'яти частин. Для написання дисертації використані групи фондів 1125 – «Колекція російських актів» та 1128 – «Колекція актів із білоруських архівів».

«Колекція російських актів» містить фонд 1125.70 «Корпус охорони прикордоння» [342–350]. Його матеріали стали цінними для вивчення внутрішньої структури КОП загалом та його окремих частин зокрема. Документи характеризують також процес реорганізації КОП. У фонді знаходимо схеми організаційних частин КОП, в тому числі бригади КОП «Волинь», батальйонів «Гоща», «Острог», «Дедеркали»; «Здолбунів» та «Сарни», відомості про їхнє штатне забезпечення [342; 345; 347]. Опрацьовані документи, які регулювали здійснення прикордонної служби, зокрема, «Виконавчу інструкцію для органів КОП до Розпорядження Президента Речі Посполитої про кордони держави від 27.12.1927 р.» та додаток до неї [343]. У вищевказаному фонді віднайдені також матеріали про організацію розвідувальної служби КОП з територіальною структурою та переліком службових зобов'язань її співробітників, результати діяльності [344; 346]. Тут же знаходяться спеціальні досье-дослідження цієї служби – «Монографія УНДО на Волині» (1935 р.) [348], «Монографія Української Соціалістичної Радикальної Партії на Волині» (1935 р.) [350], «Монографія ОУН на Волині» (1935 р.) [349], опрацювання «РСЧА – організація стрілецьких та кавалерійських дивізій» (1935 р.), «Тимчасові правила прикордонної служби ОДПУ (переклад з російської» (1937 р.).

«Колекція актів із білоруських архівів» містить фонд 1128.4 «Бригада Корпусу охорони прикордоння «Полісся» [351–354]. У ньому знаходяться документи командування Корпусу охорони прикордоння (розпорядження, накази щодо внутрішньої організації формування в цілому та відповідних територіальних підрозділів, призначення на посади і звільнення із них, призначення нагород та спеціальних відзнак окремим солдатам тощо); документи, що регулювали процес виконання службових зобов'язань солдатів КОП (зокрема «Проект інструкції КОП» (1937 р.). Варто зауважити, що цінною у контексті дослідження теми стала справа «Керівні вказівки щодо суспільної роботи КОП», яка висвітлює цей напрямок діяльності Корпусу, її основні цілі, завдання, методи, а також категорії населення, на яких вона спрямовувалася.

Розкриття теми було б неможливим без залучення матеріалів Архіву прикордонної варти у Щецині. Найбільший інтерес становить фонд 177 – «Командування Корпусу охорони прикордоння» [286–322]. Його можна умовно поділити на кілька частин, а саме – «Командування КОП», «Дивізіон жандармерії КОП», «Командування бригад, полків і батальйонів КОП». Він охоплює акти командування КОП, Центральної підофіцерської школи, бригад, полків та батальйонів. Документи містять розпорядження (накази) командування КОП та підлеглих підрозділів, матеріали, що стосуються організаційних, навчальних, мобілізаційних питань. Загалом матеріали фонду насичені документами про нормативно-правову базу діяльності КОП, методи прикордонної служби, його співпрацю із органами державної влади. Вагомими для розуміння участі Корпусу охорони прикордоння в культурно-освітній та соціальній роботі стали «Інструкція про культурно-освітню і виховну роботу КОП» та «Інструкція про культурно-освітню та пропагандистську роботу». Інформаційно насиченими є документи щодо організації, особливостей діяльності розвідки КОП, методів її роботи.

Опрацьовані матеріали дали змогу дослідити етапи формування КОП, його організаційну структуру, простежити її еволюцію, спричинену відповідними реформами.

Для розкриття теми було також використано окремі матеріали фонду 161 «Головна коменда прикордонної варти» [281–285]. Тут вміщено важливі документи щодо формування, організації на Волині у 1921–1922 р. прикордонної варти та особливості її функціонування.

Певну роль у реалізації поставлених у дисертації завдань відіграли матеріали Державного архіву в Кельцах, а саме фонд 100 – «Воєводське управління в Кельцах» [278–280]. Наявні тут документи є цінними для розуміння тогочасної суспільно-політичної та безпекової ситуації у Польщі. Уваги заслуговують також накази та розпорядження Міністерства внутрішніх справ, які надсилалися до воєводського управління, зокрема, у справах охорони державних кордонів, а також еміграції та видачі паспортів. Відмітимо, що західні терени Келецького воєводства належали до прикордонних, втім функцію охорони

державного рубежу тут виконувала Прикордонна варта. У зв'язку із цим означені вище матеріали становлять науковий інтерес для порівняння механізму охорони кордонів цим формуванням та Корпусом охорони прикордоння.

До джерельної бази дослідження увійшли й матеріали Національного цифрового архіву у м. Варшава. Йдеться про залучення значного масиву тогочасних світлин, що дають змогу наочно продемонструвати умови, в яких підрозділи Корпусу охорони прикордоння несли службу. Найбільш інформативним у цьому контексті є матеріали фонду «Концерн «Ілюстрований щоденний кур'єр» – Архів ілюстрації» [456–465]. У ньому вміщено фотографії окремих ділянок радянсько-польського кордону, постів КОП, які працювали на волинському відрізку державного кордону, адміністративних будівель керівного складу. Щоденне життя копівців ілюструють світлини солдатських казарм, господарських приміщень. Культурно-освітню і соціальну роботу демонструють світлини участі службовців КОП у різноманітних державних та професійних святах, солдатських «вечорах», у світлицях, зустрічах із місцевим населенням прикордоння під час праці та дозвілля тощо. Загалом вони свідчать, що КОП був досить активною структурою, яка виступала неодмінною і вагомою складовою суспільно-політичного життя міжвоєнної Волині.

Вагому роль у дослідженні відіграли матеріали, опрацьовані у Кабінеті рукописів бібліотеки Варшавського університету [328–332]. Це приватна та службова кореспонденція, спогади волинського воєводи Г. Юзевського (1928–1938) [328–330] та відомого тогочасного публіциста С. Стемповського [331–332]. Щодо матеріалів Г. Юзевського, то останній залишив низку роздумів щодо особливостей проведення власної політики на теренах воєводства (так званий «волинський експеримент»). Крім того, його містить вирізки з тогочасної волинської преси, на сторінках якої часто згадуються місцеві підрозділи КОП, а також подається аналіз їхньої безпосередньої роботи. Загалом вищевказані матеріали є досить важливими з погляду аналізу тогочасної суспільно-політичної та економічної ситуації у воєводстві.

На сторінках праць С. Стемповського порушується «українське питання», містяться відомості про міжвоєнну Волинь та політику Польщі на теренах східних воєводств. Цікавим є зібрання вирізок міжвоєнної загальнопольської та регіональної преси щодо окремих подій у Другій Речі Посполитій та на Волині.

Іншу групу опрацьованих джерел склали публікації документів і матеріалів міжвоєнного періоду та межі ХХ–ХХІ ст. Публікації міжвоєнного періоду представлені насамперед матеріалами, що видавалися керівництвом Корпусу охорони прикордоння й призначалися для його солдатів [375]. Значна їх частина складала так звану «Бібліотеку солдата КОП». Зокрема, матеріали містять службові інструкції на кшталт того, як має відзначатися свято Корпусу на тлі Дня незалежності Польщі [446]. Іншу обширну групу документів становлять публікації, пов'язані із черговими річницями утворення КОП. Редакторами більшості праць були С. Фалькевич та Ф. Ямка-Коперський [403–410]. Кожен випуск містить інформацію про діяльність КОП впродовж року, зміни в організаційній структурі, кадрах, особливостях виконання служби. Подається також детальна статистична інформація щодо безпосередньої функціонування бригад КОП, зокрема: кількість випадків нелегального перетину кордону, актів диверсії, грабежу, чисельність втікачів, затриманих на території прикордоння тощо. Ґрунтовними є відомості щодо освітньо-культурної роботи солдатів КОП, участі у загальнодержавних та місцевих святах, проведення фізичної та спортивної підготовки.

Корпус охорони прикордоння ніс службу в складних умовах на східних теренах, що зазнали негативних руйнувань внаслідок польсько-радянської війни 1920 р. Тому було прийнято рішення про будівництво приміщень для прикордонних постів та розквартирування солдатів у багатьох місцевостях. Цієї проблематики стосується праця «Звіт з роботи Головного керівника акції будівництва приміщень для КОП в світлі наукової організації 1924–1931 рр.», видана за сприяння Міністерства цивільних справ [527].

Складовою джерельної бази став щомісячник «Освітньо-пропагандистський бюлетень» («Biuletyn Oświatowo-Propagandowy») [334–335]. Починаючи із 1936 р.,

він видавався за фінансової підтримки Підрозділу виховання солдатів та пропаганди КОП. Його метою було ознайомлення усіх копівців із найважливішими досягненнями у справі виховання солдатів та підвищення їхньої освітньої підготовки, а також поширення культури та пропагандистської роботи серед населення прикордоння.

Законодавчі документи, котрі регулювали окремі аспекти функціонування КОП, вміщені у збірнику нормативно-правових актів – «Законодавчому віснику Речіпосполитої Польської» («Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej») [371; 539; 545–547]. Вагома роль серед них належить розпорядженню Президента Польщі «Про кордони держави» від 23 грудня 1927 р. Для підготовки дисертації використано опубліковані міжнародні та двосторонні договори Польщі (зокрема, Варшавська угода від 21 квітня 1921 р., Ризький мирний договір від 18 березня 1921 р., протокол Литвинова, пакт Ріббентропа-Молотова від 23 серпня 1939 р. тощо), програми політичних партій. Вони видані у спеціальних збірниках документів за редакцією В. Пронобіса і Р. Судинського [363–364], Е. Орлоф, А. Пастернака [455; 543] та ін.

Нові збірники документів про діяльність КОП почали з'являтися уже в посткомуністичній Польщі, а також за її межами наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. У них йдеться про генезис структури, військову підготовку кадрів, умови несення служби та її основні результати, а також освітньо-культурну і пропагандистську діяльність.

Документи Державного архіву Волинської області, які характеризують стан безпеки Волинського воєводства на початку 1920-х рр. у світлі рапортів державної поліції, матеріали щодо політики воєводи Г. Юзевського, суспільно-політичної ситуації на Волині у другій половині 1930-х рр., були вибрані і опрацьовані українським дослідником М. Кучерепою й опубліковані на сторінках журналу «Східний огляд» («Przegląd Wschodni») у № 1 (13) за 1997 р. [425]. Найбільш цікавим видається «Витяг зі звернення волинського воєводи до повітових старост Волинського воєводства про використання слів «українець» і «русин» щодо представників української національності на Волині». Цей

документ дозволяє наочно продемонструвати асиміляційну національну політику Другої Речі Посполитої наприкінці 1930-х рр., принципи якої лягли в основу функціонування КОП як складової частини системи державних органів Польщі на Волині.

У цьому ж номері журналу було опубліковано вибрані й опрацьовані польським науковцем П. Ставецьким документи з фондів Центрального військового архіву (м. Варшава), що стосуються Волині [490]. Ними стали матеріали розвідки Корпусу охорони прикордоння, командування Округу корпусу II Люблін стосовно суспільно-політичної ситуації у воєводстві у другій половині 1930-х рр. Вони загалом критично оцінюють політику воєводи Г. Юзевського. Документи містять аналіз діяльності політичних партій на Волині, зокрема, комуністичного та націоналістичного спрямування, порушують питання «сокальського кордону». Запропоновані матеріали дозволяють зрозуміти особливості проведення керівництвом Другої Речі Посполитої національної політики на Волині, її основні принципи та засоби реалізації.

Формування східного кордону Польщі було тривалим процесом і супроводжувалося підписанням ряду двосторонніх та багатосторонніх договорів. З огляду на це були опрацьовані документи, що з'явилися у той час в радянській Росії, а згодом – в СРСР. Ними стали постанови ЦК ВКП (б), які стосувалися зміни чи трансформації тактики політичної боротьби [207], режиму польсько-радянського прикордоння [206] тощо. Важливість їх полягає в тому, що вони спричинили наслідки, які вплинули на стан безпеки волинської ділянки кордону Другої Речі Посполитої та прикордонної смуги.

До видання матеріалів з історії КОП долучилися також науковці Варшавського університету та Вищої гуманістичної школи у Пултуську (Б. Поляк, Є. Прохвіч, М. Яблоновський та В. Яновський). Перша об'ємна підбірка документів КОП, багато з яких публікувалися вперше, постала у 2001 р. у вигляді фундаментальної праці «Про незалежну та кордони. Т. 4. Корпус охорони прикордоння 1924–1939. Вибір документів» [470]. Метою видання було оприлюднення документів щодо аспектів функціонування КОП – становлення,

організаційної структури та її змін, матеріальної бази, професійної підготовки, кадрового складу й окремих видів культурно-освітньої та соціальної діяльності. Вищезгадана праця на сьогодні є найвагомимим зібранням опублікованих документальних матеріалів, які стосуються Корпусу охорони прикордоння.

Вагомими для написання дисертації стали опубліковані документи Політичного комітету Ради міністрів Другої Речі Посполитої за 1921–1926 рр., що побачили світ за редакцією М. Яблоновського та В. Яновського [471]. Мова йде про протоколи його засідань за серпень 1924 р., які ілюструють занепокоєння влади Польщі станом безпеки східних воєводств, в тому числі Волинського. Саме на засіданні від 22 серпня того ж року було прийняте рішення про утворення Корпусу охорони прикордоння.

У 2010 р. польський науковець П. Скубіш опублікував деякі документи Корпусу охорони прикордоння, що зберігаються у фондах Архіву прикордонної варти у Щецині. Сюди увійшли матеріали командування КОП, зокрема, «Інструкція служби (проект) 1928 р.», «Інструкція служби КОП (проект). Доповнення 1937 р.» [382] тощо. Вони є основою нормативно-правової бази діяльності КОП й ґрунтовно розкривають механізм охорони державного кордону. Відмітимо, що ці матеріали раніше повністю не публікувалися.

У 2011 р. була видана праця М. Кучерепа та Я. Цецика «Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.)» у двох частинах [187–188]. Її друга частина містить вибірку оригінальних документів з фондів державних архівів Волинської, Рівненської, Тернопільської областей, що відображають діяльність українських політичних угруповань на Волині протягом 1921–1939 рр., їхні цілі та засоби політичної боротьби [188]. Особливо цінними є матеріали щодо роботи Організації українських націоналістів, проти якої у контексті державного курсу Польщі спрямовувалися суспільно-політичні ініціативи КОП. Заслужують на увагу документи, які демонструють асиміляційну і колонізаційну спрямованість національної політики Польщі на Волині [188, с. 248–251, с. 265–266].

Відомості про діяльність КОП та службу окремих солдатів містяться у публікаціях енциклопедичного характеру [440] та біографічних словниках. Так,

слід відзначити «Біографічний словник генералів Війська польського 1918–1939» за редакцією П. Ставецького [529], опрацьований А. Кунертом «Біографічний словник варшавської конспірації 1939–1944 рр.» [426].

Важливим видом джерельного матеріалу стали спогади та мемуари службовців КОП різного рангу. Вони дозволяють прослідкувати особливості несення служби, психологічну атмосферу у солдатському середовищі, тогочасну суспільно-політичну ситуацію у Польщі та на теренах волинського прикордоння тощо [472]. Цікавими є мемуари першого керівника розвідки КОП Б. Роговського [515]. Останній залишив інформаційно насичені відомості про особливості суспільно-політичної ситуації у Польщі та на східному кордоні у 1924 р., визначив чинники, які зумовили утворення КОП та охарактеризував його функціонування на початковому етапі діяльності. Інша частина матеріалів Б. Роговського присвячена розвідувальній службі КОП, методам її роботи.

Науковий інтерес також становлять спогади колишнього командувача батальйону КОП «Березне» А. Журовського [575], рядового полку КОП «Сарни» (немає прізвища – Л. Б.) про особливості служби, що були опубліковані за редакцією М. Домбровського [552], солдата батальйону КОП Ф. Грюзальського «Клек» [377]. Важливими є також спогади М. Рубаса про свого батька Я. Рубаса, який служив у 4 батальйоні КОП «Дедеркали». Вони є інформативними з погляду роботи прикордонних постів КОП [519–520].

Багато цінних відомостей, які стосуються повсякденного життя та служби солдатів Корпусу охорони прикордоння, містять періодичні видання міжвоєнного періоду. До них належать щоденна газета КОП «На сторожі» («Na Straży») [390; 466; 469; 553–555] та «календарики» КОП [393]. Проблематику КОП та його діяльність на Волині ґрунтовно висвітлювала регіональна преса, зокрема, видання «Волинь» («Wołyń») [418–423; 571–572; 574], «Волинське ехо» («Echo Wołyńskie») [243; 493; 562–569], «Przegląd Wołyński» [484, 508], «Життя Волині» («Życie Wołynia») [411; 473; 526 528; 5540–541] тощо. Варто зазначити, що починаючи із 1930-х рр. кількість публікацій про цю військову структуру, його участь в суспільно-політичному, культурному, соціальному житті краю значно

зросла; з другої половини цього десятиліття у пресі помітною стає проблематика «акції ревіндикації» та конверсійного руху на Волині.

Отже, джерельна база історії Корпусу охорони прикордоння на Волині є досить об'ємною. Її опрацювання дало можливість з максимальною повнотою вирішити завдання, поставлені у дисертації.

1.3. Методологія

Правильні усвідомлення та вибір принципів й методів досліджень – одне із найважливіших завдань для будь-якої науки та окремо взятого наукового дослідження. Сукупність цих понять об'єднують терміном «методологія». Під методологією розуміють, по-перше, вчення про систему основоположних засад (принципів) та способів організації як теоретичної, так і практичної діяльності, а по-друге, конкретний набір, комплекс, систему чітко визначених принципів і способів організації такої діяльності. Частиною науки методології є методика, яка є штучно створюваним на базі загальної методології і теоретико-методологічних положень конкретної науки комплексом методів (прийомів та операцій здійснення дослідження), призначеним для розв'язання певного класу знань, як правило, особливо важливих або найчастіше повторюваних. Цей комплекс методів повинен забезпечувати високий ступінь стандартизації великої кількості конкретних досліджень у всіх складових частинах і їх використання у фундаментальній, прикладній науці і практиці [202, с. 25].

Кожен дослідник зобов'язаний дотримуватися певних регламентованих правил і прийомів, які б відображали, по-перше, дослідження явищ та процесів, що вивчаються, по-друге, роздуми та підсумки спостережень, по-третє, виведення на їх основі певних висновків, перегляд раніше сформульованих гіпотез та положень. Тільки наявність таких правил та чітке їх дотримання робить результати окремих досліджень такими, що взаємно перевіряються [145, с. 6–7].

Теоретико-методологічною основою дисертації стали принципи історизму, об'єктивності, наступності, причинності та наукового плюралізму. Так, принцип історизму втілюється у розгляді проблеми Корпусу охорони прикордоння у

розвитку, в контексті його виникнення, характеристики етапів формування та діяльності на Волині, а також її загальних наслідків. Крім того, відмітимо, що КОП діяв у певних конкретно-історичних обставинах, пов'язаних із функціонуванням Другої Речі Посполитої та Волинського воєводства.

Принцип об'єктивності є універсальним підходом до будь-якого дослідження. У дисертації його застосування дозволило максимально незаангажовано підійти до висвітлення генезису Корпусу охорони прикордоння та його діяльності на Волині. Це, зокрема, проявилось у відході від радянського стереотипу розуміння ролі КОП як винятково класової й національно ворожої для корінного населення Західної Волині організації та здебільшого негативної його оцінки вітчизняними істориками. Останні у більшості відносять формування до репресивних органів, які здійснювали антиукраїнські дії. Проаналізувавши опрацьовані джерельні матеріали, можемо висловити власну думку щодо місця і ролі КОП в історії Волині, яка у багатьох моментах відмінна від загальноприйнятої. Водночас шляхом максимально неупередженого вивчення вітчизняних та польських джерел, а також інших матеріалів про Корпус охорони прикордоння, не допускалася інтерпретація КОП у руслі пропольських патріотичних тенденцій.

Принцип наступності дозволив виявити основні тенденції державної політики Польщі на так званих «східних кресах» Польщі, в тому числі у Волинському воєводстві. Дотримуючись цього принципу, ми виявили, незважаючи на певні політичні видозміни, її однорідність, яка проявилася в асиміляційному характері. З іншого боку, принцип наступності дозволив прослідкувати трансформацію прикордонних формувань, котрі передували КОП, а також виявити, які методи їхньої роботи КОП у своїй діяльності відхилив, а які, навпаки, успадкував. Крім того, принцип наступності був застосований під час аналізу вітчизняної та зарубіжної історіографії проблеми.

Принцип причинності дозволив виявити причинно-наслідкові зв'язки, пов'язані зі створенням Корпусу охорони прикордоння для населення міжвоєнної Волині. Зокрема, сюди можна віднести взаємозв'язок між застосуванням КОП

нових методів в охороні кордону та зменшенням явища прикордонної злочинності; залежність окремих напрямків роботи КОП від змін політики Другої Речі Посполитої на загальнодержавному та регіональному рівнях тощо.

Принцип наукового плюралізму знайшов застосування у використанні в роботі нових методів та методик, зокрема операційно-прикладних (контент-аналіз, івент-аналіз). Крім того, до уваги брався значний комплекс джерел, не обмежений будь-яким ідеологічними критеріями. Аналізувалися також різнопланові думки вітчизняних і зарубіжних вчених щодо діяльності КОП. Відмітимо і те, що запропонована автором оцінка ролі і місця Корпусу охорони прикордоння в історії міжвоєнної Волині є новою для вітчизняної історіографії й має право на існування в контексті принципу наукового плюралізму та спираючись на опрацьовані різнопланові джерела.

Завдання роботи вирішувалися шляхом поєднання загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів дослідження. З числа загальнонаукових використовувалися методи порівняння, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, структурно-функціональний метод тощо.

Метод порівняння було використано для співставлення прикордонних формувань, які передували Корпусу охорони прикордоння і займалися охороною східних державних рубежів Другої Речі Посполитої, – митних батальйонів, прикордонної охорони, державної поліції тощо. Воно стосувалося їхніх основних функцій, завдань, особливостей служби. Саме на основі прийому порівняння було здійснено оцінку їхньої неефективності, а також вказано на те, що рівень і якість виконання своїх функцій Корпусом охорони прикордоння виявилися набагато кращими. Це в підсумку і зумовило зменшення випадків злочинності й покращення безпекової ситуації на прикордонних теренах Волині.

Серед загальнонаукових методів особлива увага належить аналізу і синтезу. Йдеться про застосування їх під час характеристики організаційної структури бригади КОП «Волинь» на усіх етапах її існування. Разом із тим цей підрозділ Корпусу охорони прикордоння був невід'ємною частиною самого формування і

підпадав, як зазначається у дисертації, під усі реорганізаційні зміни в загальнодержавному контексті.

Значного застосування у роботі набули методи індукції та дедукції. Це знайшло відображення насамперед у тому, що проблема становлення, організації та діяльності бригади КОП «Волинь» розглядалася як частина загального наукового питання функціонування Корпусу охорони прикордоння та його значення у житті Другої Речі Посполитої загалом та на східних теренах зокрема. Враховуючи те, що КОП мав особливу військову структуру, то його загальна характеристика подавалася на основі оцінки діяльності окремих підрозділів – бригад, батальйонів, рот.

Вагому роль під час підготовки дисертації відіграло застосування методу узагальнення. Він використовувався під час виокремлення специфічних особливостей Корпусу охорони прикордоння як військової структури та характеристик бригади КОП «Волинь», що відрізняли її від інших підрозділів. Узагальнення використовувалося також в процесі збору та систематизації матеріалів численних архівних та бібліотечних фондів. Це дало можливість нагромадити пласт необхідних відомостей. Крім того, застосування методу було виправданим під час підведення підсумків кожної складової частини тексту самого дослідження і особливо на етапі формування загальних висновків роботи.

Значне застосування у дослідженні набув структурно-функціональний метод. Він став ефективним засобом характеристики державної політики Другої Речі Посполитої на території Волинського воєводства як системи її політики на східних теренах. У цьому контексті особливу увагу було звернено на аналіз національної політики, особливо стосовно українців, які становили близько 68% населення регіону. Структурно-функціональний метод став необхідним у виявленні здатності Корпусу охорони прикордоння та інших державних органів, з якими він співпрацював, впливати на суспільні, політичні, етнонаціональні процеси на Волині, а також у виокремленні апарату методів, що КОП застосовував у цьому питанні.

Серед міждисциплінарних методів, застосованих у дослідженні, можемо виділити операційно-прикладні, а саме методи аналізу ситуації (порівняльний аналіз, спостереження, метод вивчення документів) та аналізу змісту (контент-аналіз, івент-аналіз), системний метод, кількісно-статистичний тощо.

На особливу увагу заслуговує використання методу аналізу ситуації для виявлення факторів і закономірностей у процесі створення Корпусу охорони прикордоння як організації саме військового характеру для охорони східних рубежів Польщі. Крім того, застосування цього методу було виправданим з метою аналізу причин і наслідків зміни політики КОП на Волині на більш радикальну, що, зокрема, знайшло виявлення у проведенні підрозділами КОП «акції ревіндикації» у другій половині 1930-х рр.

Результативним став метод вивчення документів, зокрема офіційних актів глави Другої Речі Посполитої, уряду, міністрів, вищого керівництва Корпусу охорони прикордоння, декларації та повідомлення владних структур, громадських організацій, політичних партій різного ідеологічного спрямування, які функціонували на Волині у міжвоєнний період. Крім того, цей метод став необхідним під час вивчення спогадів учасників тих подій, вищого керівництва Польщі та КОП тощо, а також іконографічних документів (фотографій солдатів КОП, його окремих підрозділів, приміщень, в яких вони виконували службу).

Під час підготовки дисертації використовувалися методи аналізу змісту – контент-аналіз та івент-аналіз. Контент-аналіз застосовують переважно до текстових масивів (опублікованих та неопублікованих). Його суть полягає у виділенні в матеріалі смислових одиниць, які становлять інтерес для дослідника. Застосування цього методу в нашій роботі полягало у характеристиці змісту документальних неопублікованих джерел (архівних матеріалів); двосторонніх договорів (Варшавська угода 1920 р.; Ризький мирний договір 1921 р.; двосторонні польсько-радянські конвенції і договори, які регламентували механізм перетину кордону та прикордонний рух, в тому числі малий), виступів глав держав, урядів, зовнішньополітичних відомств.

Івент-аналіз становить характеристику серії політичних подій, які можуть становити одне ціле, з метою отримання висновків і навіть прогнозування майбутньої ймовірної поведінки держав. Івент-аналіз знайшов широке застосування при дослідженні процесу делімітації східного кордону Польщі. Його застосування було необхідних для аналізу серії подій та політичних явищ у першій половині 1924 р., що стали безпосереднім приводом для створення Корпусу охорони прикордоння як спеціального військового формування для охорони східних рубежів держави.

Останнім часом значного поширення в історичних дослідженнях набуває системний підхід, який реалізується у формі історико-системного методу. Базою його використання у цьому контексті виступає єдність одиничного, особливого та загального у суспільно-історичному розвитку. Усі історичні явища – події (створення Корпусу охорони прикордоння), історичні ситуації (діяльність КОП на Волині упродовж 1924–1939 рр.), процеси (вплив політики керівництва КОП на міжнаціональні відносини на Волині) не лише взаємообумовлені і взаємопов'язані, але й об'єднані стійкими причинно-наслідковими зв'язками.

Крім того, системний метод спрямовує дослідника на визначення цілісності об'єкта. Його застосування було необхідним і тому, що історія КОП невіддільна від історії Другої Речі Посполитої, а саме тих державно-правових, суспільно-політичних, економічних, соціально-культурних умов, в яких вона існувала. Орієнтуючись на регіональний аспект дослідження, відмітимо і те, що аналіз діяльності КОП на Волині є невід'ємним від особливостей розвитку Волинського воєводства. З іншого боку, Корпус охорони прикордоння був формуванням, яке становило частину Збройних сил Другої Речі Посполитої. Тому доцільним є його характеристика у системі Війська Польського міжвоєнного періоду. Цей підхід також був застосований під час формування джерельної бази, а також історіографії наукового питання.

Кількісно-статистичний метод слугував для дослідження окремих проблем дисертації, пов'язаних зі наявністю статистичних відомостей та обрахунків. Це, зокрема, динаміка прикордонного руху, акти прикордонної злочинності

(шпигунства, диверсій, нелегального перетину кордону, контрабанди тощо) на проміжку прикордонних повітів Волинського воєводства, які охоронялися бригадою КОП «Волинь»; національна, релігійна, вікова характеристика осіб, причетних до цього; динаміка роботи розвідувальних представництв КОП № 7 «Сарни» і № 8 «Рівне»; особливості зміни структури особового складу КОП тощо. Значного застосування набув метод типології та класифікації, який застосовувався для групування комплексу джерельної бази дослідження, виділення її основ.

Для написання дисертації залучалися спеціальні історичні методи: проблемно-хронологічний, періодизації, метод ретроспективи і перспективи, порівняльно-історичний, історико-описовий, політико-описовий та ін. Метою цієї групи методів є виявлення закономірностей, суперечностей, а також зв'язків певних подій і процесів у хронологічній послідовності на основі дослідження їхнього виникнення, формування та розвитку. Крім того, вони дозволяють виділити ту первинну інформацію, яка дає основу для отримання подальших теоретичних роздумів та побудов.

Проблемно-хронологічний метод дозволив прослідкувати особливості формування східного кордону Польщі, виявити основні причини та передумови створення Корпусу охорони прикордоння. Застосування методу було виправданим для дослідження особливостей формування організаційної структури та перебігу служби КОП на Волині у суворій послідовності історичного розвитку. Метод періодизації застосовувався під час виокремлення етапів організації внутрішньої структури КОП, дозволив простежити особливості діяльності організації, відповідно до етапів реалізації державної політики Польщі на Волині.

Метод ретроспективи і перспективи допоміг реконструювати внутрішньополітичну і зовнішньополітичну ситуацію в Другій Речі Посполитій початку 1920-х рр., мотиви рішень провідних політиків світу, які брали пряму чи опосередковану участь у процесі визначення та формування східного кордону Польщі. Він дав змогу зрозуміти основні чинники, які зумовили утворення Корпусу охорони прикордоння, причини, котрі змусили Другу Річ Посполиту

вдатися до формування КОП саме за військовим взірцем; мотиви і дії вищого керівництва Польщі, які формували її політику щодо східних теренів загалом і Волині зокрема, участь у ній підрозділів КОП.

Застосування порівняльно-історичного методу у дисертації мало місце під час співставлення Корпусу охорони прикордоння та формувань із подібною компетенцією, які йому передували. Таким чином, ми мали змогу проаналізувати особливості виконання ними служби, виявити спільні та відмінні риси роботи. Його використання було виправданим під час співставлення особливостей проведення національної політики волинських воєвод Г. Юзевського та А. Гавке-Новака, що дозволило зробити висновок про посилення асиміляційної складової діяльності останнього на теренах Волині.

Значне місце у дисертації відведено використанню історико-описового методу. Він став основою для характеристики особливостей формування східного кордону Польщі та передумов створення Корпусу охорони прикордоння. Немалу роль цей метод відіграв в аналізі механізму здійснення служби солдатами формування, визначенні його внутрішньої та територіальної структури на певних етапах діяльності. Разом із тим виявлення закономірностей, які зумовили зміну цієї організації, відноситься до іншої групи методів, що передбачають застосування логічних і аналітичних прийомів, зокрема аналізу і синтезу. При цьому прийом порівняння дозволив прослідкувати спільні та відмінні риси у структурі КОП у різні періоди його роботи, залежно від внутрішньополітичних та зовнішньополітичних чинників.

Різновидом історико-описового методу є політико-описовий, метою якого є реферування документальних джерел. Його застосування було необхідним на емпіричному рівні дослідження, а саме під час опрацювання фондів архівів, збірок бібліотек України та Польщі тощо. Він дозволив виявити із усієї сукупності архівних матеріалів необхідні відомості для розкриття предмету та об'єкту дослідження дисертації. Особливою мірою це знадобилося під час характеристики нормативно-правової бази діяльності Корпусу охорони прикордоння, яка охоплює закони і підзаконні акти вищого керівництва Польщі,

розпорядження воєводського управління, накази, розпорядження та інші документи внутрішнього користування командування КОП та його підрозділів.

Складовою частиною теоретично-методологічних засад дослідження є відповідна термінологія, властива для означення складових частин Корпусу охорони прикордоння. До найбільш уживаних відносяться терміни: командування, бригада, батальйон, рота, варта («стражниця»), полк. Часто використовуються у дисертації також найменування спеціальних військових чинів і рангів, а саме: полковник, підполковник, майор, рядовий тощо; генерал бригади, генерал дивізії, капітан, поручник, підпоручник та ін. (Див. Додаток А).

Отже, в основі дисертації лежить система методологічних принципів, а саме історизму, об'єктивності, наступності, причинності, наукового плюралізму та ін. У роботі активно застосовано комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів наукового дослідження (проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, методу ретроспективи і перспективи, періодизації та ін.). Новим є застосування серед міждисциплінарних методів системного та операційно-прикладних. До змісту методологічних засад дисертації увійшла й відповідна військова термінологія.

Висновки до розділу 1

Історіографію досліджуваної в дисертації проблеми можна поділити на вітчизняну та зарубіжну. Перша охоплює узагальнюючі праці з історії України та Польщі, де висвітлюється міжвоєнний період, а також дослідження, присвячені українсько-польським та радянсько-польським відносинам, минувшині Волинського воєводства тощо. Окрім дисертації Л. Юрчук, одним із аспектів дослідження якої стала репресивна діяльність Корпусу охорони прикордоння, в українській історіографії відсутні інші за обсягом наукові розвідки з теми. Серед зарубіжної історіографії на особливу увагу заслуговують напрацювання польської історичної науки, яка значно повніше дослідила історію КОП. Її суттєвим недоліком є те, що, охоплюючи загальні питання генезису, організації та напрямів діяльності КОП, вона практично не звертається до регіональних аспектів

функціонування цього формування, в тому числі на теренах Волині. Таким чином, становлення, організація та діяльність Корпусу охорони прикордоння на Волині упродовж 1924–1939 рр. залишається практично недослідженою проблемою в історичній науці й потребує подальшого вивчення.

Джерельна база дослідження представлена рукописними та друківаними матеріалами. Найбільшу групу становлять неопубліковані документи з фондів українських та польських архівів, зокрема, державних архівів Волинської, Львівської, Рівненської, Тернопільської областей, Архіву нових актів, Національного цифрового архіву, Центрального військового архіву (м. Варшава, РП), Архіву прикордонної варти (м. Щецин, РП), Державного архіву в Кельцах (м. Кельце, РП), Кабінету рукописів Бібліотеки Варшавського університету. Якщо вітчизняні фонди з проблематики КОП більшою мірою стосуються регіонального аспекту діяльності бригади КОП «Волинь» та її підрозділів, то матеріали архівних установ Республіки Польща містять загальнодержавні документи з питань формування, організаційної структури досліджуваної формації, нормативні акти, що регулювали її діяльність тощо. Іншу групу опрацьованих матеріалів становлять публікації документів і матеріалів; спогади та мемуари солдатів КОП, керівників військових підрозділів, міжвоєнна преса.

Написання дисертації базувалося на використанні загальноприйнятих в історичній науці принципів та методів наукового пізнання. Це принципи історизму, об'єктивності, наступності, причинності, наукового плюралізму. Необхідною умовою їх використання є комплексність, а також єдність із застосуванням системи наукових методів. Серед загальнонаукових використано методи порівняння, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, узагальнення тощо. У дослідженні активно застосовано міждисциплінарні методи, зокрема, системний та операційно-прикладні. Спеціальні наукові методи представлені комплексом історичних методів – проблемно-хронологічним, порівняльно-історичним, періодизації, ретроспективи і перспективи та ін. Складову теоретико-методологічної бази дисертації становить специфічна термінологія військового характеру.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБОВИЙ СКЛАД КОРПУСУ ОХОРОНИ ПРИКОРДОННЯ

2.1. Передумови виникнення

Після здобуття незалежності 11 листопада 1918 р. Польська держава, використовуючи вигідні зовнішньополітичні позиції, розпочала активно вирішувати територіальне питання на сході. Внаслідок польсько-української війни 1918–1919 рр. та польсько-радянської війни 1920 р. Друга Річ Посполита змогла отримати тут значне територіальне прирощення, в тому числі за рахунок таких етнічних українських земель, як Лемківщина, Посяння, Підляшшя, Холмщина, Західне Полісся та Західна Волинь.

18 березня 1921 р. Польща і дві радянські республіки – Російська РСФР, Українська СРР – підписали у Ризі мирний договір [539]. Згідно із документом, східний кордон Другої Речі Посполитої, а саме рубіж між Польщею, з однієї сторони, а також радянською Росією і Україною, з іншої, пролягав лінією, яка розпочиналася від Двіни на півночі, перетинала ряд місцевостей, рік, озер і шляхів і закінчувалася у гирлі р. Збруч і р. Дністер на півдні. Головним місцями, через які проходив кордон Польщі із Українською СРР, були такі: від с. Букча (по стороні БСРР) кордон проходив у загальному напрямку до залізничної колії Олевськ – Сарни, далі до р. Горинь, м. Корець, м. Острог, р. Вілія, м. Білозірка, р. Збруч аж до впадіння її у р. Дністер [141, с. 55]. У підсумку Польща отримала 132 тис. кв. м. української етнічної території. Для порівняння, в рамках проголошеної УСРР українські землі займали 564 тис. кв. км [175, с. 58]. 15 березня 1923 р. відбулося остаточне затвердження східного кордону Польщі Радою послів Антанти у Парижі. Статті документу у територіальному питанні закріплювали положення, викладені у раніше підписаних Польщею двосторонніх документах (Варшавська угода з Директорією УНР 1920 р., Ризький мирний договір 1921 р.) [192, с. 15] (Див. Додаток Б).

Найдовший відрізок східного кордону Другої Речі Посполитої припадав на Радянський Союз – 1412 км, або 25,5% від його загальної протяжності [13, с. 29]. Утворене 4 лютого 1921 р., згідно закону «Про юридично-політичне унормування становища на землях, приєднаних до території Речі Посполитої, згідно із умовами про попередній мир та перемир'я, підписаних у Ризі 12 жовтня 1920 р.» Волинське воєводство належало до прикордонних [547] (Див. Додаток В). На цю адміністративну одиницю припадало 293 км державного рубежу. Прикордонний статус мали Дубнівський, Костопільський, Рівненський, Здолбунівський, Кременецький повіти ; із 16 грудня 1930 р. – Сарненський повіт [213, с. 313]. На час включення Західної Волині і Західного Полісся до складу Другої Речі Посполитої на цій території проживало 1 437 907 осіб.

Польсько-радянський кордон був не просто міждержавним. По суті, він розділяв дві суспільно-політичні системи – капіталістичну, яку представляла Польща і західні демократії, та соціалістичну на чолі із радянською Росією [573, s. 3]. Тому створення ефективного механізму його охорони та захисту були предметом підвищеної уваги з боку обох держав. Загалом організовані там прикордонні формування мали на меті виконання завдань ідеологічного відмежування від сусіда через щільно замкнений кордон, а також утримування порядку на території прикордоння [366, s. 104].

Певні специфічні риси мало і східне пограниччя, що сформувалося в результаті військового протистояння 1918–1920 рр. Ситуація тут була напруженою, адже конфлікт між радянською Росією та Другою Річчю Посполитою не був врегульований підписанням Ризького миру. На думку польського дослідника П. Лосовського, РРСФР не могла змиритися із поразкою у війні 1920 р. Більшовики й надалі здійснювали підривну діяльність у контексті реалізації «світової соціалістичної революції». При цьому Польща трактувалася як «плацдарм» для поширення комунізму та «диктатури пролетаріату» на Західну Європу [436, s. 50].

Архівні документи свідчать про те, що ще до початку польсько-радянської війни на Волині активно поширювалася комуністична ідеологія. Так, за

повідомленням «Товариства кресової варти» на початку 1920-х рр., більшовицькі організації мали на меті опанування усієї Волині [252, к. 20]. У зв'язку із цим вже тоді польські організації досить непокоїлися політичним майбутнім цієї території [256, к. 26]. Здійснення антипольської діяльності на порубіжжі із Польщею було важливим завданням політики СРСР, у зв'язку із чим більшовики усіяко організовували та підтримували там численні акції саботажу та диверсії [436, с. 51]. Згідно відомостей «Товариства кресової варти», українське населення на теренах Волині поділялося на три категорії: 1) вороже налаштоване до Польщі; 2) байдуже; 3) прихильне до Польщі [252, к. 27]. Саме дві перші категорії стали об'єктом найбільш активної пропаганди більшовиків. Відмітимо і те, що досить часто поширювали комуністичну ідеологію на Волині євреї [253, к. 43]. Неоднозначно сприймала польська адміністрація проукраїнську політичну агітацію, виділяючи, зокрема, діяльність «Просвіти» та оцінюючи її як «антидержавну» [253, к. 44]. Українці поширювали відомості про те, що влада Другої Речі Посполитої на Волині буде тимчасовою, з великою радістю вітаючи ідею створення незалежної України [258, к. 66]. Така ситуація пояснювалася польськими організаціями, зокрема, тим, що державна влада не мала на початку 1920-х рр. спеціальної політичної програми щодо Волині [255, к. 47].

На думку О. Разиграєва, основними чинниками, які впливали на стан безпеки на відрізку кордону Волинського воєводства, були наступні: 1) відмінність політичного устрою Польщі та СРСР; 2) неприйняття більшістю місцевих жителів входження Волині до складу Другої Речі Посполитої; 3) складна національна ситуація із виразною перевагою непольського населення; 4) активізація антипольських диверсійних груп, що спиралися на підтримку СРСР; 5) концентрація в руках місцевого населення значної кількості зброї та боєприпасів; 6) важкі економічні умови, падіння моралі і, як наслідок, зростання проявів контрабанди та кількості грабіжницьких угруповань [213, с. 313]. У зв'язку із цим справа охорони східних рубежів держави була однією із головних на порядку денному Другої Речі Посполитої.

Ще з 1918 р. разом із формуванням державних структур розпочалася робота зі створення перших прикордонних підрозділів Другої Речі Посполитої. Після закінчення восени 1920 р. протистояння між польською та радянською арміями полякам деякий час доводилося здійснювати розмежування між зоною колишніх воєнних дій та рештою території власної держави. Для цього ухвалою від 6 листопада 1920 р. було створено спеціальну структуру – так званий Кордон Міністерства внутрішніх справ з метою виявлення ймовірних дезертирів, перешкоджання поширенню інфекційних хвороб, здійснення контролю над переміщенням людей та товарів. Кордон охоронявся військовими підрозділами – етаповими батальйонами, а на пунктах переходу – поліцією та військовою жандармерією [535, s. 212]. Простір між ним контролювали патрулі. Цей кордон мав функціонувати до часу досягнення певної стабільності на східних теренах Польщі, а також виконання радянською стороною умов перемир'я від 12 жовтня 1920 р. Оскільки безпекова ситуація в певній мірі покращилася, вже у другій половині січня 1921 р. Кордон МВС був ліквідований. На його місці створено Кордон Головного командування Війська Польського, який проходив по крайній межі так званої нейтральної смуги за 15 км від демаркаційної лінії, встановленої умовами перемир'я [366, s. 239].

Волинь входила до складу Командування відрізка кордону зі штабом у Рівному. У лютому 1921 р. з метою вдосконалення існуючої системи охорони кордонів було підпорядковано етаповим інспекціям 2-ої та 6-ої Армій. Остання охоплювала терени Волині та частину Полісся, тому отримала назву Волинська [2283, к. 5]. На території нейтральної смуги не могли перебувати жодні військові підрозділи, а завдання забезпечення порядку належало поліції.

У травні 1921 р. був створений Генеральний штаб Війська Польського, а вищезгаданий Кордон Головного командування ВП трансформувалася у Військовий кордон колишнього східного фронту. Тоді ж етапові батальйони відійшли у підпорядкування ГШ ВП та були перейменовані у митні батальйони [99, арк. 7]. Останні остаточно приступили до охорони східного кордону на основі ухвали Ради міністрів Другої Речі Посполитої від 1 квітня 1921 р. Їх очолив

колишній командувач прикордонних стрільців полковник Б. Заневський. Митні батальйони налічували на той час 7 368 військовослужбовців [366, s. 242].

Починаючи з весни 1921 р., дослідники умовно виділяють чотири періоди в охороні східного рубежу Другої Речі Посполитої. За основу взято критерій залучення відповідних військових структур для її здійснення. Перший стосується митних батальйонів і припадає на 1921–1922 рр. Другий період охоплює 1922–1923 рр. і пов'язаний із прикордонною вартою. Органи державної поліції здійснювали цю функцію у 1923–1924 рр. Найдовший період – 1924–1939 рр. припадає на Корпус охорони прикордоння [211, с. 297].

Щодо діяльності митних батальйонів, то оботу цієї структури регулювала Інструкція Головного митного управління при Міністерстві фінансів від 3 вересня 1921 р. Вона передбачала спільну роботу митників, цивільної влади та поліції [198]. Головний акцент спрямовувався на попередження нелегальних порушень лінії кордону, боротьбу із контрабандою, ревізію будівель у населених пунктах прикордоння [40, арк. 2].

Східний рубіж Волинського воєводства підлягав охороні митних батальйонів, відповідно до урядової інструкції від 3 вересня 1921 р. за підписом міністра внутрішніх справ [258, к. 10]. Документ також містив положення про те, що у питанні охорони кордону означеним батальйонам мали допомагати загони державної поліції – державного озброєного органу виконавчої влади, створеного на основі ухвали Сейму від 24 липня 1919 р. і підпорядкованого МВС. Поліціанти сконцентрувалися на контролі особового руху та боротьбі із ознаками будь-якої антидержавної агітації з боку радянської Росії [37, арк. 5].

Інструкція Міністерства Збройних сил Польщі визначала два види пунктів перетину кордону. Охорону першого типу забезпечували солдати митних батальйонів, другого – поліція. До обов'язків цих органів входило складання щоденних письмових звітів про стан безпеки на відповідній ділянці державного рубежу з наступним скеруванням їх до інспекторів східного кордону при управлінні староства. Державна поліція надавала також відомості про виявлення фактів контрабанди та перетину кордону іноземцями [126, арк. 57–59].

Зважаючи на велику кількість злочинів та фактів нелегального переходу кордону, митні батальйони на волинській частині кордону Польщі підпорядковувалися також Міністерству внутрішніх справ [392, s. 14]. У справі контролю прикордонної смуги, а саме товарного обігу, вони керувалися «Тимчасовою інструкцією для митних батальйонів, державної поліції та гмінних управлінь у питанні нагляду над обігом свійських тварин, продуктів тваринного походження та кормів на встановленій прикордонній смузі Волинського воєводства та Радянської України» (1922 р.) [37]. Вміщені у документі положення застосовувалися з метою контролю обігу й інших товарів у прикордонній смузі.

Оцінюючи ситуацію з перспективи часу, можна бачити, що польська влада добре розуміла необхідність забезпечення охорони лінії східного кордону. Інша річ, що держава на той час не мала відповідних матеріальних засобів для реалізації цього завдання. Були навіть відсутні в достатній мірі пристосовані для цього приміщення; щодо існуючих, то вони не відповідали санітарним нормам. Службовці митних батальйонів проживали нерідко у курниках, стайнях, або, у кращому випадку, будинках без підлоги, вікон та електрики [434, s. 112]. Як наслідок, господарсько-бюджетний відділ Волинського воєводського управління розпорядженням від 3 листопада 1921 р. виділив місцевим старостам кошти на будівництво казарм для митних батальйонів [100, арк. 3].

Рівненське повітове староство отримало, зокрема, на вищевказані цілі 3 млн. польських марок. Значно менше коштів було у розпорядженні острозького старости; останній зміг виділити із місцевого бюджету лише 500 тис. польських марок. Крім того, воєводське управління доручило йому негайно приступити ще й до будівництва військових постів. Завданням інших повітових управлінь у цій справі стала доставка необхідних будівельних матеріалів [100, арк. 5]. Передбачалося, що у Рівненському повіті буде побудовано 50 казарм, у Кременецькому – 140, в Острозькому – 255. Загальна вартість однієї споруди не могла перевищувати 2,5–3 тис. польських марок. Крім того, старости отримали завдання побудувати пропускні пункти для перетину кордону [100, арк. 4]. Воно було на часі, оскільки на практиці спостерігалася відсутність таких споруд, що,

звичайно, ускладнювало легальний рух людей та товарів через державну межу і стимулювало нелегальний.

Службові непорозуміння у справі охорони кордону із державною поліцією, системні зловживання, а іноді і сприяння злочинній діяльності, зокрема, контрабанді, відсутність авторитету серед місцевого населення спричинили те, що митні батальйони виявилися неспроможними забезпечити охорону східного кордону Другої Речі Посполитої.

29 травня 1922 р. відбулася чергова реорганізація системи охорони східного кордону. Головна команда митних батальйонів була вилучена зі структур Міністерства фінансів і передана у підпорядкування Міністерства внутрішніх справ. Розпорядженням від 1 вересня 1922 р. [285, к. 2], що вступило в силу 10 жовтня 1922 р. [282, к. 2], митні батальйони були реорганізовані у прикордонну варту. Її головною одиницею став батальйон зі штатом 900 солдатів у складі 4 рот піхоти та 1 роти кулеметників [281, к. 8].

Відповідно до вищевказаних розпоряджень, північно-східний та східний кордон держави підпорядковувався шістьом воєводським командам прикордонної варті, які мали штаб-квартири у воєводських управліннях. Терен Волині знаходився у службовій компетенції Воєводської команди прикордонної варті зі штабом у Луцьку на чолі із полковником В. Новаковським. Відомо, що з питань прикордонної служби воєводський комендант підлягав воєводі, а з адміністративної та виконавчої точок зору – безпосередньо Головному комендантові прикордонної варті [281, к. 14].

Прикордонній варті, як і попередньому формуванню, зобов'язувалися допомагати підрозділи державної поліції. Спільні дії стосувалися, зокрема, затримання підозрілих осіб, патрулювання кордону, перевірки документів, розкриття злочинів, в тому числі, кримінальних тощо [213, с. 319]. Безпосередні контакти формувань відбувалися на пунктах переходу державного кордону та прикордонних дільницях у Корці, Острозі, Борщівці, Шумську та Могілянах.

Незважаючи на те, що прикордонна варта діяла ефективніше, ніж митні батальйони, польська влада вдалася до чергового реформування прикордонної

служби на польсько-радянському кордоні. Питання про це порушувалося, зокрема, на організованій 31 січня 1923 р. Міністерством внутрішніх справ конференції. Після остаточного затвердження східного кордону Польщі Радою послів у Парижі у березні того ж року, з одного боку, та в результаті моніторингу стану безпеки на цій частині державного рубежу на випадок збройного конфлікту із Радянським Союзом, з іншого, Військова рада Другої Речі Посполитої доручила охорону кордону державній поліції. Підтримували це рішення керівники східних адміністративних одиниць Польщі. З цього приводу поліський воєвода С. Довнарівч писав до окружного коменданта поліції у Бресті, молодшого інспектора В. Гала: «Органи державної поліції підпорядкованого Вам, Пане коменданте, округу, останнім часом проявили багато енергії та особистої відваги у важкій боротьбі зі зростаючим на терені Полісся бандитизмом. Завдяки Вашій ініціативі ... виробленню почуття обов'язку у поліціантів мені приємно стверджувати те, що поліція, як орган громадської безпеки, на високому рівні виконує доручені їй важливі завдання» [433, s. 53].

Основний обов'язок вищезначеної структури полягав у забезпеченні правопорядку; натомість, охорона кордону була додатковим завданням, яке вона офіційно почала виконувати із 1 липня 1923 р. [122, арк. 12] Останнє положення закріплювалося у прийнятій 24 травня 1923 р. Радою міністрів постанові «Про доручення державній поліції виконувати обов'язки у сфері охорони східного кордону Речі Посполитої». Документ передбачав, що особовий склад формування мав відповідати поточному фінансуванню прикордонної варти, а сама функція охорони східних рубежів здійснюватиметься у співпраці із військовою жандармерією [213, с. 325].

Фактично державна поліція розпочала виконувати функцію охорони східного кордону ще із 21 червня 1923 р., зайнявши відрізок Волинського воєводства 26 червня. 1 липня її Головне управління спрямувало сюди 1300 поліцейських. Із ціллю налагодження роботи цього органу на східному кордоні на Волинь було направлено також 100 вищих службовців Лодзинського воєводського управління державної поліції [513, s. 220].

Із 1 липня 1923 р. під контролем Волинського (XIII) округу державної поліції знаходилося 293 км кордону із СРСР, який поділявся на Рівненський (91 км), Острозький (111 км), Кременецький (91 км) відрізки, що співпадали із межами прикордонних повітів [29, арк. 4]. Внутрішня інструкція МВС передбачала, що повітовим управлінням підлягало 2–10 спеціальних підрозділів («компаній») у складі 8–12 постів. Рівненську частину кордону патрулювали 5 «компаній» (у Новій Гуті, Усті, Сторожеві, Корці та Богданівці); острозьку – 6 «компаній» (у Пашуках, Майкові, Мощаниці, Острозі, Болотківцях і Вілії); кременецьку – 4 «компанії» (у Болошівці, Дедеркалах, Манівцях та Білозірці). Державна поліція на Волині мала також підрозділи на таких прикордонних пунктах, як Корець, Острог, Оженин, Шумськ, Рівне [30, арк. 4-6].

При кожній «компанії» утворено резервні підрозділи у складі 15 службовців, що розташовувалися на проміжку 25 км один від одного. Їхнім основним завданням було патрулювання території на відстані 10 км від кордону з Радянським Союзом [435, с. 112]. Звітував за проведену роботу інспекційний офіцер, що здійснював нагляд за поліцією на кожному відрізку. Так, на території рівненського сектора з центром у Корці в 1923 р. контролю підлягали 5 «компаній», 22 прикордонні ділянки та 400 поліцейських [29, арк. 13].

До функціональних обов'язків державної поліції Волинського воєводства у межах охорони кордону належали: контроль за прикордонним рухом осіб; недопущення нелегального перетину кордону та нелегального перевезення товарів; переслідування та затримання контрабандистів, а також їх допровадження до певних органів з метою застосування адміністративних чи кримінальних заходів; нагляд за будівництвом на терені прикордонної смуги тощо. Крім того, в обов'язки цього органу з перших місяців його роботи входило інформування МВС про поточну ситуацію у краї [211, с. 298].

Державна поліція займалася обліком осіб, які залишили Другу Річ Посполиту разом із радянськими військами після завершення польсько-радянської війни, здійснювала виселення неблагонадійних та підозрілих осіб із прикордоння, а також тих, що нелегально перетнули кордон [39, арк. 1–2].

Таємному нагляду підлягали особи, які здійснювали протиправні дії, пов'язані із кордоном, були їх співучасниками [121, арк. 1–4; 124, арк. 18].

Економічна криза, зубожіння населення, відсутність стабільності стали тими основними чинниками, що зумовили зростання у 1923 – на початку 1924 р. нелегального перевезення товарів до небачених раніше розмірів. За інформацією Волинського управління державної поліції, лише за період із 1 грудня 1923 р. до 11 січня 1924 р. кількість контрабандистів на території Острозького повіту становила 117 осіб [83, арк. 1–2]. При цьому, для порівняння, у листопаді 1923 р. ця цифра для Кременецького повіту складала лише 16 осіб. У зв'язку із цим Волинське воєводське управління доручило Острозькому староству відреагувати на такий складний стан безпеки на кордоні і скласти спеціальні списки осіб, які нелегально переходять кордон, перевозять контрабанду тощо [83, арк. 8]. Це пов'язувалося із тим, що на території Острозького повіту було багато торговельних центрів, які становили об'єкт зацікавлення для купців із радянської України. Належному виконанню державною поліцією боротьби із контрабандою перешкоджала, з одного боку, слабка професійна підготовка прикордонних загонів, а з іншого – незацікавлення влади митними справами [201, с. 240].

Тогочасний стан безпеки у регіоні, специфічні матеріальні умови Волинського воєводства гальмували роботу поліції на кордоні. Часто прикордонні підрозділи розташовувалися у непристосованих для несення служби приміщеннях. Негативно впливали на показники роботи репараційні процеси 1923–1924 рр., що зумовили збільшення кількості осіб, що намагалися нелегально перетнути польсько-радянський кордон [41, арк. 49].

Проблемою стала й активізація радянських диверсантів, особливо з другої половини 1924 р. Злочинні угруповання, перетинаючи кордон в одному та зворотньому напрямку, провокували численні прикордонні інциденти та взаємні скарги на це польської та радянської сторін. Щодо таких дій з радянського боку, то сьогодні можна стверджувати, що вони в більшості були організовані розвідслужбами СРСР. Рапорти поліції повідомляли про численні провокації

стосовно населення, а також обстріли польських солдатів радянською прикордонною охороною [366, s. 105].

У боротьбі із радянськими диверсантами відчувалася слабкість матеріальної бази, нестача кадрів, відсутність належного досвіду, неприязне ставлення населення, а також слабка система поліцейської розвідки. На думку воєводської державної адміністрації, навіть добре організована система патрулювання кордону не могла гарантувати його безпеки. Як наслідок, у 1924 р. із загальної кількості 189 диверсійних нападів польським прикордонникам вдалося вчасно відреагувати лише на 18%; було вбито 15 та затримано 146 диверсантів [201, с. 234].

Як зазначає М. Кучерепа, зовнішній фактор суттєво ускладнював стан безпеки на теренах Волинського воєводства [186, с. 18]. У прикордонні повіти адміністративної одиниці із радянської сторони постійно перекидалися диверсійні загони та групи. Протягом 1921–1925 рр. було зафіксовано сотні нападів на садиби великих землевласників, навіть на будівлі простих селян. Тільки за три місяці 1923 р. на Волині зареєстровано 78 підпалів [29, арк. 9], у 1924 р. – 257 (77 пов'язані з вбивствами, 245 – з підпалами [87, арк. 15].

Загалом державна поліція не виправдала покладених на неї функцій з охорони кордону. Це пояснювалося низкою об'єктивних (сусідство із радянською Україною, активна підтримка місцевим населенням антидержавних угруповань) та суб'єктивних (неефективна кадрова політика, відсутність досвіду, низька дисципліна) причин [512, s. 442]. Власне, жодна із створених структур для охорони східного кордону держави не виконала функції забезпечення безпеки кордону та прикордоння. Головною причиною цього, на думку Г. Домінічака, були специфічні умови, які існували на східних теренах Другої Речі Посполитої, а також відмінності суспільно-політичного устрою Польщі та Радянського Союзу. Ризький договір насправді не задовольняв жодну зі сторін. Встановлений ним польсько-радянський кордон перешкоджав реалізації ягеллонської концепції Ю. Пілсудського, що полягала у веденні на

сході війни з метою створення федерації у складі Польщі, України, Білорусі та Литви [366, s. 102].

Значну роль відігравав етнічний фактор. Відомо, що встановлений кордон «перерізав» терени Білорусі та України, які етнічно тяжіли до радянських республік – БСРР та УСРР. На східних землях Польщі проживало близько 4,8 млн українців, 1,5 млн білорусів. Українці займали південно-східну частину Польщі, а саме Станіславське, Тернопільське, Волинське та частину Львівського й Поліського воєводств. Несприятлива етнічна ситуація провокувала утворення так званих «відцентрових тенденцій». Теза про головну загрозу держави саме зі сходу була чинником, що мав прямий вплив на створення Корпусу військової прикордонної варти для східних земель [471, s. 12].

Серйозний вплив на становище населення на східних теренах Польщі мала несприятлива економічна ситуація. Вони належали до найбідних із господарської точки зору. Будь-які земельні реформи здійснювалися тут у колонізаційних цілях. Це стосувалося, в першу чергу, системи осадництва, що впроваджувалася не лише для боротьби із антипольськими проявами, а й для проведення політики асиміляції на теренах східних воєводств [384, s. 54].

Кризова економічна ситуація призвела до поширення швидкими темпами явищ бандитизму. Служби охорони порядку не виконували на належному рівні свої обов'язки, думаючи, як повідомляло «Товариство кресової варти», не про службу, а «про наповнення власних кишень численними хабарями» [255, k. 25]. Зафіксовані навіть випадки, коли польські жандарми утримували хороші стосунки зі злочинцями [255, k. 26]. Сприяло поширенню бандитизму наявність у населення озброєння, причому не лише карабінів, але й ручних гранат.

Кульмінацією агресії радянської сторони стали збройні напади вздовж радянсько-польського кордону в серпні 1924 р. [387, s. 22]. Диверсійні акції із території СРСР, відповідальність за які радянський уряд відмовлявся брати на себе, компрометували польську адміністрацію та державну поліцію. Водночас вони були підтримкою пропаганди КПЗУ та КПЗБ щодо тимчасовості радянсько-польського кордону, встановленого Ризьким договором та підписаним

протоколом про делімітацію кордонів. Польський історик А. Айненкель звернув увагу на те, що у 1923–1924 рр. комуністичний рух повернувся до своєї авантюрної політики часів польсько-радянської війни [241, s. 27]. В її основі лежала активність підрозділів самооборони, що здійснювали моніторинг комуністичного руху. На думку М. Папежинської-Турек, влітку та восени 1924 р. на східних теренах значного розмаху набрав партизанський рух, який становив серйозну загрозу, адже мав на меті організацію антипольського повстання [474, s. 255]. Державні органи Другої Речі Посполитої змушені були вдатися до оборонних дій. Влітку 1924 р. у смузі східних воєводств, в тому числі Волинського, дійшло до ситуації, яку можна розглядати як стан загрози для безпеки держави.

Необхідно брати до уваги і геополітичний чинник. Радянський Союз становив значну загрозу для західних держав як джерело поширення комуністичних ідей, що могли підірвати основи демократії. Не залишалися непоміченими реваншистські тенденції країн, виключених із Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин в результаті низки післявоєнних конференцій держав-переможців Першої світової війни [151, с. 54]. Тому зацікавлення у зміцненні Другої Речі Посполитої стало прямим наслідком побоювання поширення комунізму у Західній Європі. Це особливо проявилось у зовнішній політиці Франції, яка вважала післявоєнну Польщу зоною свого геополітичного впливу, включивши її у 1920-х рр. до ініційованих Парижем оборонних союзів (Малої та Балканської Антанти). Крім того, Франція побоювалася реваншистських дій з боку Німеччини, у зовнішній політиці якої чітко простежувалася тенденція зближення із СРСР.

Отже, створенню Корпусу охорони прикордоння передувало ряд важливих подій, зокрема, встановлення східного державного рубежу Другої Речі Посполитої, внаслідок чого західноукраїнські землі, в тому числі Волинь, ввійшли до її складу. Поряд із цим постала проблема його захисту, що ускладнювалася існуванням зовнішньої загрози з боку СРСР та специфічними суспільно-політичними, економічними і національно-етнічними особливостями розвитку

цих теренів. Слід зазначити, що жодне зі створених до появи КОП спеціальних формувань для захисту східного рубежу держави (етапові та митні батальйони, прикордонна варта, державна поліція) не змогло гарантувати достатнього рівня безпеки кордону та смуги пограниччя. Відтак постала проблема створення нової структури, здатної нормалізувати напружену ситуацію.

2.2. Формування корпусу на Волині

Відсутність програми розвитку прикордонної служби в Другій Речі Посполитій, її постійні реформування, специфічні суспільно-політичні, економічні, культурно-релігійні особливості прикордонних воєводств, в тому числі Волинського, змусили польську владу ухвалити рішення про створення спеціальної військової структури для охорони східного кордону. Формальним приводом до цього став напад в ніч з 3 на 4 серпня 1924 р. радянського озброєного угруповання у складі близько 150 осіб, ймовірно, під керівництвом С. Ваупшасова на прикордонне містечко Стівце, що у Поліському воєводстві [356, s. 24]. Втрати з польської сторони становили 7 вбитих та 3 поранених поліцейських, а також 1 вбитий державний службовець [218].

5 серпня 1924 р. міністр військових справ генерал дивізії В. Сікорський звернувся із приводу ситуації на східному кордоні із листом до Голови Ради міністрів В. Грабського. Документ підтверджував факти нестабільної ситуації на східному кордоні у зв'язку із проведеннями більшовиками партизанської війни [505, s. 281–282]. В. Сікорський піддав критиці діяльність МВС, якому підпорядковувалася державна поліція, та рекомендував В. Грабському внести до порядку денного наступного засідання Політичного комітету Ради міністрів питання про введення на радянсько-польському кордоні надзвичайного стану [506, s. 282–286]. Однак причин для його запровадження, відповідно до статті 124 Конституції, за якою військовим надавалося право виселяти та інтернувати осіб, що визнавалися посібниками злочинців, не було.

Відомо, що В. Сікорський і раніше оцінював ситуацію на східному кордоні як вкрай небезпечну. У статті «На порохівій бочці», що побачила світ на

шпальтах газети «Варшавський кур'єр» за № 48 від 26 вересня 1923 р., він писав: «...слід утворити прикордонний підрозділ, який, забезпечуючи виконання політичних та військових цілей, утримуватиме населення у «залізних рукавицях» [550, s. 60]. Власне, «умиротворення» тамтешнього населення переважно непольської національності було вирішальним чинником подальших дій польської влади. Подібне підтверджувалося спеціальним повідомленням II Відділу Генерального (Головного) штабу Війська Польського від 8 серпня 1927 р.: «Досить непокоїть на польських східних кресах активна діяльність банд та комуністична агітація серед населення. Це стало чинником організації в кінці 1924 р. КОП, діяльність якого поширювалася також на кордони із Литвою та Латвією» [470, s. 23].

Засідання Політичного комітету Ради міністрів від 8 серпня 1924 р. повністю присвячувалося безпеці східних воеводств. Його протокол свідчить про глибоку стурбованість уряду ситуацією на теренах східного прикордоння. Присутній на засіданні міністр військових справ В. Сікорський знову висловлював переконання про необхідність надання широких повноважень військовим і прикордонній адміністрації. Він підготував низку рекомендацій, а саме: 1) зобов'язати Міністерство внутрішніх справ здійснити перепідготовку державної адміністрації; 2) зобов'язати МВС і Міністерство військових справ підготувати до кінця серпня пропозиції для Ради міністрів щодо мілітаризації державної поліції; 3) воєнізувати прикордонну поліцію і розпочати вже до кінця 1924 р. будівництво необхідних приміщень для ведення прикордонної служби; 4) зобов'язати Міністерство фінансів протягом трьох місяців перевести на рахунок Міністерства військових справ 3,5 млн зл. для закінчення розбудови системи зв'язку, вдосконалення розвідки, забезпечення компенсаціями сімей поранених та загиблих службовців поліції, покриття коштів військовим та інші заходи [537, s. 287–289]. Крім того, Міністерству юстиції пропонувалося збільшити кількість суддів, слідчих та прокурорів у прикордонних повітах. Усі пропозиції були одностайно схвалені усіма присутніми на засіданні.

Питання ситуації на східному кордоні стало одним із головним і на порядку денному засідання Політичного комітету Ради Міністрів 21–22 серпня 1924 р., яке відбулося за участі Президента Польщі С. Войцеховського [470, s. 19–20]. Голова Ради міністрів В. Грабський знову висловився за введення надзвичайного стану на теренах воєводств, яким загрожували бандитські напади зі сторони Радянського Союзу. Саме вони, на його думку, були тією причиною, що виправдовували таке політичне рішення. Міністр військових справ В. Сікорський, підтримуючи цю тезу, стверджував, що складність ліквідації бандитизму полягала у розпорошенні членів диверсійних угруповань серед населення прикордоння та відсутності у військових повноважень на дії у відповідь. Разом із тим неприпустимим вважалося твердження про ймовірність проведення подібних акцій на радянських прикордонних теренах, адже це тільки призвело би до поширення серед населення польського прикордоння бандитизму.

Підсумовуючи обговорення стану безпеки теренів східних воєводств Другої Речі Посполитої, В. Сікорський вніс такі пропозиції: 1) анулювати повноваження інспектора армії генерала Е. Ридз-Смігли; 2) призначити на посади воєвод у Новогрудському воєводстві генералів М. Янушайтіса та у Волинському – К. Ольшевського і надати їм повноваження щодо безпосереднього застосування військових для забезпечення порядку та безпеки на кордоні і на теренах прикордоння; 3) визначити охорону прикордонних повітів Новогрудського та Волинського воєводств у межах військових засад; 4) реорганізувати державну поліцію у самостійний і централізований орган – Корпус військової прикордонної охорони зі штатним підпорядкуванням МВС тощо. Передбачалося, що структура буде сформована на базі офіцерів, професійних підофіцерів та рядових 1902 року народження. У підсумку, політики та урядовці не погодилися на запровадження надзвичайного стану на кордоні із Радянським Союзом, проте підтримали запропоновані В. Сікорським заходи щодо стабілізації суспільно-політичної ситуації у східних воєводствах [470, s. 20].

Як бачимо, рішення про утворення Корпусу військової прикордонної охорони із окремих підрозділів державної поліції мотивувалося необхідністю

припинення діяльності прорадянських збройних угруповань на території пограниччя та покращення стану громадської безпеки [414, s. 222].

12 вересня 1924 р. Міністерство військових справ видало наказ щодо створення Корпусу охорони прикордоння (Korpus Ochrony Pogranicza – КОП) [292]. Увесь перелік обов'язків КОП було викладено у «Тимчасовій інструкції прикордонної служби КОП» від 17 вересня 1924 р. [316].

До функціональних завдань Корпусу охорони прикордоння належало: 1) недопущення нелегальних порушень кордону; 2) боротьба із нелегальним перевезенням та контрабандою товарів через кордон; 3) охорона державних знаків; 4) боротьба із контрабандою та податковими злочинами і правопорушеннями у межах постанов про кордони держави; 5) співпраця із військовими частинами і місцевою адміністрацією у сфері забезпечення обороноздатності Польщі; 6.) зміцнення польського елемента у східних воєводствах держави [316, к. 8]. Стосовно обороноздатності, то військова доктрина держави того періоду передбачала, що підрозділи Корпусу охорони прикордоння на випадок війни мають забезпечити загальну мобілізацію війська, а по її закінченню – формування нових оперативних частин.

Спираючись загалом на матеріальні та кадрові ресурси армії, забезпечити новостворене військове формування кадрами, необхідною зброєю та обмундируванням зобов'язувалося МВС [470, s. 21]. Вони мали бути високої якості та постачалися зі спеціальних військових складів («Інструкція міністрів військових справ В. Сікорського та внутрішніх справ Ц. Ратайського про перехід з армії родів військ, сформованих для КОП» від 14 жовтня 1924 р.) [291].

Перед Корпусом охорони прикордоння постали нелегкі завдання. На цьому акцентував увагу в розпорядженні від 23 жовтня 1924 р. перший командувач КОП генерал дивізії Г. Мінкевич. Звертаючись до підлеглих, він зазначив: «Ви були призвані до Корпусу, аби виконати важку і відповідальну службу охорони східного кордону Другої Речі Посполитої. На вас чекають важкі випробування, які вимагають солдатської жертвовності, загартування волі та сили характеру. ... Солдат Корпусу ніколи не втече, ніколи не відступить. Солдати, вас мусить

супроводжувати відвага і сміливість, мужність і зневажливе ставлення до смерті. Завжди будьте на передовій! Завжди атакуйте! ...» [286, s. 2].

Солдати КОП розпочали службу охорони східного кордону із Радянським Союзом на відтинку довжиною близько 1500 км [394, s. 156]. Загалом охоронна смуга Корпусу охорони прикордоння, згідно із розпорядженням президента «Про кордони держави» від 23 грудня 1927 р. [530], охоплювала 79611 кв. км. В межах Волинського воєводства до сфери його службової компетенції увійшли Костопільський, Рівненський, Здолбунівський, Кременецький, Сарненський (з 1930 р.) повіти та гміна Судобичі Дубнівського повіту [254, s. 13].

На території досліджуваної адміністративної одиниці діяла 1 бригада КОП зі штабом у Здолбунові, яка була створена на початковому етапі формування організації [443, s. 75]. Цей підрозділ, разом із 2 та 3 бригадами, розпочали рух до нових місць призначення 27 жовтня 1924 р. Центральна влада Польщі 1 листопада 1924 р. відкликала зі прикордонних теренів Волинського, Віленського та Новогрудського воєводств державну поліцію, хоча фактично вона виконувала службу на кордоні до 3 листопада 1924 р. [119, арк. 56]. Ще раніше, 20 вересня, воєводський комендант державної поліції у Луцьку, в зв'язку із переходом функції охорони державного рубежу до КОП, звернувся до підлеглих із подякою «за службу, яка неодноразово, зважаючи на малу чисельність прикордонної поліції, погане комунікаційне сполучення, недостатню кількість відповідних приміщень, виявилася занадто важким для виконання обов'язком» [119, арк. 56].

Відбірні комісії дбали, щоб перші частини КОП були добре підготовлені [495, s. 19]. Разом із тим необхідно відмітити, що на початковому етапі формування КОП бажаючих вступити до його лав було небагато. Насамперед, це пояснювалося досить складними умовами служби. Певним заохоченням ставала краща заробітна плата, ніж в інших підрозділах армії [385, s. 68]. Служби тривала 3 роки, однак часто й довше.

Бригада Корпусу охорони прикордоння складалася із батальйонів та ескадронів. Батальйони становили самостійні військові одиниці, що склалися із декількох рот і окремих взводів. У свою чергу, ескадрон був тактичною та

адміністративною військовою одиницею, підрозділом у кавалерії. Так, на початковому етапі формування структури КОП, до складу 1 бригади входили 2 («Березне»), 3 («Гоща») і 4 («Дедеркали») батальйони піхоти та 5 («Журно»), 4 («Гоща») та 3 («Великі Дедеркали») ескадрони кавалерії [48, арк. 4].

Про створення КОП повідомляла місцева волинська та загальнодержавна преса. Так, на сторінках видання «Життя Волині» («Życie Wołynia») розповідалося про організацію Корпусу прикордонної варті. При цьому наголошувалося, що це буде цілковито військова організація, яка у кількісному складі прирівнюватиметься контингенту прикордонної поліції [473, s. 8]. У публікації стверджувалося, що термін служби солдатів у КОП становитиме 4 місяці, а її тривалість зараховуватиметься до загального стажу. Офіцерські та підофіцерські чини КОП поповнюватимуться на добровільних засадах. Передбачалося також, що оснащення Корпусу охорони прикордоння буде на 25% більше, ніж в аналогічних підрозділах інших родів військ [473, s. 8].

Подальші випуски «Життя Волині» і надалі розповідали про хід формування КОП. Зокрема у № 33 від 14 вересня 1924 р. йшлося про те, що уряд підготував проект статуту про організацію КОП, який у середині жовтня 1924 р. буде внесений до порядку денного Сейму. Містилися відомості про службове підпорядкування КОП, фази його формування, підкреслювалося, що солдатський корпус поповнюватиметься через контингент рекрутів, а на їхнє розквартирування буде виділено спеціальний кредит на розбудову додаткових прикордонних варт (постів, «стражниць»), адже деяка їхня кількість залишилася від прикордонної поліції. Хоча подальша реалізація цих положень не завжди відповідала практиці, проте саме така інформація поширювалася серед місцевого населення [540, s. 9].

Ситуація на кордоні у період формування 1 бригади КОП була дуже нестабільною. Диверсії, організований бандитизм та мародерство дуже лякали місцевих жителів. Відкритий «зелений кордон» легко перетинали втікачі із Радянського Союзу, більшовицькі емісари, які рухаючись вглиб краю, несли із собою анархію, поширювали небезпечні для Польщі комуністичні ідеї [574, s. 3].

20 січня 1925 р. розпорядженням міністра військових справ 1 бригада доукомплектовувалася 11 батальйоном («Острог») та 11 ескадроном («Мізоч») [294, к. 4]. Крім того, прикордонна охорона рубежів Волинського воєводства підсилювалася резервними підрозділами. Протягом лютого 1925 р. із Литви (Вільно, Нова Вілейка) на Волинь були направлені новосформовані підрозділи КОП – батальйон «Нові Швічани» і 3 ескадрони – «Друя», «Олкеніки», «Янулішки» [48, арк. 2], які утворили другу резервну лінію захисту кордону. Це сприяло стабілізації ситуації у краї, тому через рік вищевказані підрозділи були відправлені до Литви, де з них створено 6 бригаду КОП [495, s. 24].

Після документального оформлення Корпусу охорони прикордоння у системі державних органів, постало питання його практичної роботи на території прикордонних повітів Волинського воєводства. Загалом на східному кордоні виникло багато труднощів із забезпеченням та оснащенням його підрозділів. Про це яскраво свідчать спогади солдата однієї із рот КОП у Рівненському повіті: «Ми зайняли у визначеній відстані від кордону один самотній хутірець, у якому гніздилися, як пташки у клітці. ... Втекти б до найближчого села! Однак це задалеко від кордону, тому буде важко. ... Але виявляється, що у селі не краще. Відчувається недостатня кількість помешкань і будь-якого оснащення. Поліція мала переважно свої ліжка, які продавала чи забирала із собою. ... Ми відрізані від світу. Але – не повністю. Слідом за нами волочилася тінь телефоніста. Він поставив апарат на столі і пішов. Після нього залишилася нитка, яка нас поєднує зі світом» [494, s. 44]. Звичайно, такі умови негативно впливали на моральний стан солдатів КОП та ефективність виконання ними служби. Тому питання будівництва нових приміщень чи ремонт старих було одним із основних на порядку денному КОП у початкові місяці його існування.

Власне, ще з перших днів керівництва формацією командувач КОП Г. Мінкевіч звернувся до міністра внутрішніх справ у справі виділення службових приміщень для підрозділів КОП. Ще раніше, 6 вересня 1924 р. Бюро військової Ради надало керівництву КОП директиви за підписом начальника Генерального штабу С. Галлера, у яких, зокрема, йшлося про те, що «...усі роботи (щодо

отримання приміщень для КОП – Л. Б.) мають бути якнайшвидше виконані, а формальні процедури та конкурси необхідно провести так, щоб розпочати будівництво нових приміщень не пізніше 20 вересня 1924 р.» [527, s. 2]. На конференціях Міністерства цивільних робіт та МВС було опрацьовано загальний проект принципів та завдань щодо будівництва у КОП. Останній містив норму, що на теренах Віленського, Новогрудського і Волинського воєводства передбачалося зведення будівель для 60 прикордонних постів (варт), 16 резервів рот і 5 батальйонів, на що з бюджету виділялося 35 млн зл. На Волинь припадало 16% загальних коштів [527, s. 3–4].

Для організації будівництва на терені прикордонних повітів воєводства були сформовані такі бази: 1) відрізок Людвипіль: № 22 – Сапожин, № 23 – Корець, № 24 – Ярославів, № 21 – Рівне; 2) відрізок Гоща: № 21 – Рівне, № 25 – Клевань, № 26 – Буди, № 27 – Острог, № 28 – Сокольники, № 29 – Сураж, № 31 – Станіславів, № 32 – Янів; 3) відрізок Великі Дедеркали: № 26 – Сокольники, № 29 – Сураж, № 30 – Львів [527, s. 3].

На етапі становлення КОП актуальним вважалося питання фактичного «прийому» прикордонних відрізків, спадкування майна та приміщень Корпусом охорони прикордоння від державної поліції. Загалом цю справу регулювала «Інструкція про прийом відрізків кордону від прикордонної поліції», видана Волинським воєводським управлінням 31 жовтня 1924 р. [91, арк. 7]. Відповідно до документу, задля координації діяльності КОП із органами прикордонної поліції у контексті переходу кордону керівники батальйонів зобов'язувалися звертатися до місць командування повітових команд державної поліції (рівненської, кременецької, острозької) з метою ознайомлення із протоколами прийому-здачі, підготовленими поліційними органами [512, s. 444].

Відповідником окружної команди державної поліції на практиці було командування бригади КОП; повітової команди поліції – командування батальйону КОП; команди «компанії» поліції – керівництво роти КОП. Для здійснення координації діяльності органів Корпусу охорони прикордоння у питанні прийому матеріальних цінностей від прикордонної поліції очільники

батальйонів зверталися до місць розташування повітових управлінь поліції, де ознайомилися із актами здачі та прийому. До складу спеціально створеної комісії, яка займалася процесом прийому прикордонних відрізків 1 бригадою КОП і державною поліцією, входили: представники КОП (командувач бригади, батальйону, роти); вищий службовець поліції, відповідно до розташування її повітових управлінь; адміністративний службовець – представник місцевого староства, який визначався очільником відповідного повіту. Ці особи були уповноваженими до підписання відповідних актів та протоколів прийому прикордонних відрізків [79, арк. 1].

Відповідно до «Інструкції про прийом відрізків кордону від прикордонної поліції», означений орган передавав підрозділам КОП наступні матеріальні цінності: 1) усі будинки варт: як ті, що знаходилися у першій, так і в другій лініях охоронної смуги; 2) усі технічні засоби та приладдя, що перебували у будинках, за винятком залізного, а також канцелярського, перенесеного до частин інших поліцейських підрозділів. Недобудовані приміщення передавалися підрозділам КОП лише у разі завершення їхнього будівництва. Щодо зброї та амуніції, то усі такі засоби були передані поліцією у підпорядкування КОП. Це стосувалося, в першу чергу, автоматів, ручних кулеметів, гладкоствольної зброї, набоїв австрійського виробництва, усієї амуніції [79, арк. 3]. Від державної поліції КОП отримав 50 прикордонних будівель, зведених ще у 1923 р. [366, s. 129]. Однак досить часто колишні приміщення поліції вимагали серйозного ремонту, особливо печі, які на 60% були зруйновані [354, к. 14].

На практиці солдати Корпус охорони прикордоння, як і їхні колеги на західному кордоні, досить часто розміщувалися у приватних квартирах. Це, звісно, не найкращим чином впливало не лише на ефективність їхньої служби, але й на дисципліну та загальний стан війська. Оскільки розквартирування солдатів КОП виявилось тягарем для місцевого населення прикордонних повітів Волинського воєводства, з метою часткового розв'язання цієї проблеми було розпочато, подібно, як у бойових умовах, спорудження землянок.

Окрім розквартирування, існувала проблема опалення прикордонних постів КОП взимку. Стан забезпечення провіантом та обмундирування був достатнім для нормальної життєдіяльності 1 бригади. Разом із тим не вистачало зимового одягу хорошої якості для солдатів, взуття та шкарпеток. Це вимагало негайного вирішення, адже могло спричинити деморалізацію у середовищі солдатів, особливо тих, що виконували службу безпосередньо на кордоні. Так, наприклад, на копівця припадала лише одна пара шкарпеток; замість двох необхідних ковдр – тільки одна; жоден із підрозділів КОП не мав зимових рукавиць. Відчувалася також, особливо для вартових, недостатня кількість вовняних кожухів [354, к. 15]. Забезпечення зброєю 1 бригади КОП на етапі становлення теж кваліфікувалося як задовільне, хоча все ж іноді не вистачало ручних кулеметів [541, s. 6]. Достатнім вважалося і харчування солдатів КОП, втім, непростою була доставка необхідних продуктів, що пояснювалося важкими природними умовами Волині [354, к. 15].

У Корпусі охорони прикордоння існувала проблема із забезпеченням підрозділів необхідними технічними засобами зв'язку. Система комунікації, збудована впродовж 1921–1924 рр. відповідними прикордонними формуваннями, не могла забезпечити навіть першочергових потреб. Аби надати підрозділам КОП можливість користуватися телефонними лініями, проводилися польові кабелі (Див. Додаток Г). У листопаді 1924 р., відповідно до комплексного плану будівництва системи зв'язку, було розпочато організацію постійної телефонної мережі. Загалом до кінця 1924 р. збудовано близько 6 тис. км постійних телефонних ліній, оснащено 100 централей та отримано 490 телефонних апаратів [378, s. 14]. Крім того, до послуг КОП було наданий телеграф. 1 бригада КОП, як й інші, отримала апарати азбук Морзе та Х'югеса, підрозділи бригади мали також станції поштових голубів та службових собак. При цьому будівництво системи зв'язку тривало аж до початку 1930-х рр. Тому можна стверджувати, що до завершення етапу становлення 1 бригада КОП ще мала проблеми із системою комунікації.

Опрацьовані джерела засвідчують, що вже на початковому етапі діяльності КОП на Волині її роботу можна оцінити як високу. Так, лише за період із 10

листопада 1926 р. до 1 лютого 1927 р. було попереджено 26 випадків диверсій зі сторони СРСР. На Волині ліквідовано значну кількість нелегальних збройних загонів, в тому числі відомі тоді угруповання Б. Лернера, Я. Козака [55, арк. 5].

Непоодиноким явищем на етапі становлення 1 бригади КОП став нелегальний перетин кордону особами з боку Радянського Союзу з метою придбання у Польщі товарів. До найбільших торговельних центрів у цьому відношенні належали міста Острог та Корець Острозького повіту [47, арк. 4]. У Другій Речі Посполитій був значно більший асортимент товару, якого не вистачало в СРСР. Не всі купці з УСРР мали спеціальні дозволи польської влади на здійснення торговельної діяльності, а відтак найчастіше трактувалися як контрабандисти. Відповідного до ситуаційного рапорту 1 бригади КОП від 26 липня 1926 р. лише за день – 24 липня державний кордон на відрізьку 3 батальйону перетнуло 7 осіб в цілях придбання товару, при цьому 1 особа була повернута до СРСР [50, арк. 2]. 3 вересня того ж року на відрізьку 11 ескадрону з подібною метою до Острога прибуло 6 купців, з яких 3 повернуто [50, арк. 40].

Загалом така ситуація для прикордонних повітів Волинського воєводства була типовою. Цьому сприяли природні умови цих теренів. Саме значна лісистість стала додатковим фактором для поширення явища контрабанди на відрізьку Острог – Рівне. У зв'язку із цим волинський воєвода С. Сроковський висунув пропозицію вирубки лісів вздовж радянсько-польського державного рубежу, що відкрило би простір для моніторингу терену прикордоння [541, с. 6].

Ставлення місцевого населення до підрозділів КОП на території волинського краю було настороженим. Разом із тим воно намагалося використати копівців у власних цілях, зокрема, таких, як сприяння контрабанді. Поширеним на той час у прикордонних повітах було явище «споювання» солдатів КОП місцевим населенням [450, с. 238]. Крім того, траплялися випадки «завищення» цін на найбільш необхідні продукти для солдатів [85, арк. 63].

Отже, основна функція, яка покладалася на створений наказом від 12 вересня 1924 р. Корпус охорони прикордоння, полягала в охороні східного кордону Польщі. 1 бригада КОП, що займала прикордонні терени Волинського

воєводства, приступила до виконання функціональних обов'язків у листопаді того ж року. На початковому етапі діяльності КОП спостерігалися труднощі із матеріальним забезпеченням, оснащенням зброєю, засобами зв'язку, розквартируванням тощо. Останнє певною мірою вирішила справа передачі деякої частини майна державної поліції, зокрема, приміщень, які були задіяні в охороні кордону. Проте, незважаючи на певні проблеми, аналіз діяльності КОП на Волині на початковому етапі засвідчує його високу ефективність у виконанні служби, особливо в порівнянні із попередніми прикордонними формуваннями.

2.3. Організаційна структура та кадрове забезпечення

Організаційна структура Корпусу охорони прикордоння змінювалася протягом усього періоду його діяльності, залежно від внутрішньополітичної та зовнішньополітичної ситуації. Трансформації зазнали і функціональні обов'язки службовців [402].

Структуру Корпусу охорони прикордоння визначала згадана вище спеціальна «Тимчасова інструкція прикордонної служби КОП» від 17 вересня 1924 р. Він підпорядковувався двом структурам: Міністерству військових справ (кадрові, організаційні, оперативні і навчальні питання) та Міністерству внутрішніх справ (справи бюджету, охорони кордонів та безпеки у прикордонній смузі). З травня 1938 р. у контексті розвідки і приготування до виконання військових завдань КОП підлягав Генеральному інспекторові Збройних сил Польщі [316, к. 9].

Незалежно від прийнятої схеми підпорядкування, підрозділи КОП у 1924–1925 рр. були підзвітні воєводам: віленському, новогрудському, поліському та волинському. Для стабілізації суспільно-політичної ситуації у відповідних східних воєводствах на посади їх очільників призначалися генерали Війська Польського із особливими повноваженнями. Останні могли стосуватися відміни вказівок центральної влади, якщо вони заважали врегулюванню ситуації у прикордонні. У зв'язку із цим на посаду керівника Волинського воєводства 23 серпня 1924 р. був призначений генерал бригади К. Ольшевський [495, с. 13].

Будучи частиною збройних сил Польщі, Корпус охорони прикордоння організовувався за військовим взірцем. Відповідно до вищевказаної службової інструкції, до складу КОП входили [313, к. 4]: командування, штаб, допоміжні служби (інтендатури; озброєння; зв'язку; інженерно-саперська служба; здоров'я; ветеринарна служба; юридична служба), референти служб (озброєння; зв'язку; інженерно-саперської служби; здоров'я; ветеринарії), бригади охорони прикордоння, роти і варти. В рамках Корпусу охорони прикордоння функціонували також дивізіон жандармерії та керівництво розвідки. Штаб-квартира командування КОП знаходилася у Варшаві [313, к. 5].

Функціональні обов'язки підрозділів КОП визначала Організаційна інструкція для вищих командувань охорони прикордоння. Згідно із документом, до складу керівництва формації входили: командувач, інспектор кінних формувань, заступники, штаб, начальства служб. Голова КОП здійснював загальне управління підрозділами, стосовно яких володів усіма атрибутами влади, подібних до тих, що мали керівники інших родів військ [470, s. 34].

Досить складною вважалася справа службового підпорядкування самого командувача КОП. З точки зору виконання завдань прикордонної служби, він відповідав перед міністром внутрішніх справ; натомість з дисциплінарної, військової, навчальної – перед міністром військових справ [516, s. 62]. У межах своєї компетенції командувач КОП керувався статутами, наказами та інструкціями, загальноприйнятими у Збройних силах Другої Речі Посполитої [414, s. 219]. Починаючи із 23 жовтня 1938 р., керівник КОП в оперативних справах персонально підпорядковувався Генеральному інспекторові Збройних сил, у питаннях навчання, організації та адміністрації – міністрові військових справ, у справах бюджету та прикордонної служби – міністрові внутрішніх справ. Останньому командувач КОП підлягав і в питаннях асистенції [348, к. 151].

Найбільшою функціональною одиницею Корпусу охорони прикордоння була бригада. До її складу входили: командування, батальйони та ескадрони охорони прикордоння. Керівники бригад підлягали очільнику КОП. Кожен з них безпосередньо відповідав за безпеку своєї ділянки кордону, моральний стан,

дисципліну та належне забезпечення солдатів, ефективне функціонування адміністративного та господарського апарату підвладних структур [414, s. 220].

Штат бригади налічував 8 офіцерів, 5 підофіцерів і 19 рядових. У свою чергу, батальйон складався із 25 офіцерів, 200 підофіцерів, 603 рядових. Ця структурна одиниця мала у своєму розпорядженні 32 пістолети, 439 карабінів, 280 карабінок, 48 ручних кулеметів. Крім того, кожен батальйон забезпечувався 15 верховими кіньми, 42 таборовими, 16 службовими собаками і 15 возами. Натомість, штат ескадрону налічував 3 офіцерів, 19 підофіцерів, 65 рядових. Його озброєння складалося із 7 пістолетів, 55 карабінок, 82 шабель, оснащення – із 79 верховних коней, 4 таборових, 2 возів, 1 польової кухні [508, s. 149]. Батальйон охорони прикордоння являв собою, з одного боку, тактичну одиницю, а з іншого, вважався адміністративним підрозділом зі спеціальним призначенням для охорони кордону держави [366, s. 37].

Головною одиницею КОП, що виконувала службу на самому кордоні, була варта («стражниця») (Див. Додаток Д). Її гарнізон формувала половина взводу солдатів під командуванням старшого підофіцера [484, s. 3]. Кожна прикордонна рота мала в середньому 4–5 варт у складі 13–20 солдатів, залежно від довжини відрізка та кількості сіл чи містечок, розташованих біля них. Прикордонні роти володіли резервними взводами, що налічували 20–30 осіб. «Стражниці», розсіяні вздовж лінії кордону чи неподалік від неї, утворювали сферу впливу, безпеку якої забезпечували, відповідно, патрулі та вартові. Підрозділи відрізків рот КОП, розпорочені вглиб смуги прикордоння, становили другу лінію охорони державного рубежу. Диспозиційні частини батальйонів (ескадрони, резервні роти), розташовувалися далі вглиб території, однак у межах оборонної смуги, виконували службу на цілому терені прикордоння, активно співпрацюючи у цьому питанні із місцевою адміністрацією, органами безпеки та війська. До завдань ескадронів КОП належала, насамперед, протидія здійсненню диверсій, діяльності бандитських угруповань та їхня ліквідація у випадках вчинення опору [491, s. 12–13].

Прикордонна служба КОП полягала у: 1) стеженні за тереном зі спостережних пунктів («обсерваційні вежі», підвищення); 2) патрулюванні закритих теренів, які неможливо оглянути зором; 3) перевірці контрольної смуги; 4) ліквідації прикордонної злочинності. Нічна служба полягала у патрулюванні визначених відрізків кордону, виставленні засідок у місцях, недосяжних для його переходу, зміцненні контролю усіх служб. Головними елементами прикордонної служби стали пости – мобільний, спостережний, контрольний, перевіряючий, обхідні патрулі та засідки [382, s. 34] (Див. Додаток К).

Мобільний пост виставлявся виключно вночі і лише на вартах. До його функцій належала перевірка, чи є зі сторони по інший бік кордону будь-які умовні сигнали (ракети, постріли). Спостережні пости розташовувалися вздовж державного рубежу, головним чином на спеціальних вежах, із завданням моніторингу визначеного відрізка кордону та терену прикордоння. Вони мали телефонний зв'язок і, відповідно, могли проінформувати варти про усе, що діялося навкруги. Контрольні пости виставлялися на спеціальних пунктах перетину кордону для контролю осіб. Крім того, вони здійснювали нагляд над затриманими злочинцями. Перевіряючі патрулі контролювали виконання усіх елементів прикордонної служби, нічні варти та сторожів. Вони розміщувалися на «стражницях» для надання додаткової допомоги у разі існування підвищеної загрози на певному відрізку кордону. Обхідні патрулі працювали вдень і вночі, перевіряючи спеціальні знаки на кордоні та осіб на території підконтрольної смуги. Засідки влаштовувалися у тих місцях, де нелегальний перетин кордону або ж контрабанда були найбільш ймовірними (Див. Додаток Л). Цей елемент служби також використовувався як вдень, так і вночі [366, s. 277].

20 вересня 1924 р. Міністерство військових справ приступило до створення організації КОП на теренах округів корпусів. Відмітимо, що уся Друга Річ Посполита у період 1921–1939 рр. була поділена на десять територіальних органів МВС – округів корпусів на чолі із командуваннями, – що виконували спеціальні адміністративно-господарські, мобілізаційні функції, забезпечували порядок та діяльність гарнізонів [558, s. 45]. За погодженням між міністрами військових та

внутрішніх справ, формування структури Корпусу охорони прикордоння пройшло у три етапи: 1) перший – до кінця 1924 р. (утворення командування КОП, керівництв трьох бригад, десяти батальйонів піхоти та десяти ескадронів кавалерії); 2) другий – до 1 квітня 1925 р. (формування одного командування бригади, десяти батальйонів піхоти та десяти ескадронів кавалерії); 3) третій – до 1 квітня 1926 р. (організація ще двох командувань бригади, десяти батальйонів піхоти та десяти ескадронів кавалерії) [319, к. 2]. Загалом реалізація плану дозволяла утворити командування КОП, шість керівництв бригад, тридцять батальйонів піхоти та тридцять ескадронів кавалерії. Особовий склад по завершенню формування мав становити 27 687 осіб, в т.ч. 904 офіцерів, 6 263 професійних підофіцерів, 20 520 рядових підофіцерів діючої служби [495, s. 13].

На першому етапі організації внутрішньої структури Корпусу охорони прикордоння було утворено три бригади: 1 (Волинську), 2 (Віленську) і 3 (Новогрудську) у складі десяти батальйонів піхоти та десяти ескадронів кавалерії. Перші три бригади розпочали виконувати обов'язки по охороні кордону 27 жовтня 1924 р., а сама операція була завершена 11 листопада. Ось чому цей день став неофіційним святом новоствореної формації [430, s. 34]. Як наслідок, підрозділи КОП зайняли 780 км радянсько-польського кордону [247, к. 1].

Командувачем КОП був призначений генерал дивізії Г. Мінкевіч (Див. Додаток М), начальником штабу – підполковник Ю. Ульріх. Заступником очільника КОП, який одночасно виконував функції інспектора кінних формувань, став генерал бригади Й. Токаревський [361, s. 32]. Особовий склад керівництва КОП налічував 74 особи, в тому числі 2 генерала, 19 офіцерів, 53 підофіцерів та рядових [296, к. 5]. Загалом на першому етапі наказом Генерального штабу ВП від 27 вересня 1924 р. з особового складу армії до сформованих підрозділів КОП передбачалося направити 305 офіцерів (в тому числі 2 генералів і 3 офіцерів ГШ ПВ), 854 професійних підофіцерів та 7994 рядових. На забезпечення сформованих у 1924 р. трьох бригад КОП в сумі було витрачено близько 27, 5 млн. зл., з них на будівництво прикордонних постів МВС виділило 1 млрд. зл. [293, к. 5].

1 бригада КОП, яка охороняла відрізок рубежу Волинського воєводства, розташовувалася на території Округу корпусу II Люблін. Її штаб знаходився у Здолбунові [495, s. 19]. До її складу входили 2 («Березне»), 3 («Гоща»), 4 («Дедеркали») батальйони піхоти та 5 («Журно»), 4 («Гоща»), 3 («Великі Дедеркали») ескадрони кавалерії [48, арк. 4]. Ці підрозділи зайняли лінію охорони кордону довжиною 280 км і шириною 30 км. Командування 1 бригади очолив полковник С. Паврожницький. Починаючи із 3 жовтня 1924 р. 3-м батальйоном КОП керував Ю. Кроліковський, 4-м – К. Галинський. Окремим розпорядженням міністра військових справ В. Сікорського у січні 1925 р. 1 бригада була доукомплектована 11 батальйоном («Острог») та 11 ескадроном («Мізоч») [294, к. 8].

2 батальйон КОП із місцем розташування у м. Березне Костопільського повіту займав відрізок кордону у 65,3 км і складався із трьох прикордонних рот – «Левачі», «Уйще», «Сторожів». 3 батальйон КОП у м. Гоща Рівненського повіту займав відрізок кордону 79,917 км і складався із трьох рот – «Корець», «Сапожин», «Глибочок». 4 батальйон КОП зі штабом у с. Великі Дедеркали займав 101,051 км кордону і налічував три прикордонні роти – «Великі Дедеркали», «Ланівці», «Білозірка». 11 батальйон КОП із місцем розташування у м. Острог Рівненського повіту займав 78,062 км кордону і нараховував три роти – «Кургани», «Новомалин», «Сураж». На прикордонних теренах Волинського воєводства розташовувалися варті № 85–132 [48, арк. 4] (Див. Додаток Н).

У квітні 1925 р. було організовано 4 (Подільську) і 5 (Поліську) бригади КОП, які 1 квітня 1925 р. зайняли свої позиції. Прикордонні повіти Поліського воєводства ввійшли до службового підпорядкування 5 бригади; натомість східні терени Тернопільського воєводства підлягали 4-й [443, s. 81]. У березні 1926 р. 6 бригада КОП взяла на себе нагляд на кордоном з Литвою та Латвією. Це завершило процес утворення КОП та передачі компетенції охорони східних та північно-східних рубежів від державної поліції [536, s. 36].

Впродовж 1924–1929 рр. назви одиниць Корпусу охорони прикордоння посідали тільки нумерацію, наприклад, 4 батальйон КОП [495, s. 25]. Разом із тим

відмітимо, що у документах формації (ситуаційні рапорти, звіти тощо) не завжди дотримано принципу такого використання назви підрозділу. Як правило, офіційні назви подавалися у вигляді цифри і найменування структурної одиниці (переважно від місця розташування), наприклад, 1 бригада КОП «Волинь».

Одночасно із формуванням територіальних одиниць КОП тривала робота над проектом організації розвідувальної служби цієї структури. Це пояснювалося, в першу чергу тим, що на східних теренах велику активність проявляла розвідка Радянського Союзу, організована у два структурні підрозділи – військову розвідку (Головне розвідувальне управління (ГРУ) Генерального штабу Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА), з 1936 р. – IV Розвідувальний відділ Штабу РСЧА) та політичну (Об'єднане державне політичне управління) [358, s. 85]. Тактичною розвідкою на теренах сусідніх з СРСР держав (у межах 50 км), займався на початку 1920-х рр. Закордонний відділ ЦК КП(б)У [183, с. 67], а також розміщені вздовж польсько-радянського кордону підрозділи радянської прикордонної варти, які у своєму складі мали частини політичної розвідки. Відомо, що 1 бригада КОП була об'єктом розвідувальних дій радянських прикордонних підрозділів «Олевськ» і «Славута» [522, s. 64].

В опрацьованому ще у вересні 1924 р. проекті щодо особового складу КОП формування розвідувального апарату не передбачалося, за винятком офіцера розвідки у складі батальйону в ранзі поручника чи підпоручника [316, к. 14]. Втім, вже 3 лютого 1925 р. міністром військових справ Ц. Ратайським затверджено новий проект організації розвідувальної служби Корпусу охорони прикордоння [318]. Структура розвідки КОП передбачала створення центрального органу – Розвідувального реферату (підрозділу – Л. Б.) на чолі із Б. Роговським – та діяльність офіцерів розвідки при штабах бригад та командуваннях батальйонів КОП. Ця служба підлягала Департаменту безпеки МВС та відділу II ГШ ВП. До першочергових завдань розвідки КОП належали: 1) здійснення розвідувальної діяльності на терені службової відповідальності КОП; 2) реалізація контррозвідувальної діяльності; 3) розпізнавання протиправної роботи прикордонних служб сусідніх держав; 4) боротьба із ворожою політичною

діяльністю сусідніх держав на терені службової відповідальності КОП та в самих його підрозділах [318, к. 11].

У травні 1926 р. до влади у Польщі прийшов Ю. Пілсудський. Це зумовило формування нової концепції воєнної доктрини. Першочерговою стала проблема виникнення ймовірного конфлікту з Радянським Союзом, головний акцент зміщено на самостійне ведення війни. Згідно нового військового плану «Схід», Польща повинна була здійснювати оборонну війну проти СРСР. Завдання КОП у цьому плані полягали в тому, щоб на початку ймовірної агресії зупинити Червону Армію. Підрозділи КОП зобов'язувалися тримати оборону, під час якої було б проведено мобілізацію резервістів і розгортання оперативних сил армії. У разі війни з Німеччиною планувалося на основі військ КОП сформувати оперативні частини [557, s. 332].

1926 р. в історії Корпусу охорони прикордоння позначився також формуванням структур спеціального навчання; дві з них постали у Волинському воєводстві. Зокрема, було створено Школу професійних підофіцерів піхоти КОП в Острозі, Школу професійних підофіцерів кавалерії КОП у Невіркові (нині – села у Корецькому районі Рівненської області) та Школу дресирування службових собак у Клеку (м. Клек Новоградського воєводства – сучасне м. Клецк Мінської області, Республіка Білорусь) [498, s. 151]. Крім того, в усіх шести бригадах організовано школи непрофесійних офіцерів КОП.

На підставі рішення начальника Департаменту піхоти МВС, 15 січня 1927 р. утворено Дивізіон жандармерії Корпусу охорони прикордоння, тобто підрозділ військової поліції. Структуру очолив А. Ягодинський, який виконував функцію начальника жандармерії у командуванні КОП. На Волині діяли такі підрозділи Дивізіону, як: пости жандармерії «Дедеркали», «Острог», «Гоща», які підлягали взводу жандармерії «Тернопіль»; та пости «Березне» і «Рокитно», що входили до складу взводу жандармерії «Сарни» [277, к. 2].

Відповідно до Інструкції служби для офіцерів розвідки при 1, 4 і 5 бригадах КОП № 408 від 8 вересня 1927 р., до терену службової відповідальності офіцера розвідки 1 бригади включено: 1) на західному напрямку – польсько-радянський

кордон; 2) на північному – населені пункти Городниця, Серби, Неделичі, Краєвщизна, Кіпівна, Добринь, Буда Потієвська; 3) на східному – населені пункти Ляхова, Борщево, Коростишів, Івниця, Ласівка, Халаїм-Городок, Сестринівка, Магаринці-Дубове; 4) на південному – населені пункти Михайлин, Радівка, Антопіль, Кривошенці, Качанівка, Паблинці, Іляшівка, Матрунці, Красилів, Чернилівка, Клітна, Базалія, Щаснівка [300, к. 7].

На виконання Ухвали Ради Міністрів Польщі від 8 вересня 1927 р. віце-міністр військових справ генерал К. Фабрицій 20 вересня того ж року видав наказ про організацію нових п'яти резервних батальйонів та трьох рот, якими підсилили п'ять бригад КОП [470, s. 118]. Фактично роботу над цим процесом було завершено вже у листопаді того ж року [290]. Відповідно до наказу, на Волині при 1 бригаді створено 26 резервний батальйон («Здолбунів») [338, к. 29], який приступив до служби 1 листопада. Останній сформовано на базі 44 піхотного полку у Рівному. Він складався зі штабу, трьох рот піхоти, взводу зв'язку та взводу кулеметників. Його особовий склад становив 22 офіцери, 164 підофіцери, 501 рядовий [235, с. 100].

7 лютого 1928 р. було остаточно ухвалено нову структуру розвідки КОП [289]. Як наслідок, істотний вплив на роботу цієї структури на теренах прикордоння отримали експозитури II Відділу ГШ ВП. Вони отримали повноваження ставити службові завдання офіцерам розвідки бригад та батальйонів, а також право користування агентурою КОП. Згідно із новими засадами служби, експозитурі № V у Львові підлягало три розвідувальні реферати КОП – 1, 4 та 5 бригад. Розвідувальному реферату 1 бригади КОП, у свою чергу, підпорядковувалися офіцери розвідки – 3 батальйону КОП у Гощі (на чолі із капіталом З. Мухневським), 4 батальйону КОП в Дедеркалах (на чолі із поручником Є. Плоциньким), 11 батальйону КОП в Острозі (на чолі із поручником Т. Ройтом), а також прикордонні підрозділи [284, s. 39].

Зведені розпорядження щодо безпосереднього виконання роботи КОП були видані єдиним документом лише у 1928 р., коли ввійшов у дію проект «Інструкції служби Корпусу охорони прикордоння» [382]. Як свідчить супровідний наказ,

вона стала наслідком попередніх опрацювань та діяльності КОП на теренах прикордоння. Документ мав на меті уніфікацію способів виконання прикордонної служби для його підрозділів. Крім того, він регулював способи співпраці КОП із різними державними органами, чия службова компетенція в певній мірі стосувалася охорони кордону [288, s. 2]. Незважаючи на те, що інструкція передбачалася як тимчасова, все ж вона діяла до 1937 р., коли у рамках реорганізації КОП дещо змінилися і були вдосконалені її приписи. З того часу в життя було втілено нову – патрульно-кордонову – систему охорони кордону.

Інструкція 1928 р. досить повно охарактеризувала такі поняття, як: кордон держави та його види; санітарний кордон, прикордонні знаки; нейтральна смуга; пункти переходу кордону; митна дорога тощо. Також вона відповідала на низку питань щодо прикордоння, поділу його на відповідні смуги руху. Документ засвідчував, що основною ціллю прикордонної служби була охорона кордонів держави та їхньої непорушності. Крім того, він визначив завдання КОП у цьому контексті, що полягали в охороні східних рубежів Другої Речі Посполитої з політичної, митної, безпекової та військової точок зору [288, s. 13–23].

18 травня 1929 р. новим керівником командування КОП став генерал С. Тессаро. Він продовжив організаційні зміни, започатковані ще у 1928 р. Г. Мінкевічем та Й. Пілсудським. Реалізуючи їх, вже 6 липня 1929 р. видано таємний наказ про засади реорганізації КОП [301], згідно із яким цей процес розпочався 14 липня того ж року. Це була так звана реформа під таємною назвою «Р.1» щодо внутрішньої організації та дислокації. Її суть полягала у тому, щоб додатково утворити шість командувань полків і нові батальйони, а також ліквідувати 3 і 6 півбригади (натомість утворено полки). Усі одиниці КОП набули назв місцевостей чи географічних регіонів, у яких розташовувалися штаби командувань, при цьому номер підрозділу в офіційних документах залишався. Наприклад, 1 бригада КОП відтепер називалася 1 бригада КОП «Волинь».

15 липня 1929 р. командування КОП здійснило зміни в організації Дивізіону жандармерії. Змінено місця розташування більшості взводів та постів, кількість яких остаточно збільшено до 30-ти. Взвід жандармерії 1 бригади КОП «Волинь»

знаходився відтепер у м. Луцьку, пости жандармерії – у 4 батальйоні «Дедеркали», 11 батальйоні «Острог», 3 батальйоні «Гоща» та 26 резервному батальйоні «Здолбунів» [495, s. 38–39].

Варто зазначити, що під час реорганізації КОП в 1 бригаді КОП «Волинь» істотних змін не відбулося. Командувачем бригади призначено полковника В. Новачинського, який раніше був керівником 3 півбригади КОП [366, s. 124]. У її підпорядкуванні перебували чотири ескадрони (5 «Журно», 11 «Мізоч», 3 «Дедеркали», 4 «Гоща»), чотири батальйони (2 «Березне», 3 «Гоща», 4 «Дедеркали», 11 «Острог») та 26 резервний батальйон «Здолбунів», що перейменовувався у резервний батальйон КОП «Житин». Командування останнього очолив підполковник Е. Банащак [112, арк. 19]. До зони його службової компетенції входили такі населені пункти: с. Буянівка (суч. – с. Боянівка Рівненського р-ну); хутір Домбова, залізнична станція Домбова, с. Забороль (суч. – с. Забороль Рівненського р-ну); с. Городище (суч. – с. Городище Рівненського р-ну); с. Гелесин (суч. – с. Біла Криниця Рівненського р-ну); залізнична станція Кругле (суч. – с. Кругле Рівненського р-ну); хутір Високе (суч. – с. Городище Рівненського р-ну); с. Владиславівка (суч. – с. Владиславівка Млинівського р-ну); с. Малий Житин (суч. – с. Малий Житин Рівненського р-ну); с. Великий Житин (суч. – с. Великий Житин Рівненського р-ну) [113, арк. 2].

Відповідно до наказу від 15 липня 1929 р. відбулася реорганізація розвідки КОП [346, к. 2]. Центральним органом цієї структури став Самостійний розвідувальний реферат під керівництвом майора Й. Ласковського, що складався із підрозділів навчання і нагляду (на чолі із капітаном К. Шнуком) та контрабанди і військової таємниці (під керівництвом С. Олехновича). Крім того, до складу розвідки КОП входили: інформаційні підрозділи бригад; інформаційний підрозділ полку «Воложин»; офіцери інформації батальйонів КОП; розвідувальні представництва № 1–10.

На території службового підпорядкування 1 бригади КОП «Волинь» відтоді діяло розвідувальне представництво № 8 «Рівне». Його керівником було

призначено капітана М. Томашевського, офіцером наступальної розвідки – поручника С. Цибу, офіцером контррозвідки – Ч. Калиновського. К. Томашевський тимчасово виконував також обов'язки інформаційного референта командувача полку КОП «Чортків». Північно-східні рубежі воєводства стали тереном роботи розвідувального представництва № 7 «Сарни» (першочергово називалося «Рокитно», діяло в межах 2 батальйону КОП «Березне» і 18 батальйону КОП «Рокитно») [346, к. 2]. Його безпосереднім очільником став капітан К. Грещ, офіцером наступальної розвідки – поручник А. Бем, офіцером контррозвідки – поручник В. Данхофер. У господарському плані воно підлягало 18 батальйону КОП «Дедеркали» [360, s. 104]. Відомо і те, що у складі 11 батальйону КОП «Острог» та 2 батальйону КОП «Гоща» створювалися посади офіцерів інформації [346, к. 3].

Кожне розвідпредставництво зобов'язувалося здійснювати підготовку відповідних звітів, предметом яких були такі питання: стан безпеки; охорона військової таємниці; політичні вподобання та настрої населення; оперативний моніторинг терену; стан співпраці із цивільними органами безпеки [478, s. 62]. У питаннях роботи на внутрішньому терені вони підпорядковувалися експозитурам II відділу ГШ ВП: розвідувальні представництва № 1–4, 6, 11 – експозитурі № I (Вільно), №7–10 – експозитурі № V (Львів). Саме II Відділ був організаційним підрозділом ГШ, що займався питаннями розвідки, радіорозвідки, контррозвідки, радіоконтррозвідки, справами диверсійного руху, шифруванням (криптологією), дослідженням збройних сил іноземних держав та закордонними справами ВП (військові аташе) у період 1918–1939 рр. З питань контррозвідувальної роботи розвідувальні представництва КОП були підзвітні самостійним інформаційним рефератам командувань округів корпусів, зокрема № 7 «Сарни» і № 8 «Рівне» – керівництву ОК II Люблін [346, к. 3].

До складу функціональних завдань розвідувальної служби Корпусу охорони прикордоння відтепер належали: 1) здійснення тактичної розвідки та контррозвідки на зовнішньому терені, відповідно до потреб ЗС Польщі; 2) боротьба зі шпигунством, диверсією та злочинністю у підрозділах КОП та у

прикордонній смузі; 3) співпраця із іншими підрозділами у питанні охорони кордону; 4) контроль за національним і суспільно-політичним життям; 5) охорона військової таємниці у підрозділах КОП [346, к. 6; 452, s. 192]. Як наслідок, починаючи із 1 жовтня 1929 р., коли ввійшли у дію вищевказані нормативно-правові акти, можна констатувати існування у складі Корпусу охорони прикордоння повноцінної розвідувальної служби [347, к. 6].

У 1931 р. завершилася реорганізацію КОП під таємною назвою «Р.2». Її суть полягала у тому, що відтепер ліквідації зазнала нумерація підрозділів, водночас залишалися назви одиниць, що походили від місцевості, у яких вони розміщувалися. Відповідно, структура Корпусу охорони прикордоння набула наступного вигляду: командування (керівник – генерал бригади Я. Крушевський, призначений згідно наказу № 45 від 20 жовтня 1930 р. [419, s. 11], його заступник – полковник З. Пшиялковський, начальник штабу – підполковник Т. Пущинський, шість бригад – «Гродно», «Вільно», «Новогрудек», «Полісся», «Волинь», «Поділля», інспекторат КОП, рота штабу КОП; Центральна школа підофіцерів КОП в Осовці, дивізіон жандармерії та керівництво розвідки [320].

На кінець 1931 р. після проведеної реорганізації КОП налічував близько 27 тис. солдатів [315, к. 8]. Загалом зміни, які відбулися у структурі Корпусу в 1924–1931 рр., стали свідченням його вагомій ролі у системі охорони державних кордонів та у ймовірному конфлікті з СРСР. Ю. Пілсудський, торкаючись питання використання підрозділів КОП у рамках військового стратегічного щита, зазначав: «... ціллю об'єднання ... елементів армії і КОП маю на меті встановлення для них вже у мирний час певної системи службової взаємності, організованої у такий спосіб, що роти регулярної армії і КОП будуть по черзі виконувати службу на кордоні та в полку» [308, к. 11].

Належить зауважити, що вказівки Ю. Пілсудського внесли значні зміни в структуру КОП у кінці 1931 р. та створили підґрунтя для організації резервних рот в батальйонах та інтенсифікації підготовки у межах роти–взводу [247, к. 4]. Однак адаптація підрозділів КОП до регулярних військ не принесла очікуваних ефектів, адже існувала суперечність між кордоновим розміщенням підрозділів

КОП та його роллю на початку ймовірної війни. Завдання Корпусу охорони прикордоння полягало у «розпізнаванні сил та напрямків дій противника», проте на практиці жодних підрозділів КОП поблизу передбачуваних головних напрямків дій противника не розташовувалося.

Варто зазначити, що коли у 1930 р. внаслідок адміністративної реформи Сарненський повіт увійшов до Волинського воєводства, терени якого займала бригада КОП «Полісся», то на Волині поширили свою діяльність підпорядковані їй ескадрон «Рокитно» та батальйон «Рокитно». Останній займав відрізок кордону у 113,65 км і налічував чотири роти – «Войткевичі», «Біловеж», «Остки», «Кісоричі». Штаб підрозділу розташовувався у містечку Рокитно Сарненського повіту [495, s. 26].

Місцева польськомовна газета «Волинське ехо» у номері за 10 квітня 1932 р. повідомляла про організаційні зміни, які відбулися в батальйоні КОП «Острог». 1 квітня його командувач підполковник А. Богач був переміщений до Кобрина на посаду керівника полку. На його місце призначено майора В. Смерещинського. У той же самий час командувач бригади КОП «Волинь» полковник В. Новачинський був переміщений на іншу посаду [419, s. 12].

У зв'язку недосконалою структурою розвідувальної служби КОП у 1933 р. командувач КОП генерал Я. Крушевський (Див. Додаток П) підняв питання про її чергову реорганізацію. Відповідно до нової концепції, яка була впроваджена в життя у жовтні 1933 р., за погодженням із ГШ ВП, розвідка Корпусу охорони прикордоння ставала центральним органом тактичної розвідки у східному напрямку. Першим кроком у цій справі було включення експозитур № I і № V Другого відділу ГШ ВП до структури розвідки КОП. 24 жовтня того ж року керівник II Відділу Т. Фургальський видав наказ щодо організації розвідувального апарату Корпусу [310]. Відповідно до нього, структура розвідувальної служби КОП складалася із керівництва розвідки, вилученого із командування КОП і утвореного із Відділу прикордонної служби КОП (розташовувалося у Варшаві), експозитур № I і № V II Відділу ГШ ВП, розвідувальних представництв №1–12 та офіцерів розвідки КОП [495, s. 48].

Напрями діяльності розвідки Корпусу охорони прикордоння також розширилися, зокрема, можна виділити наступні: 1) здійснення дрібної розвідки та наступальної контррозвідки на території Білоруського військового округу СРСР, правобережжя Українського військового округу СРСР та Литви; 2) реалізація контррозвідки на території прикордонної смуги, виділеної з компетенції СІР Округів корпусів № III, IX, II та VI; 3) створення спеціальної агентурної мережі; 4) підготовка розвідувальних рапортів («dossiers»); 5) охорона військової таємниці в командуваннях та підрозділах КОП; 6) співпраця із підрозділами КОП у справі охорони кордону; 7) боротьба з контрабандою, економічною та митною злочинністю [470, s. 275].

Організаційні зміни в Корпусі охорони прикордоння, які мали місце у 1934 р., відносилися, головним чином, до кавалерії. Усі ескадрони поділено на три інспекційні групи – північну, серединну і південну. Ескадрон КОП «Рокитно» із бригади «Полісся» входив до серединної, а ескадрони «Березне», «Гоща», «Дедеркали» та «Мізоч» з бригади «Волинь» – до південної інспекційної групи кавалерії КОП. Крім того, у межах бригади «Волинь», відповідно до вимог Школи підофіцерів кавалерії КОП, створено навчальний ескадрон «Невірків» [495, s. 50].

Після смерті Ю. Пілсудського у 1935 р. та зміцнення мілітаристських позицій західного сусіда переглянуто воєнну доктрину Польщі. У рамках Конституції 1935 р. розроблено загальний план модернізації і розбудови Війська Польського. Під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників вже у 1936 р. командування підготувало план «Захід», що передбачав ведення воєнних дій у випадку агресії Німеччини. Згідно з ним, КОП використовувався для оборони східних кордонів, а в разі нападу західного сусіда його підрозділи мали бути мобілізовані до структур армії [414, s. 268].

Здійснена, відповідно до рішення від 23 лютого 1937 р., зміна структури Корпусу охорони прикордоння була підсумком напрацювань Головного штабу ВП та командування КОП, що стосувалися реформи системи охорони східних та північно-східних державних рубежів [305; 470, s. 389]. Тогочасна система кордонового типу не відповідала внутрішньо- і зовнішньополітичному становищу

Другої Речі Посполитої, була застарілою, малоефективною і навіть створювала труднощі для роботи КОП. Вищеохарактеризовані структурні зміни Корпусу стали підґрунтям формування патрульно-розвідувальної системи охорони кордону, яка передбачала застосування розвідки та поширення діяльності КОП не лише на лінію прикордоння, а й на територію вглиб краю. Крім того, реорганізаційна робота містила також інші аспекти, а саме: 1) більш глибоке ознайомлення командувачів підрозділів усіх рангів із ситуацією власного терену прикордоння; 2) використання населення прикордоння як інформаційного чинника; 3) поширення компетенції КОП на інші терени прикордонних воєводств.

Важливим елементом реформи стало розширення прикордонної служби вглиб країни, головним чином, через діяльність офіцерів в командуваннях бригад, полків та батальйонів чи підофіцерів у ротах [304, к. 11]. Під час планування та реалізації бойових завдань керівники підрозділів КОП керувалися засадами співпраці із розвідувальними органами, при цьому на кордоні із СРСР це стосувалося органів наступальної розвідки та контррозвідки (експозитури II відділу ГШ ВП та СІР «Схід»).

В рамках реформи значну роль було відведено відповідному добору кадрів, особливо командувачів та складу застави, а також змінам в системі навчання солдатів та підофіцерів КОП. Саму прикордонну службу поділено на два підрозділи – безпосередньо охорону (явну), або патрульовальну, та опосередковану (таємну), або розвідувальну, які співпрацювали між собою [307, к. 13]. Змінам підлягали також способи виконання служби солдатами КОП. Протягом дня вона полягала у спостереженні за тереном, а вночі – у фізичній охороні кордону. Крім того, командування КОП намагалося збільшити мобільність солдатів через покращення технічного стану варт, а саме через: а) удосконалення системи забезпечення велосипедами, лижами тощо; б) впровадження більшої кількості службових собак з метою використання їх, як, власне, у прикордонній службі, так і в охороні самих варт; в) краще забезпечення солдатів необхідним озброєнням; г) розбудову мережі пунктів спостереження, що мали телефонне сполучення із вартами; д) розбудову доріг, мостів та інших

об'єктів комунікації; е) спорудження огорожі з колючого дроту на відрізках, які становили небезпеку [311, к. 16].

Остаточні засади прикордонної служби оформлені в «Доповненні до інструкції служби КОП», яке вступило в дію із жовтня 1937 р. [353]. У цьому спеціальному додатку докладно описано патрульно-розвідувальну систему забезпечення безпеки державних рубежів, організацію внутрішньої структури КОП на терені, розмежування службових обов'язків відповідних органів КОП безпосередньої та опосередкованої охорони кордону [306].

Відмітимо і те, що суть реформи полягала в тому, щоб максимально наблизити структурні одиниці Корпусу до оперативних військ. Відповідно, було розформовано бригади КОП «Вільно», «Новогрудек» і «Волинь», а також полк «Чортків». На основі бригади «Волинь» створено полк «Здолбунів», який охороняв кордон із СРСР протяжністю 263,427 км [345, к. 9]. У його підпорядкування відійшли: батальйони «Гоща» (81,780 км кордону; 3 прикордонні роти – «Галичівка», «Корець», «Сапожин»); «Острог» (82,196 км кордону; 3 прикордонні роти – «Кургани», «Глибочок», «Новомалин»); «Дедеркали» (101,051 км кордону; 4 прикордонні роти – «Малинів», «Буківці», «Ланівці», «Білозірка» [337, к. 43]), а також резервний батальйон «Житин», ескадрони «Мізоч» і «Дедеркали», навчальний ескадрон кавалерії «Невірків», рота саперів «Гоща», розвідувальне представництво КОП № 8, пости жандармерії «Гоща», «Дедеркали», «Житин», комендатура повіту військової підготовки КОП «Кременець», комендатура району військової підготовки КОП «Волинь» та комендатура військової підготовки батальйону «Гоща» [345, к. 2–4].

Окрім цього, з бригади «Полісся» вилучався полк «Сарни», у підпорядкування якого ввійшло 147,146 км східного кордону Польщі [337, к. 6]. Підрозділ відтепер підпорядковувався безпосередньо командувачу КОП [339, к.1]. До його складу ввійшли батальйони «Рокито» (3 прикордонні роти – «Осники», «Біловеж», «Войткевичі»), «Березне» (3 прикордонні роти – «Борове», «Левачі», «Білчаки»), ескадрони кавалерії «Рокито», «Журно» та «Бистричі» [337, к. 38]. Водночас в рамках полку «Сарни» на підставі розпорядження міністра військових

справ від 5 жовтня 1937 р. постав спеціальний фортечний батальйон КОП «Сарни» під командуванням полковника Є. Платовича-Плахти [339, к. 187], що мав зайняти позиції на відрізку 170 км укріплень «Сарни» [244, s. 25], будівництво яких розпочато ще з 1936 р. Ця ділянка входила до складу проектованої системи фортифікацій на Поліссі [495, s. 39].

Варто зауважити і те, що питання визначення обов'язків та підпорядкування керівників вищевказаних підрозділів відтоді регламентувала «Інструкція про права та обов'язків командувача полку КОП «Глибоке», «Воложин», «Снув», «Сарни», «Здолбунів» (1937 р.). Очільник полку підлягав командувачу КОП в усіх справах; інспекторові армії – зважаючи на те, що виступав від його імені як керівник великої військової одиниці; командувачу Округу корпусу – у питаннях гарнізону. Керівники батальйонів КОП підлягли командувачу КОП (в адміністративно-господарських питаннях), очільнику полку (в усіх інших питаннях), інспекторові армії та командувачу ОК («Інструкція про права та обов'язки командувача батальйону КОП» (1937 р.) [339, к. 168–172].

Відбулися й інші організаційні зміни, зокрема, постала легка артилерія Корпусу охорони прикордоння – дивізіон «Чортків» у складі трьох батарея та окрема батарея «Клек» [414, s. 251]. Тому після усіх змін Корпус охорони прикордоння складався із 3 командувань бригад, 7 командувань полків, 31 стрілецького батальйону, (в тому числі 25 на лінії кордону та 6 у резерві), 1 дивізіону кавалерії, 19 ескадронів кавалерії, 6 рот саперів, 1 стрілецької роти (резервного полку «Сарни»), а також 1 дивізіону і 2 батарея легкої артилерії. Крім того, до складу КОП входили: Центральна підофіцерська школа в Осовці, дивізіон жандармерії, телеграфічний взвід у Варшаві, керівники районів інтендатури КОП (Гродно, Вілейка, Лахва, Чортків), шість станцій поштових голубів (Подстави, Сморгоне, Богданів, Барановичі, Сарни, Бучач), 10 розвідувальних представництв та 5 районів військової підготовки КОП (Вільно, Новогрудек, Полісся, Волинь, Поділля). Особовий склад КОП налічував 26 355 осіб, в тому числі 886 офіцерів, 2639 професійних підофіцерів, 840 надтермінових офіцерів, 21 719 рядових основної служби і 271 контрактних працівників. У такому стані із незначними

змінами КОП перебував до весни 1939 р. [387]. Як бачимо, практичним наслідком впровадження реформи стало зменшення чисельності бригад і, натомість, збільшення полків. Внаслідок цього відбулося повільне зростання піхоти та кавалерії КОП [498, s. 156].

Варто зазначити, що наказом керівника штабу КОП Ф. Венгра від 11 вересня 1937 р. у документальному обігу запроваджено криптоніми (кодові назви) відділів Корпусу охорони прикордоння на підставі двоцифрової лічби. Вони були цифровими відповідниками підрозділів, починаючи від командування КОП до керівництв ескадронів. Наприклад, керівництво полку КОП «Здолбунів» мало таємний номер 60, батальйони КОП «Рокитно» – 107, «Березне» – 99, «Гоща» – 137, «Острог» – 163, «Дедеркали» – 103, «Житин» – 95. У свою чергу, ескадронам КОП, розташованим на Волині, присвоєно такі криптоніми: «Рокитно» – 127, «Журно» – 51, «Мізоч» – 67, «Дедеркали» – 118. Все ж на практиці використання кодових числових назв не завжди повністю виконувалося [307, к. 10].

Значні зміни відбулися у складі командування формації, а саме штабу. Починаючи з квітня 1937 р. останній складався із підрозділів: загальноорганізаційного; підготовки; пропаганди та виховання солдатів; організаційно-мобілізаційного. Крім того, відтепер командування КОП включало радника із питань права та радіотелеграфічний взвід. Тоді ж у структурі КОП з'явилася ще одна нова одиниця – Католицький декан КОП. До цього часу функцію священників виконували капелани у межах відповідних ОК [396, s. 129].

20 листопада 1938 р. було запроваджено поділ ескадронів КОП на три типи: тип I (розміщувалися поза місцем знаходження командувань батальйонів КОП); тип II (розташовувався в місці дислокації батальйонів КОП); тип III («Нові Швічани»). Склад ескадронів типу I і II був ідентичним, різниця полягала лише тому, що тип II характеризувався більшою кількістю професійних підофіцерів. Крім того, у складі полку «Здолбунів» створено дивізіон кавалерії «Невірків». Істотним елементом реформи дивізіону стало пристосування його до завдань, які виникали із потреб підготовки солдатів. У результаті навчання охоплено, окрім

уланів, професійних підофіцерів, надтермінових підофіцерів кавалерії та підофіцерів жандармерії КОП [312, к. 19].

У 1939 р. у Корпусі охорони прикордоння настали значні структурні зміни. Вони були наслідком нових розпоряджень Президента та міністра внутрішніх справ щодо забезпечення охорони державного кордону і стосувалися засад несення служби. Причиною цього стало зростання загрози з боку Німеччини, антидержавних настроїв на східному прикордонні серед національних меншин, насамперед, українців.

Саме загроза з боку Німеччини лягла в основу нового військового плану «З» («Захід»). Його реалізація вимагала перетворення КОП на структуру, придатну для ведення бойових дій. Щодо підрозділів, які розташовувалися на Волині, то 20 березня 1939 р. в батальйоні КОП «Сарни» додатково сформовано четверту роту. Крім того, з'явився батальйон КОП «Малинськ» у складі командування та однієї роти (Наказ Командувача КОП від 3 березня 1939 р.) [340, к. 61]. Ці два підрозділи зайняли фортечні укріплення над річкою Случ [321, к. 3] (Див. Додаток Р, С). Статті витрат на потреби Корпусу охорони прикордоння у 1939 р. на Волині забезпечували підготовку місцевих підрозділів КОП до військових потреб, часткову моторизацію роти саперів «Гоща» (головним чином мінувальних патрулів, забезпечення їх у спорядженням для переправ); підготовку мобілізації командування полку «Сарни» та дивізіону кавалерії «Невірків» тощо. Крім того, рішенням від 23 січня 1939 р. міністр військових справ дав згоду на перейменування полку КОП «Здолбунів» на полк КОП «Рівне» із розташуванням штабу у м. Рівному [340, к. 4].

Військовому плану «З» відповідав мобілізаційний план «В», реалізація якого розпочалася 23 березня 1939 р. З території Волині було призвано батальйон «Житин» (включений до 2 гірської бригади у складі Армії «Карпати»), роту саперів «Гоща» (Армія «Помор'я»), а також ескадрони кавалерії «Рокитно» (командувач ротмістр А. Бартосевич [394, s. 14]), «Журно» (ротмістр К. Мінецький) і «Мізоч» (ротмістр Я. Мацейовський). Останні ввійшли до складу

1 навчального полку кавалерії КОП на чолі із полковником Ф. Копцем, що підлягав командуванню Армії «Лодзь» [366, s. 213].

Нова редакція мобілізаційного плану під назвою «В1» («В2») ввійшла у життя 15 травня 1939 р. і передбачала скеровування усіх військових сил держави до кордону із Німеччиною, залишаючи при цьому їх невелику частину у «віленському» коридорі. Також документ передбачав концентрацію незначних підрозділів КОП на кордоні з СРСР з метою здійснення контролю. Передбачалося, що після закінчення мобілізації Збройні сили Польщі зростуть до 1,5 млн осіб, в тому числі на фронті – до близько 1 млн солдатів [570, s. 18].

Прикордонні терени східних рубежів поділялися на 5 мобілізаційних секторів Корпусу охорони прикордоння. Сарненський Костопільський, Рівненський, Здолбунівський, Кременецький, Дубнівський повіти Волинського воєводства входили до першої групи, резервісти із якої утворили 38 резервну дивізію піхоти [495, s. 69] у складі Армії «Карпати». Підрозділ очолив полковник піхоти Ф. Вір-Конас, штабу – полковник Т. Валліх У зв'язку із перекиданням частини підрозділів Корпусу охорони прикордоння на західні рубежі держави формування було значно ослаблене з кадрового і матеріального погляду. КОП практично позбавлено резервів піхоти та кавалерії. З великими труднощами на цілому відрізку кордону Польщі із Литвою та СРСР вдалося змобілізувати бригаду КОП «Полісся», 7 полків, 22 батальйони [491, s. 34].

31 серпня 1939 р. Корпус охорони прикордоння очолив генерал бригади В. Орлік-Рюкеман [379, s. 150]. Відрізок кордону на Волині зайняли полк «Сарни» на чолі з полковником Є. Платовічем-Плактою у складі батальйонів «Березне» (очолив майор А. Журовський), «Рокитно» (майор М. Войцеховський), фортечних батальйонів «Сарни» (підполковник Н. Сулік), «Малинськ» (майор Л. Франковський) та ескадрону кавалерії «Бистиче», станції поштових голубів «Сарни»; та полк «Рівне» на чолі із полковником Ю. Пецкою у складі батальйонів «Дедеркали» (майор С. Шабловський), «Острог» (капітан С. Венгринський), «Гоща» (капітан С. Трояновський), дивізіону кавалерії «Невірків» (майор В. Кринський) та ескадрону «Дедеркали» (ротмістр Е. Дурдицький) [366, s. 219].

На базі виокремлених підрозділів сформовано оперативні частини армії: Командування оперативної групи генерала Я. Крушевського, три командування резервних дивізій піхоти (33, 36, 38), командування гірської бригади (1 гірська бригада), 12 полків піхоти (1, 2, 3 полки піхоти КОП; 2 полк піхоти «Карпати», 96–98, 133–135, 163, 207 резервні полки), полк кавалерії, фортечний батальйон «Осовець», 39 батальйонів піхоти, батальйон саперів, 6 підрозділів дивізійної кавалерії (7 ескадронів) та 2 дивізіони легкої артилерії [391, s. 434].

Необхідно відмітити, що проведена мобілізація мала недоліки для Корпусу охорони прикордоння. У більшості випадків відкинуто попередній бригадний тип організації формування і впроваджено полковий. Усю польову артилерію та більшість озброєння КОП передав оперативним підрозділам, а їхню відсутність частково компенсував із мобілізаційних запасів. Замість 35 батальйонів утворено 25, а з 19 ескадронів кавалерії залишилося лише 7. У підсумку чисельний стан КОП зменшився на понад 25% (17 500 солдатів, причому більшість із них – резервісти). На 1 км кордону теоретично припадало 8 солдатів, хоча насправді ця цифра була меншою. Варти налічували 11–16 солдатів і охороняли близько 8–10 км лінії кордону. Ці показники відрізнялися від аналогічних, які стосувалися попередніх періодів існування КОП. Така реорганізація формації пристосувала його до ведення бойових дій, проте призвела до погіршення ефективності охорони кордону [558, s. 341] (Див. Додаток Т).

Поряд із формуванням внутрішньої структури досить актуальним питанням для КОП була організація корпусу службовців. Його утворення відбувалося, відповідно до «Інструкції міністрів військових справ В. Сікорського та внутрішніх справ Ц. Ратайського про перехід з армії родів військ, сформованих для КОП» від 14 жовтня 1924 р. [291]. Документ визначав, що підрозділи охорони прикордоння формувалися із: професійних офіцерів; професійних підофіцерів від рангу сержанта до плутонового (ранг у ВП між старшим сержантом і капралом); 50 % професійних капралів (у разі недостатньої кількості професійних капралів могли набиратися також непрофесійні); так званих «капітулянтів» (давня польська назва офіцерів чи солдатів, що здійснювали службу довше, аніж це визначалося

правилами) у тих підрозділах, де не вистачало професійних підофіцерів (їх кількість мала бути пропорційною до непрофесійних підофіцерів підрозділу); рядових солдатів 1902 р.н. (з контингенту і запасу) [470, s. 41].

Формування командування Корпусу охорони прикордоння та його підрозділів забезпечували Округи корпусів I Варшава, II Люблін, III Гродно, VI Львів та IX Брест [293, к. 2]. Польський історик М. Яблоновський вміщує у своїй праці таблицю, яка співставляє кадровий склад структурних частин Корпусу охорони прикордоння. Відповідно до її даних, у бригаді КОП «Волинь» станом на 1936 р. здійснювали службу 46 офіцерів, 144 професійних підофіцерів, 65 підофіцерів надтермінових та 1896 солдатів діючої служби. При цьому кадровий склад її підрозділів був таким: 1) батальйон КОП «Гоща» (11 офіцерів, 37 професійних підофіцерів, 17 підофіцерів надтермінових, 447 солдатів діючої служби); 2) батальйон КОП «Острог» (11 офіцерів, 36 професійних підофіцерів, 17 підофіцерів надтермінових, 447 солдатів діючої служби); 3) батальйон КОП «Дедеркали» (13 офіцерів, 46 професійних підофіцерів, 23 підофіцерів надтермінових, 604 солдатів діючої служби); 4) резервний батальйон КОП «Житин» (11 офіцерів, 25 професійних підофіцерів, 8 підофіцерів надтермінових, 398 солдатів діючої служби) [385, s. 66].

Відповідно до проведеної реорганізації від 23 лютого 1937 р., солдатський корпус КОП мав наступний вигляд: штат №10 командування полку КОП «Здолбунів» (6 офіцерів; 9 професійних підофіцерів, 29 рядових діючої служби); штат № 34 батальйону «Гоща» (8 офіцерів, 25 професійних підофіцерів; 2 підофіцери надтермінових; 55 рядових діючої служби; 4 цивільних працівники); штат № 35 командування батальйону «Житин» (6 офіцерів, 15 професійних підофіцери, 3 офіцери надтермінові; 40 рядових діючої служби; 12 учнів оркестру; 3 цивільні працівники); штат № 36 командування батальйону «Острог» (7 офіцерів; 23 професійних підофіцерів; 2 підофіцери надтермінові; 48 рядових діючої служби; 12 учнів оркестру; 4 цивільні працівники; 1 капелан); штат № 37 командування батальйону «Дедеркали» (8 офіцерів, 25 професійних підофіцерів; 2

підофіцери надтермінові; 73 рядових діючої служби, 12 учнів оркестру; 4 цивільні працівники, 1 капелан) [339, к. 40–46].

Варто зауважити, що до КОП направлялися офіцери із різних частин Війська Польського. Зважаючи на складні умови служби, бажаючих було небагато. Певним заохоченням ставали кращі матеріальні умови. Наприклад, заробітна плата офіцерів та професійних підофіцерів КОП була вищою, аніж в регулярних військах. Професійні військові та рядові надтермінової служби КОП, з огляду на специфічні особливості служби, отримували також надбавку до грошової винагороди за роботу у вигляді 25 % від суми окладу – так званий «прикордонний додаток» [246, к. 1]. Так, для командувача спецбатальйону «Сарни» він становив 280 зл., його заступника – 215 зл., кватермістра – 175 зл., командувача роти – 155 зл., для ад'ютанта батальйону, офіцера зв'язку, офіцера-сапера, лікаря батальйону – по 125 зл. [339, к. 206].

Окрім цього, за наявності дітей солдат КОП міг отримати спеціальну допомогу на них, підготувавши документи у вигляді детальних метричних витягів (наказ Командувача КОП № 52 від 3 вересня 1929 р.) [351, к. 21]. Відповідно до ухвали про зарплати від 9 жовтня 1924 р. та розпорядження Департаменту інтендатури Міністерства військових справ Польщі від 26 серпня 1929 р., це положення стосувалася лише дітей, народжених у шлюбі.

Мотивація матеріального забезпечення стала вирішальною, наприклад, для власника шестиособової сім'ї Н. Суліка, який у 1933 р. очолив батальйон КОП «Дедеркали» [373, s. 23–24]. Крім того, офіцерська служба у КОП вважалася важливим елементом військової і навіть політичної кар'єри. Так, полковник А. Марушевський, начальник штабу КОП (1926–1929 рр.) обійняв посаду тернопільського воєводи (1933–1934 рр.). Після відбуття служби у КОП офіцери отримували підвищення по службі (наприклад, звання генерала, одержали, зокрема, М. Болтиц, В. Пекарський, С. Ровецький, Л. Скринський-Кліциц, Й. Вятр, Й. Ольшина-Вільчинський). Ці особи відіграли значну роль в офіцерському корпусі Другої Речі Посполитої, особливо в період перебудови та модернізації армії впродовж 1936–1939 рр. [385, s. 68].

Однією із умов вступу до КОП було вміння читати і писати. Більшість офіцерів (65,8%) мали вищу освіту, 23,3% – середню (без атестата). До уваги брався також чинник національного походження солдатів. Спочатку передбачалося, що у Корпусі повинні служити виключно поляки, які могли бути вихідцями із сільської місцевості. Однак вже весною 1926 р. ця засада змінилася. Відтепер рекрутами могли стати 80% поляків, 20% – представників інших національностей, зокрема, німців [394, s. 12] та чехів [470, s. 109]. Командувач КОП Г. Мінкевіч підкреслював небезпечність служби у КОП національних меншин у зв'язку із тим, що потенційно серед них, як вважало керівництво, було багато підричних елементів, неприхильно налаштованих до Польщі [470, s. 130]. Варто зауважити і те, що у наказі віце-міністра військових справ К. Фабриція від 20 вересня 1927 р. наголошувалося на необхідності обмежити набір білорусів та русинів (тобто українців) [298, к. 4].

На початковому етапі становлення КОП на Волині 80% особового складу належали до польської національності та походили із Сілезького воєводства, Східної та Західної Галичини. Більшість належала до римо-католицького віросповідання. Копівцями-резервістами могли стати німці, чехи, євреї [497, s.28]. Щодо останніх, то про їх наявність у КОП свідчить той факт, що для них у «копівському» календарі встановлювалися спеціальні вихідні дні на честь іудейських свят (наприклад, свято Покутної суботи, єврейського Нового року та ін.) (наказ Командувача КОП № 58 від 30 вересня 1929 р.) [351, к. 36].

Вже у 1930-х рр. керівництво Корпусу дбало про те, щоб у КОП служило кілька відсотків поляків, вихідців зі східних прикордонних повітів Польщі. Адже характер служби вимагав, аби певна кількість підофіцерів та рядових батальйонів КОП були ознайомлені з місцевими особливостями терену [470, s. 323]. При цьому одним із критеріїв вступу таких осіб на службу до КОП вважалося їхнє активне членство у роботі організації «Військова підготовка КОП».

Багато офіцерів Корпусу охорони прикордоння здобули бойовий досвід під час 1914–1920 рр. і саме тоді отримали військові звання, а після воєн продовжували підвищувати кваліфікацію. Відомо, що на етапі формування КОП,

до його штату направлялися офіцери зі стажем 3–20 років та високою професійною підготовкою. Еліту Корпусу охорони прикордоння формували офіцери штабу. Вони мали кращий військовий досвід, у порівнянні із офіцерами штабів інших підрозділів польської армії. Серед офіцерів штабу КОП налічувалося близько 40 дипломованих офіцерів, переважно випускників Вищої військової школи. Цей учбовий заклад мав досить хорошу репутацію не лише у Польщі, але й за кордоном [385, s. 69].

Окрему специфічну групу утворювали офіцери розвідки. У перші роки існування КОП відчувалася відсутність необхідного досвіду та підготовки для роботи у цій спецслужбі. Втім, більшість офіцерів розвідки воювали на фронтах Першої світової війни та могли орієнтуватися у суспільно-політичній ситуації, яка існувала на теренах східних воєводств держави. Підофіцери, у свою чергу, в більшості випадків закінчили школи підхорунжих у різних частинах Польщі. Як стверджує польський історик А. Місюк, перехід на розвідувальну роботу офіцерів лінійних одиниць війська і КОП (бригади, батальйони, роти – Л. Б.) вважався підвищенням по службі. Стажисти, які отримали найкращі показники під час практики, скеровувалися на 4–9-тижневі курси розвідки, організовані II Відділом ГШ. У 1933 р. у керівництві розвідки було створено підрозділ (реферат) навчання, який намагався сформувати власну систему розвідувальної підготовки. У такий спосіб щорічно навчалися 10–20 офіцерів. Як результат, рівень підготовки розвідки КОП значно зріс. А вже з другої половини 1930-х рр. офіцери розвідки КОП почали обіймати керівні посади у військовій розвідці, зокрема, це стосувалося кар'єри майора Т. Шкіндера [453, s. 152].

Організація підготовки підрозділів Корпусу входила до службових зобов'язань командувача КОП та підлеглих йому інспекторів піхоти, керівників бригад, полків, батальйонів та ескадронів. Значна відповідальність лежала також на інспекторах армії та командувачах прикордонних дивізій. Підрозділи бригади КОП «Волинь» (1929 р.) підлягали у цьому контексті 13 дивізії піхоти. Батальйон КОП «Гоща» та ескадрон «Невірків» у справі перевірки службової підготовки також підпорядковувалися інспектору армії генералу дивізії К. Соснковському, в

свою чергу, усі інші підрозділи бригади (батальйони «Дедеркали», «Острог», резервний батальйон «Житин», ескадрони «Дедеркали» та «Мізоч») – інспектору армії, генералу дивізії Я. Ромеру [470, s. 157–158].

Окрім цього, перевірка регулярно відбувалася в усіх організаційних підрозділах КОП. Так, інспектор піших формувань здійснював контроль бригад щонайменше раз на рік, натомість, командувачі бригад (і, відповідно, полків) перевіряли кожен батальйон хоча б раз у квартал. У свою чергу, керівники батальйонів контролювали щонайменше раз на місяць кожен роту. Подібним чином при головуванні інспектора кінних формувань відбувалася перевірка ескадронів КОП (наказ Командувача КОП № 51 від 23 серпня 1929 р.) [351, к. 17].

Власне, сама прикордонна служба вимагала багатосторонньої підготовки – як загальновійськової, так і поліційної (на терені прикордонної смуги солдати КОП мали права поліції), що потребувало широких теоретичних та практичних знань. У зв'язку із цим навчання службовців у Корпусі охорони прикордоння набувало особливого характеру. По-перше, воно мало забезпечувати набуття необхідної кваліфікації для виконання служби. По-друге, життя війська, в тому числі офіцерів та підофіцерів, особливо на Волині та Поліссі (віддалених від загальнопольських центрів культури), вимагало забезпечення їм відпочинку. В цілому у КОП була затверджена система навчання, яка відповідала його внутрішній структурі: 1) підвищення кваліфікації офіцерів; 2) навчання професійних підофіцерів; 3) підготовка солдатів діючої служби [117, арк. 3].

Підрозділи КОП двічі на рік поповнювався офіцерами піхоти, які проходили спеціальну підготовку [112, арк. 4]. Відповідно до обов'язкових інструкцій, вони зобов'язувалися добре знатися на різних типах озброєння та методах бойовий дій, а також пройти навчальний курс стрільби [113, арк. 8]. Командувач КОП неодноразово звертав увагу на недостатній рівень деяких видів підготовки, яка стосувалася муштри, користування певними видами озброєння, в тому числі ручними гранатами, теорії і техніки стрільби, обслуговування протигазовими масками. Втім, документи службового користування КОП фіксували рівень підготовки солдатів формації як «достатній» чи «добрий» [470, s. 372–375].

Подальше навчання офіцерів відбувалося безпосередньо у підрозділах КОП. Вони мали серію занять у літній та зимовий період. Їх метою було вдосконалення недоліків індивідуальної підготовки; застосування набутих солдатами знань до умов прикордонної служби, пристосування до завдань, котрі підрозділи КОП мали виконувати на випадок мобілізації, а також удосконалення підготовки через участь підрозділів у навчаннях більших бойових одиниць [470, s. 66–67].

Підофіцери навчалися у власних осередках, зокрема, у Центральній школі професійних підофіцерів піхоти в Осовці, Школі професійних підофіцерів кавалерії в Невіркові. Передбачалося, що робота над вдосконаленням підготовки молодшого офіцерського складу мала безперервний характер і стосувалася командувачів усіх рівнів. Тематика занять, які проводилися як мінімум раз на тиждень, передбачала ознайомлення із засадами служби та методами навчання. Окрім цього, були створені спеціальні службові курси. Відмітимо і те, що підофіцери КОП, на відміну від офіцерів, не підлягали ротації [385, s. 71].

Досить високі вимоги ставилися до навчання саперів КОП. Так, рота саперів зобов'язувалася володіти: 1) високим рівнем моралі, військового духу та громадянської свідомості; 2) знаннями техніки безпеки; 3) ґрунтовним знанням терену із здатністю швидкого пристосування до оборони [341, к. 287].

Програми навчання солдатів опрацьовувалися командувачами бригад. Керівники рот готували плани підготовки для відповідних варт. Значне місце посідали загальновійськові дисципліни, яким відводилося 65% загального часу, присвяченого на підготовку в «стражницях», 80% – у резервах рот, 90% – у резервах батальйонів та кавалерії. Натомість, відповідно, 45%, 20%, 10% часу призначалося на підготовку прикордонній службі [115, арк. 9].

Навчальна програма включала в себе такі предмети: 1) військова підготовка: наука про терен; польова служба; організація бойових навчань; муштра; 2) стрілецька підготовка; 3) володіння багнетом; 4) фізична підготовка; 5) служба зв'язку (гінці; ручна та світлова сигналізація), засоби зв'язку і комунікації; 6) особливості застосування гранат; 7) протигазова підготовка; 8) службова підготовка: наука про військову службу, навчання особливостям служби в КОП;

9) наука про озброєння (ознайомлення зі зброєю вітчизняного виробництва та ймовірного ворога); 10) початкова та середня шкільна освіта [116, арк. 11].

Завдання КОП відрізнялися від функцій інших підрозділів війська. Це спричинило запровадження своєрідних форм освітньо-виховної роботи серед особового складу. Сюди належали: а) створення солдатських початкових шкіл; б) організація виховних бесід; в) розвиток бібліотек та заохочення читання; г) професійне навчання солдатів; д) здійснення культурної діяльності [430, s. 38].

Корпус охорони прикордоння робив спробу патріотичного та громадянського виховання солдатів, метою якого було формування сильного характеру та прищеплення високих моральних цінностей, які би базувалися на любові до батьківщини. В основі виховання лежали десять принципів польського солдата, що закликали бути сміливим і сильним перед ворогом, готовим покласти своє життя за державу та ніколи не відступати [393, s. 6] (Див. Додаток У).

З початку 1930-х рр. відбулася істотна зміна цілей освітньо-виховної та навчальної роботи, здійснюваної у Корпусі охорони прикордоння. Відтепер солдат КОП мав бути підготовлений до активної участі у житті держави в цілому, та воєводств зокрема, а також до співпраці із місцевою владою та населенням. У зв'язку із цим у 1931 р. МВС видало «Інструкцію про культурно-освітню та виховну роботу КОП» [299]. Документ запроваджував встановлені теми виховних бесід солдатів КОП. Частина з них стосувалася прав та обов'язків солдата і громадянина, приготування до виконання прикордонної служби. Інструкція містила 8 тем щодо підготовки солдата до життя у суспільстві після закінчення строкової служби у КОП, а саме: 1) що являє собою польська держава і як вона виникла; 2) політичне становище Другої Речі Посполитої; 3) Німеччина – західний сусід Польщі; 4) Радянський Союз – східний сусід Польщі; 5) Литва, Латвія, Чехословаччина та Румунія; 6) фізична географія Польщі; 7) населення Польщі; 8) природні ресурси; 9) економіка держави; 10) суспільно-політичний устрій Польщі; 11) органи державної влади, адміністрації та самоврядування, їхня участь в обороні держави; 12) піклування держави про добробут населення [299, s. 9–10].

Інформація про підготовку солдатів до прикордонної служби згруповувалася в Інструкції в інший блок виховних бесід, який охоплював такі теми: 1) що таке державний кордон і навіщо його охороняти; 2) завдання Корпусу охорони прикордоння; 3) загальна характеристика населення, яке мешкає на теренах прикордоння; 4) опис сусідніх держав та їх ставлення до польської держави; 5) поляки – мешканці сусідніх держав, аналіз умов, в яких вони проживають; 6) місце солдатів КОП у системі державних органів; 7) ставлення солдатів до населення польського прикордоння; 8) солдат КОП [299, s. 12].

Важливим завданням, яке реалізували відділи Корпусу охорони прикордоння, починаючи від командування і закінчуючи батальйонами, була робота у напрямку фізичного виховання та військової справи. Для її покращення у 1931 р. в командуванні КОП створено Підрозділ фізичного виховання та військової підготовки [303, s. 2]. Про високий рівень його роботи на Волині свідчать нагороди, які здобували місцеві копівці у різноманітних спортивних змаганнях та навчаннях. Як повідомляла польськомовна газета «Волинське ехо», конкурсна комісія у складі капітана КОП А. Матольського, комісара державної поліції М. Шварца присудила у 1932 р. 4 підофіцерам КОП державну спортивну відзнаку [568, s. 25]. Такі факти спостерігалися і пізніше.

Службові інструкції щодо обмундирування військових Корпусу охорони прикордоння базувалися на документах щодо вбрання війська, виданих I Відділом Генерального штабу Війська польського у 1919 р. та 1924 р. [544]. Обмундирування копівців практично не відрізнялося від однострою інших солдат. Різниця полягала у тому, що вони носили виключно округлі фуражки. У бойових умовах військові КОП використовували головні убори французького типу [554] (Див. Додаток Ф). Комплект вбрання для професійного підофіцера КОП (спецбатальйон КОП «Сарни») складався із: фуражки (1 од.), сукняного плаща (2), сукняної куртки (2), білизни (2), штанів (2 пари), лляної літньої сорочки (3), кальсонів (3 пари), онуч літніх (3), онуч зимових (3). Втім, забезпечення одягом рядових діючої служби було дещо гіршим [339, k. 212].

Отже, організація Корпусу охорони прикордоння першочергово відповідала військовій структурі бригадного типу. Її формування в цілому завершилося у грудні 1927 р., хоча організаційні зміни прослідковувалися й у більш пізній період. Удосконалити внутрішню організацію були покликані реформи «Р.1» та «Р.2», ініційовані Ю. Пілсудським. Вагоме місце у КОП відводилося розвідувальній службі, адже саме ця структура дозволила підняти на якісно вищий рівень виконання Корпусом своїх функцій. Не оминула КОП також політика мілітаризації Польщі: реформа 1937 р. максимально наблизила структурні одиниці формування до оперативних військ. Подальша розбудова КОП відбулася напередодні Другої світової війни – у 1939 р. і пов'язувалася із мобілізаційними акціями Другої Речі Посполитої.

Відмітимо і те, що прикордонні повіти Волинського воєводства були зайняті 1 бригадою КОП (пізніше – бригада КОП «Волинь»). Організація Корпусу охорони прикордоння на Волині здійснювалася у системі загальних реформ, які проводилися у цій формації. Слід зазначити, що в Острозі та Невіркові розташовувалися навчальні структури копівців, що практично не прослідковувалося в більшості підрозділів КОП інших воєводств. Такі заходи дозволили постійно удосконалювати систему підготовки та навчання Корпусу охорони прикордоння. Розформування бригади КОП «Волинь» у 1937 р. з утворенням на її місці полку КОП «Здолбунів» (з 23 січня 1939 р. – «Рівне») не виправдало сподівань військового керівництва щодо підвищення якості охорони кордону. З іншого боку, така реформа відповідала тогочасній військовій концепції Другої Речі Посполитої і наближала цей підрозділ до повноцінної військової одиниці.

Корпус службовців КОП формувався із професійних офіцерів, підофіцерів, 50 % капралів, «капітулянтів», рядових 1902 р.н. КОП складався переважно із осіб польської національності і вихідців із Сілезького воєводства, Східної і Західної Галичини, більшість із яких була римо-католиками. Основними мотивами вступу на службу до КОП стало краще, аніж в інших підрозділах ВП матеріальне забезпечення, перспектива кар'єрного зростання. Службовці КОП усіх рангів

характеризувалися освіченістю. Система підготовки і навчання солдатів відповідала внутрішній організації КОП та особливостям служби. Її значно зміцнив створений у 1931 р. в рамках Корпусу Підрозділ фізичного виховання та військової підготовки.

Висновки до розділу 2

Остаточо східний кордон Другої Речі Посполитої був затверджений рішенням Верховної Ради Антанти від 15 березня 1923 р., що підтверджувало умови Ризького мирного договору від 18 березня 1921 р. Відповідно до нього, до Польщі відійшли західноукраїнські землі, які в адміністративному плані утворили східні та південно-східні воєводства держави. Волинське воєводство, на яке припадало 293 км східного кордону Польщі, постало 4 лютого 1921 р.

Дослідники умовно виділяють чотири періоди в охороні східних державних рубежів Другої Речі Посполитої, в основі яких лежить критерій залучення відповідних структур для її здійснення (1 – 1921–1922 рр. – митні батальйони; 2 – 1922–1923 рр. – прикордонна варта; 3 – 1923–1924 рр. – державна поліція; 4 – 1924–1939 рр. – Корпус охорони прикордоння).

До основних причин створення КОП можна віднести: 1) специфічні особливості східних воєводств Польщі, в тому числі Волинського; 2) неефективність діяльності попередніх структур у забезпеченні охорони східного кордону держави; 3) зростання комуністичної пропаганди та диверсійного руху зі сторони СРСР; 5) зацікавленість західноєвропейських держав в охороні східного рубежу Другої Речі Посполитої як «санітарного кордону» між «більшовицьким» СРСР і «демократичною» Західною Європою.

Наказ про створення Корпусу охорони прикордоння з'явився 12 вересня 1924 р. за підписом міністра військових справ В. Сікорського. Перелік обов'язків формации був викладений у «Тимчасовій інструкції прикордонної служби КОП» від 17 вересня того ж року. Організаційна структура Корпусу охорони прикордоння стала наслідком багатьох реформ і змінювалася, залежно від низки внутрішніх і зовнішніх чинників. На території Волинського воєводства діяла 1

бригада КОП («Волинь») зі штабом у Здолбунові. Більшість копівців, які виконували службу на Волині, були поляками, римо-католиками, походили із Сілезького воєводства, Східної та Західної Галичини. Особливою рисою солдатів КОП було те, що вони були освічені і добре підготовлені, чому сприяла створена у формації система навчання та виховання.

Серед головних проблем, із якими зіткнулися копівці на Волині на початковому етапі їх роботи, можна виділити слабку матеріально-технічну базу, недостатній рівень підготовки кадрів, неприхильне ставлення місцевого населення. Ситуацію ускладнювали численні диверсії з боку СРСР.

З кінця 1920-х рр. значну роль у формації почала відігравати розвідувальна робота. Реформа армії та системи охорони державних рубежів із «кордонового» на «патрульно-розвідувальний» тип у 1937 р. стали підґрунтям для подальшої реорганізації КОП. Важливим її елементом стало розширення смуги прикордонної служби вглиб країни, а також максимальне наближення структурних одиниць Корпусу до оперативних військ. На основі розформованої бригади «Волинь» постав полк «Здолбунів» («Рівне»). Підрозділи КОП на Волині взяли активну участь у мобілізаційних приготуваннях Другої Речі Посполитої, що, однак, не досить позитивно позначилося на ефективності виконуваної копівцями служби охорони кордону.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ КОРПУСУ ОХОРОНИ ПРИКОРДОННЯ

3.1. Охорона державного кордону

Варто зазначити, що опрацьована у 20-х роках ХХ ст. концепція охорони державних кордонів Другої Речі Посполитої передбачала, що для здійснення цього завдання необхідним є створення двох систем. Перша включала західний, південний та морський кордон довжиною 3200 км і була предметом охорони митних батальйонів, які підпорядковувалися Міністерству фінансів (з 1928 р. – Прикордонної охорони) [278, s. 26]. Друга система охоплювала східні рубежі державного кордону довжиною 2100 км, які з 1924 р. знаходилися у компетенції Корпусу охорони прикордоння. Як бачимо, перша система була побудована на цивільній основі, інша – на військовій, що пояснювалося належністю сусідів Польщі до різних політичних та економічних формацій.

Охорона східної ділянки кордону була головним завданням Корпусу охорони прикордоння. У компетенції КОП стосовно терміну «кордон» знаходилися: 1) безпосередньо східний кордон Другої Речі Посполитої як лінія, відмічена на карті і на місцевості; 2) прикордонна смуга (*strefa przygraniczna*) шириною 30 км вглиб краю на захід від лінії кордону (утворювала смугу співпраці із адміністративними органами влади); 3) прикордонна зона (*strefa nadgraniczna*) – смуга шириною 6 км вглиб на захід від лінії кордону, яка стала межею активних дій КОП [404, s. 4].

На підставі статті 5 Розпорядження Президента Другої Речі Посполитої від 23 грудня 1927 р. «Про кордони держави» та внаслідок узгодження із Округом корпусу II у Любліні була встановлена прикордонна смуга Волинського воєводства. Вона займала простір, що лежав вздовж лінії кордону і включав місцевості Сарненького (гміна Кісоричі), Костопольського (гміна Людвипіль), Рівненського (гміни Корець, Межирічі, Гоща), Здолбунівського (гміни Сіянци,

Хорів, Новомалин, Будераж), Кременецького (гміни Шумськ, Дедеркали, Ланівці, Білозірка) повітів [38, арк. 2–5].

В офіційних документах того періоду часто зустрічаються такі поняття, як «смуга прикордонної дороги» («*pas drogi granicznej*») та «прикордонна смуга» («*pas graniczny*»). Відповідно до проекту Розпорядження міністра внутрішніх справ від 23 липня 1927 р. «Про кордони держави», яке однак не було опубліковане, містилося поняття «смуга прикордонної дороги». На практиці вона мала ширину 2–15 метрів вглиб території від кордону. Інколи її частина використовувалася місцевим населенням, а то й входила до системи загальнодержавних доріг. Так, на відрізу служби батальйону «Дедеркали» розміщувався навіть житловий будинок [134, арк. 3]. Командувач бригади КОП «Волинь» полковник М. Красіцький неодноразово підкреслював необхідність остаточного правового врегулювання цього явища, адже незважаючи на значний фінансовий тягар справи (50-80 тисяч злотих для відрізу бригади КОП «Волинь» – Л. Б.), це було «питанням престижу Польщі» [66, арк. 4].

Загалом східний кордон Другої Речі Посполитої був особливий тим, що розділяв не лише дві держави, але й дві соціально-політичні системи – капіталістичну та соціалістичну. Загроза безпеці зі сторони її східного сусіда стала результатом об'єктивних оцінок геополітичного становища Польщі. Особливо небезпечною вважалася диверсійна та шпигунська діяльність більшовицької Росії, а пізніше і СРСР, здійснювана впродовж усього міжвоєнного періоду. Такі дії вчиняли відповідним чином підготовлені органи розвідки [424, s. 169], що викликало значне занепокоєння польської влади [452, s. 142]. Східний сусід постійно удосконалював методи та форми спецоперацій (диверсійних, розвідувальних, контррозвідувальних), спрямованих проти Польщі. З метою реалізації цих цілей у великій мірі застосовувалися ресурси національних меншин, які населяли східні терени.

Неефективність роботи попередників Корпусу охорони прикордоння – митних батальйонів, прикордонної варти, державної поліції тощо зумовила те, що стан безпеки у Волинському воєводстві на середину 1924 р. кваліфікувався

офіційними властями як загрозовий. Ситуаційні звіти державної поліції повідомляли про зростання кількості «збройних банд», які нападали на села, осади і навіть прикордонні містечка [483, s. 445]. Загалом протягом 1924 р. на радянсько-польському кордоні мали місце 189 значних нападів та актів диверсії, 28 акцій саботажу, в яких взяли участь близько 1000 осіб, а загинуло щонайменше 54 [82, арк. 1–2]. Зростанню прикордонних злочинів сприяли й особливості самого східного рубежу. Лише на деяких відрізках лінія кордону простягалася вздовж природних перешкод, що ускладнювало його охорону і, навпаки, полегшувало здійснення злочинної діяльності [38, арк. 2].

Враховуючи вищевказані чинники, боротьба зі шпигунством, диверсіями, контрабандою, нелегальним прикордонним рухом стала основним завданням Корпусу охорони прикордоння, пов'язаних безпосередньо із охороною рубежів Другої Речі Посполитої. Згодом завдання КОП розширилися і охопили справи забезпечення охорони кордону та прикордонної зони з політичного, військового, митно-фінансового погляду та підтримки громадської безпеки [385, s. 24].

Корпус охорони прикордоння активно співпрацював у справі боротьби із нелегальним прикордонним рухом, шпигунством та диверсією з іншими державними органами, зокрема, із державною поліцією [45, арк. 12]. Питання про їх співробітництво підіймалося під час ряду нарад повітових комендантів та керівництва слідчої служби Волинського воєводського управління державної поліції. Під час одного такого заходу, який відбувся у слідчому відділі в Луцьку 20 лютого 1932 р., вищевказане питання було порушене головою Рівненського слідчого відділу підкомісаром Маєрським. Він підкреслив, що підрозділи КОП, арештовуючи на теренах прикордоння осіб, запідозрених в антидержавній діяльності, особливо у шпигунстві та диверсіях, досить часто не повідомляли про це державну поліцію. У зв'язку із цим остання не мала достатніх відомостей про осіб, які здійснювали підривну діяльність. Разом із тим, як зазначав підкомісар Маєрський, підрозділи КОП, діючи в такий спосіб, також не отримують від поліції жодних відомостей про злочинців [26, арк. 11]. Реагуючи на цю інформацію, керівник Відділу безпеки Волинського воєводського управління

Войніч підкреслив, що справа співпраці Корпусу охорони прикордоння та державної поліції знаходиться в опрацюванні, а органи останньої у випадку, якщо дізнаються про подібні дії зі сторони КОП, зобов'язані повідомляти про це відповідного повітового старосту [512, s. 446].

Під час наради повітових комендантів державної поліції Волинського воєводства у Луцьку 16–17 квітня 1937 р. керівник розвідувального представництва КОП № 8 капітан Грабовський підкреслив необхідність співпраці між підрозділами Корпусу охорони прикордоння на Волині та поліції, особливо у прикордонних повітах. У зв'язку із цим воєводський комендант поліції звернувся до повітових комендантів із проханням «утримання з органами розвідки якнайкращих службових відносин» [31, арк. 7]. Крім того, керівник суспільно-політичного відділу воєводського управління К. Заячківський, обговорюючи питання охорони державного рубежу і звертаючи увагу на необхідність «тісної та гармонійної» співпраці вищевказаних структур, стверджував: «Органи поліції матимуть цілий ряд завдань у справі охорони кордону. Мова де про очищення прикордонної смуги та цілого кордону від злочинних та шкідливих для безпеки держави елементів. Органи поліції повинні також ефективно використовувати дозвіл для перевірки особистих документів осіб, які знаходилися на терені прикордонної смуги, і в разі відсутності таких документів ... поводитися із ними, відповідно до інструкції» [31, арк. 7].

З метою попередження та боротьби із прикордонними злочинами КОП і державна поліція зобов'язувалися координувати діяльність у напрямках: 1) інтенсивного патрулювання прикордонної смуги, перевірки документів, які посвідчували особу та необхідних дозволів на проживання чи перебування на цій території; 2) постійного контролю за автобусами, потягами, а також особами, які пересувалися державними дорогами пішки в напрямку до і від кордону; 3) підвищення уваги до патрулювання кордону та прикордонної смуги у нічний час, покращення якості нічної варті із негайною вимогою контролю кожної особи, яка пересувалася на терені прикордоння; 4) звернення додаткової уваги на готелі та будівлі, призначені для ночівлі у відповідних містах та містечках;

5) контролю за особами, які вважалися місцевою владою ненадійними, у питаннях можливої причетності до вчинення шпигунства, контрабанди тощо (у разі підтвердження причетності таких осіб до будь-яких антидержавних дій, останнім загрожувало виселення із прикордоння); 6) контролю за особами, які нелегально перетнули кордон з Радянського Союзу до Польщі, та скерування їх до розвідувальних підрозділів КОП [66, арк. 8–9].

Однак незважаючи на спільність цілей підтримання безпеки прикордоння, між КОП та державною поліцією виникали численні суперечки стосовно розмежування компетенції. Дублювання повноважень відбувалося у питаннях перевірки службових документів, дозволів, затримання підозрілих осіб [94, арк. 7]. Не сприяли ефективнішій роботі КОП добір службовців на польському прикордонні, лібералізм урядовців адміністрації I та II інстанції (відповідно старостати та воєводські управління [150, с. 13]) щодо режиму перебування, пересування та проживання на цій території. Крім того, розвідка КОП відчувала нестачу висококваліфікованих агентів та надійних інформаторів, значним недоліком вважалася слабка розбудова мережі телеграфів [272, к. 7–9]. У зв'язку із цим на прикордонні був помітний значний вплив шкідливих для держави елементів, конфідентів іноземної розвідки. Останні виконували шпигунські завдання, налагоджували контакти із місцевим населенням, організовували контрабанду людей та антидержавної літератури [65, арк. 8–9]. Ці та інші чинники негативно впливали на роботу розвідки КОП на польсько-радянському відрізку державного кордону протягом усього періоду її роботи.

Особливо гостро для Корпусу охорони прикордоння на теренах волинської ділянки східного кордону стояла проблема боротьби зі шпигунством та диверсійною діяльністю зі сторони СРСР. Відомо, що вже в листопаді 1924 р. II Відділ Генерального штабу ліквідував власний підрозділ протидиверсійної розвідки, передавши його засоби та штат агентів Корпусу охорони прикордоння. У межах цієї структури сформовано відділи розвідки та контррозвідки. Спочатку передбачалося, що терен дії оборонної розвідки становитиме смугу шириною 50 км від кордону іноземних держав, а контррозвідки на власному терені, – 30 км.

Однак на практиці межа службової діяльності оборонної розвідки поступово розширилася [384, s. 87]. Крім того, у рамках КОП організовано спеціальні структури, які діяли у районах посиленої оборонної інфраструктури [492, s. 45].

Боротьбою зі шпигунством займалися офіцери розвідки та контррозвідки 11 розвідувальних представництв КОП. На території Волинського воєводства працювало розвідувальне представництво № 8 «Рівне», а із включенням Сарненського повіту на початку 1930-х рр. до складу Волинського воєводства, також представництво № 7 «Сарни» [453, s. 114]. Головним джерелом їхньої інформації вважалася внутрішня та зовнішня агентурні мережі. Допоміжною у спеціальній діяльності були відомості, отримані від затриманих шпигунів чи втікачів із СРСР. Реферати контррозвідки та експозитур керували оперативною роботою, здійснювали навчання, підрахунок статистичних даних, записи.

Значне місце у структурі роботи розвідувального апарату займала «оборонна контррозвідка». До її завдань належало виявлення і ліквідація підступних дій іноземної розвідки, співпраця із органами безпеки та цивільними органами влади. «Дрібна контррозвідка» займалася розпізнаванням органів закордонної розвідки щодо організації, особового складу, методів роботи, наявних технічних засобів. До компетенції контррозвідки КОП також відносилися: охорона військової і державної таємниці; обов'язки, пов'язані із охороною кордону; реєстрація подій і явищ у національно-політичних справах, що відображали стан безпеки з політичного, етнічного, економічного, суспільного та соціального погляду; боротьба із економічною злочинністю, монополіями; здійснення інформаційно-звітної служби та надання оцінки стану охорони кордону [273, s. 11].

Аналіз архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що Корпус охорони прикордоння, приступивши безпосередньо до виконання службових завдань на Волині із початку листопада 1924 р., зміг до кінця 1920-х р. частково опанувати ситуацію на східних рубежах Другої Речі Посполитої. Якщо документи Волинського воєводського управління за січень 1925 р. [42, арк. 24] засвідчують те, що ситуація на території прикордоння була незадовільною й

характеризувалася недостатньою охороною кордону, частими нападами диверсійних загонів, поширенням комуністичної агітації, то звіти щодо наступних місяців того ж року констатують покращення ситуації. Так, наприклад, інформаційне комюніке КОП № 7 (за III квартал 1925 р.) повідомляє про те, що підрозділи КОП на Волині змогли ліквідувати кілька значних бандитських угруповань, які здійснювали шпигунство на користь СРСР [354, к. 14].

Цьому сприяло, насамперед, зміцнення польсько-радянського кордону підрозділами КОП [157, с. 35], що дозволило обмежити диверсійну діяльність, здійснювану із СРСР [424, с. 170]. Разом із тим варто пам'ятати, що вагомою причиною спаду партизанського руху, очолюваного комуністами, стало прийняття Постанови Політбюро ЦК ВКП (б) «Про розвідування» від 25 лютого 1925 р. [208]. Її суть полягала в припиненні на території Польщі так званої «активної розвідки», ліквідація організацій зв'язку, оснащення та управління диверсійними підрозділами. Взамін постановою передбачався перехід на консервативні «мирні» засоби розвідки [21, с. 48].

Відповідно до вищевказаної постанови, у державах-сусідах Радянського Союзу створювалися конспіративні пункти, завданням яких стало налагодження необхідних контактів, підготовка і збір цінних матеріалів і відомостей, вивчення військових об'єктів тощо. Питанням здійснення партизанської війни та дезорганізації ворога займалися невеликі законспіровані та озброєні групи, організовані на теренах прикордоння СРСР. Прикордонна зона мала бути очищена від партизанів, які мали самостійно перейти кордон для ведення активної бойової роботи у внутрішніх округах. Відповідальними за виконання вищевказаних завдань покладено на Реввійськграду Радянського Союзу. У свою чергу, органи Державного політичного управління (ДПУ) опікувалися підтриманням відповідного рівня безпеки кордону та уможлилювали перехід партизанів через нього. Крім того, Постановою ЦК КП (б) У від 25 серпня 1926 р. лібералізовано механізм перебування та проживання у радянському прикордонні. Так, наприклад, селяни отримали право користуватися на цих теренах

природними угіддями (очеретами, болотами, лісами), займатися випасанням худоби, рибальством тощо [140, с. 12].

Зміни у диверсійній діяльності СРСР були зафіксовані у ситуаційному рапорті командування 1 бригади КОП № 6/25 від 17 травня 1925 р. У ньому, зокрема, повідомлялося про згортання диверсійно-підривної діяльності «бойових угруповань» і початок так званої «терористично-саботажницької акції» на теренах Другої Речі Посполитої з метою деморалізації підрозділів КОП та поширення революційних ідей серед населення прикордоння. У зв'язку із цим планувалося створити 64 пропагандистсько-агітаційних групи, які мали б діяти на всій території Польщі, а також 30 підрозділів (конспіраційних пунктів), спеціально сформованих для її східного пограниччя [107, арк. 24].

На волинський відрізок кордону, як повідомлялося у вищевказаному рапорті, припадало 5 таких об'єднань. Передбачалося, що пропагандистсько-терористичне угруповання мало складатися, як мінімум із 80 осіб, що розподілялися б по всьому відрізку кордону і масово здійснювали б агітацію серед солдатів КОП. Організація пропагандистсько-агітаційних груп на теренах волинського відрізка державного рубежу Польщі була довірена «перевіреним» особам на прізвища Матвійчук, Бізюк, Качорець, Переходько та Фітоненко. Відповідно до вищевказаного ситуаційного рапорту, пунктами пересилки агентів Матвійчука із УСРР до Польщі стали села Деражня, Піддубці, Суховоля (Славутський район, Вінницька область УСРР). До його спільників у прикордонній смузі Волині належали особи із прізвищами Мухштейн (м. Рівне) та Васильчук (м. Корець). Зі свого боку, вищезгаданий Бізюк організував пропагандистсько-саботажницьку групу в Аннополі (Славутський район) і, співпрацюючи у польському прикордонні із особами на прізвища Терешко і Талашук, «перекидав» агентів в район Черняхова, Завізова та Майкова Рівненського повіту. Окрім цього, як повідомляло командування 1 бригади КОП, Бізюк керував вербунком молоді до «бойових угруповань» шляхом схиляння до дезертирства напередодні набору до армії. Подальший план дій щодо такої особи був таким: вона «перекидалася» із СРСР до Польщі із завданням вбивства

солдатів КОП, поліціантів чи осіб, прихильних до польської влади, або ж знищення будь-якого об'єкта державної власності. Як винагороду – дезертирові надалі пропонувався притулок в Радянському Союзі. Саме таким чином, як інформував КОП, було вбито рядового КОП на прізвище Тиран в районі с. Мощаниця [107, арк. 25].

Окрім цього, у середині 1920-х рр. в СРСР зазнала змін і сама комуністична ідеологія. Так, зі смертю В. Леніна та перемогою Й. Сталіна у внутрішньополітичній боротьбі за лідерство у країні постулат «експорту революції», який, по суті, був витвором Л. Троцького (політичного опонента Й. Сталіна), відходить на другий план. Відтепер загальноприйнятою вважалася теза про можливість будівництва соціалізму в одній країні, а лише потім поширення його на інші. Ці та інші фактори призвели до того, що ситуація на теренах польсько-радянського прикордоння стабілізувалася. Вже у серпні–вересні 1925 р. у Волинському воєводстві спостерігалось зниження показників нелегального прикордонного руху, у порівнянні із попередніми місяцями, а випадків вчинення актів шпигунства і диверсії у серпні взагалі не зафіксовано [46, арк. 65; 111, арк. 164–165].

З кінця 1920-х рр. на всіх відрізках східного кордону спостерігалася активна діяльність контррозвідки підрозділів прикордоння ОДПУ. Зокрема, у 1928 р. досить складна ситуація виникла на теренах службового підпорядкування 11 батальйону КОП («Острог»). Територія повністю простежувалася радянською розвідкою. Агентів та інформаторів КОП із Острога та Мощаниці часто перехоплювати агенти ОДПУ. Було зафіксовано, що до їх виявлення був причетний агент II Відділу ГШ ВП А. Левчук, житель м. Острога. Власне, після безпосереднього переходу кордону до СРСР він розпочав співпрацю із 20 підрозділом Військ охорони прикордоння. У зв'язку із цим офіцер 11 батальйону КОП поручник А. Ройт був вимушений перервати свою розвідувальну діяльність та обмежитися виключно поодинокими та перевіреними контактами [480, s. 68].

Усі випадки здійснення диверсії та шпигунства документально фіксувалися у рапортах, ситуаційних повідомленнях підрозділів КОП. Також вони містилися у щомісячних звітах відділу безпеки Волинського воєводського управління. Крім того, боротьба зі шпигунством та контррозвідувальною діяльністю детально аналізувалася у виданих керівництвом розвідки КОП контррозвідувальних рапортах та статистиці шпигунських справ за певний рік [344]. Такі документи видавалися для таємного службового користування і складалися, як правило, із кількох частин: власне контррозвідувального рапорту, статистики шпигунських справ та показників нелегального прикордонного руху за певний рік [272–275].

Аналіз вищезгаданих документів дозволяє стверджувати, що Корпус охорони прикордоння під час затримання підозрілих осіб, перевіряв наступні дані: прізвище, ім'я; ймовірний псевдонім; дату народження; походження; місце фактичного проживання; місце, де затримана особа мала намір оселитися; рід занять; батьків та їхні імена; віросповідання; національність; ім'я дружини (чоловіка) та місце її (його) перебування; проходження військової служби; освіту; опис зовнішності; відомості про те, де, за що і за яких обставин особа була затримана тощо [54, арк. 2]. В такий спосіб здійснювався збір широкого спектру інформації, що було потрібно для виявлення фактів приналежності затриманих осіб до розвідувальної служби радянської сторони та ймовірного їх залучення у якості конфідентів розвідки Корпусу охорони прикордоння [42, арк. 128].

Ситуація на кордоні у вищевказаних документах аналізувала стан безпеки як на власній стороні кордону, так і на теренах СРСР (так звана «позиційна сторона»). При цьому у другій половині 1920-х років підрозділи КОП, в тому числі його розвідка, подвоїли зусилля задля удосконалення методів діяльності, особливо тих, які стосувалися безпосередньо нагляду за «позиційною стороною». Їх зобов'язувалися застосовувати усі копівці, які виконували службу на кордоні – командувачі взводів, стражниць, рядові. При цьому до уваги брався кожен відрізок кордону бригади [71, арк. 13–15].

Аналіз стану безпеки «позиційної сторони» містив відомості про переміщення літаків, рух військ, постріли та пожежі, зібрання та рух населення

біля лінії кордону, спроби нав'язання контактів солдатами із цивільним населенням, будь-які порушення кордону, методи та форми діяльності радянської прикордонної варти, розташування постерунків та засідок, навчання, будівельні роботи, прокладення телефонних ліній, будівництво та ремонт доріг і мостів, обмундирування та озброєння радянських прикордонників та їхні звичаї, а також техніку переманювання агентів тощо [470, s. 153–155]. Усі ці дії слугували для здобуття будь-якої інформації про радянську прикордонну варту та методи її роботи, а також для перевірки даних, здобутих конфіденційними методами, задля утримання копівців у стані постійної службової готовності. Записи спостереження фіксувалися у Спеціальному щоденнику КОП, де зазначалися джерело інформації, короткий опис та особливі відмітки [470, s. 555–559]. Особлива увага зверталася на перетин кордону радянськими літаками. Про це свідчать ситуаційні рапорти про нагляд за радянським прикордонням, які надсилалися до II Відділу ГШ Війська Польського [470, s. 562–566].

Зменшення показників прикордонної злочинності засвідчує статистика керівництва розвідки КОП 1933–1937 рр. [272–275]. Саме у цей час підтверджено факт тісної співпраці ДПУ та Комінтерну. На підставі багатьох ліквідованих шпигунських мереж стало відомо, що відповідними пунктами (базами) для «перекидання» агентів, які діяли поблизу східного кордону, користувалися як працівники розвідувальних служб, так і комуністичні діячі [55, арк. 5].

Вивчення діяльності розвідувальних представництв № 7 «Сарни» та № 8 «Рівне» впродовж 1933–1937 рр. дозволяє стверджувати, що найбільшу кількість осіб за шпигунство затримано у 1934 р., найменшу – у наступному – 1935 р. При цьому на відрізку розвідпредставництва «Сарни» кількість злочинців була майже вдвічі більшою (Див. Додаток X). Це пояснюється, насамперед, прикордонними особливостями кордону на цій ділянці (заболоченість, лісистість), що полегшувало його перетин особами, зацікавленими у здійсненні шпигунства на території волинського прикордоння [51, арк. 18]. Характеризуючи етнічну приналежність затриманих, варто зауважити перевагу серед них українців. Проте чимало було і осіб польської національності. Крім цього, якщо на території

розвідпредставництва № 7 «Сарни» помітною була активність у здійсненні шпигунства білорусів, що пояснюється близькістю до їхніх етнічних земель, то на терені роботи розвідпредставництва № 8 «Рівне» спостерігаємо протилежну ситуацію. Активність євреїв на теренах вищезгаданих підрозділів КОП була незначною (Див. Додаток Ц).

Починаючи із середини 1930-х рр., внутрішньополітична ситуація у Радянському Союзі значно загострилася, що пов'язувалося із боротьбою сталінського режиму з опозицією, масовими акціями терору, спричиненими необхідністю оборони СРСР зі шпигунством, капіталізмом та «шкідництвом». Вищевказані чинники вплинули на стан роботи радянських прикордонних підрозділів та розвідки. Відбулося посилення превентивної антишпигунської акції влади. У зв'язку із цим можливості моніторингу радянського прикордоння через дрібну розвідку КОП значно зменшилися. В зазначений період спостерігаємо масову ревізію дозволів на проживання в СРСР, усіяке ускладнення особистої кореспонденції радянських громадян із іноземцями. З боку Радянського Союзу здійснювалося перманентне зміцнення охорони кордону за допомогою посилення застав, прикордонних патрулів, покращення технічного оснащення. Смуга прикордонної дороги вздовж Волинського воєводства була, зокрема, облаштована парканами та колючим дротом [275, к. 7–8].

У цей час більш радикальним став режим покарання запідозрених у вчиненні шпигунських дій на користь інших держав, зокрема, Польщі. Так, наприклад, Д. Шостак та 14 членів так званої «Польської диверсійної шпигунської терористичної організації», яка підпільно діяла на території БРСР, звинувачувалися за статтями 64, 71, 72 і 76 Цивільного кодексу республіки у причетності до польських розвідувальних органів та контртерористичного об'єднання «Польська військова організація». Постановою комісії НКВС та прокуратури Радянського Союзу від 9 грудня 1937 р., усі члени диверсійного угруповання були розстріляні [269, к. 7].

Слід зазначити, що зниження показників прикордонної злочинності в певній мірі зумовила акція масового виселення автохтонного населення радянсько-

польського прикордоння вглиб Радянського Союзу та заміна його новим, «лояльним» до сталінського режиму. Останнє було викликане Постановою Політбюро ЦК ВКП (б) від 9 березня 1936 р. «Про заходи, які б захищали СРСР від проникнення шпигунських, терористичних і диверсійних елементів» [207] Означені репресії торкнулися тамтешніх поляків, в тому числі свідомих симпатиків комунізму та радянської державності. Така політика здійснювалася з метою ліквідації будь-яких контактів українського та білоруського пограниччя із польським прикордонням [275, к. 7–8].

«Лояльне» радянське населення ставало потенційними агентами розвідки СРСР, завербованими з метою здійснення актів диверсій, саботажу та шпигунства на території Польщі. До нього активно застосовувалися нові методи навчання та підготовки, зокрема, «система планованого монтажу диверсій». Удосконалення роботи радянських спецслужб зумовило те, що КОП у 1935 р. зміг ліквідувати лише 87 акцій шпигунства, в той час, як ще у 1934 р. – 118 [274, к. 9]. У 1937 р. було знешкоджено всього 39 радянських шпигунів [275, к. 14]. Водночас показники результативності діяльності розвідки КОП в інших спецопераціях виявилися високими. Так, у 1935 р. його підрозділами було знешкоджено 100 випадків політичної розвідки у Луцьку; 113 випадків теренової розвідки щодо нелегального надання інформації у Рівному; 104 – у Бобрині; 103 випадки щодо вербування льотчиків в Острозі [274, к. 59].

Боротьба КОП зі шпигунством знаходила помітне висвітлення у документах Волинського воєводського управління, які стосувалися стану безпеки. Зокрема, відзначалося, що 27 грудня 1933 р. два члени диверсійного угруповання із Ковельського повіту С. Карпук та А. Наумлюк намагалися перетнути кордон до СРСР. Внаслідок проведеної перевірки, за погодженням офіцера розвідувального представництва № 8, підрозділи державної поліції виставили засідки. У погоні диверсанти застосували вогонь (револьвери) та кинули одну ручну гранату. В результаті вогнепального поранення обоє були важко поранені, С. Карпук по дорозі до лікарні в Острозі помер [262, к. 104].

Згідно ситуаційного звіту № 2 за лютий 1937 р., 10 лютого у Малинську Костопільського повіту підрозділи КОП затримали Д. Тауберга – єврея за національністю, приватного вчителя та столяра, який нелегально займався торгівлею книжками при невеликих поштових відділеннях. Його було запідозрено у шпигунстві; про справжню мету свого перебування на території Малинська він не розповів [68, арк. 15]. 6 лютого 1937 р. у Турійську Ковельського повіту Корпусом охорони прикордоння під приводом нелегального переходу кордону до Радянського Союзу було затримано В. Яблонського. Він неодноразово притягувався до кримінальної відповідальності, а втечу аргументував намаганням уникнути 4-місячного покарання за крадіжку коней. Насправді ж він виконував спецзавдання для радянської розвідки [68, арк. 16].

Варто зауважити, що у випадку доведення приналежності особи до шпигунства застосовувався один із найбільш суворих заходів покарання – ув'язнення. Так, 26 листопада 1936 р. в Окружному суді в Острозі було винесено вирок у справі громадян Радянського Союзу, які виконували підривні дії на користь СРСР. Зокрема, І. Фіштейна засуджено на 10 р. ув'язнення, Ш. Вельмана – на 8 р., О. Коплера – на 1,5 р., М. Шпертика – на 1,5 р. [261, к. 42]. Відмітимо, що у цьому випадку застосовувалася також смертна кара. Так, цей захід покарання вчинено щодо 23-річного Т. Карпука, визнаного винним у причетності до шпигунства та диверсійної діяльності: 1 грудня 1932 р., за вироком Окружного суду у Луцьку, його було повішено [261, к. 42].

Починаючи ще з початку 1930-х рр. КОП розширив територію своїх активних дій за межі 6 км від кордону, використовуючи спеціальні розвідувальні представництва, що володіли власною мережею інформаторів. Все ж безпосереднє узаконення цієї системи відбулося лише у 1937 р. після впровадження нової прикордонної інструкції, яка окреслювала нові способи охорони східного кордону. Відтоді завдання організації мережі інформаторів, а також використання їхніх послуг у боротьбі зі злочинністю отримали командувачі підрозділів КОП різних щаблів [382, s. 95].

До сфери обов'язків Корпусу охорони прикордоння відтепер належали додаткові питання, а саме: вербунок, просвіта та звітність службовців; стеження за роботою фірм на території прикордоння; контроль населення у спеціальних районах; управління персоналом, задіяним у безпосередній охороні кордону. Крім того, у 1937 р. відбулася реорганізація прикордонної служби КОП та ліквідація деяких стражниць, що також вплинуло на умови праці розвідки КОП [275, s. 12].

З середини 1930-х рр. на перше місце виходить нагромадження будь-яких відомостей, що становили цінність у військовому та оборонному відношенні [551, s. 194; 280, k. 7]. Саме тоді активізувалася співпраця контррозвідки КОП на Волині із Командуванням округу II Люблін та військовими структурами. Службовці контррозвідки формації активно збирали інформацію про те, чи є у містах німецькі офіцери, факти перекидання німецьких солдатів через територію Другої Речі Посполитої на випадок війни із Радянським Союзом. Значну цінність становили відомості про наявні комунікації, а саме про те, де на Волині вздовж кордону знаходяться військові та цивільні радіостанції, схеми отримання та надання інформації; розташування аеродромів, їхні виміри та устаткування (особливо це стосувалося аеродрому в Сарнах); номери військових частин, що знаходилися на території воєводства, зброя, якою вони володіють; характеристика гарнізонів у Сарнах, Ковелі, Луцьку, Рівному, Дубно, Здолбунові, Кременці; існування механізованих одиниць; стан підготовки артилерії та піхоти, їхнє озброєння; щоденне життя солдатів, їхні настрої (політичні погляди, ставлення до вищих чинів, стан обмундирування); окопи часів Першої світової війни у районах Ковеля, Луцька, можливість їхнього ремонту; місця проведення спеціальних робіт, їхня мета тощо. Щодо останнього, то особливо важливим було те, чи здійснюються ці дії в тилу м. Сарни та Костопільського повіту [273, k. 113].

Кінець 1930-х рр. характерний для КОП активізацією боротьби зі шпигунством. Зростання мілітаристських настроїв сусідніх держав зумовило пожвавлення іноземних розвідок на території прикордонних повітів Волинського воєводства [81, арк. 47–48]. Збільшилася кількість випадків встановлення на польському терені представниками радянської розвідки короткофазових

радіостанцій відправки даних, яких не мав Корпус охорони прикордоння. Також відмічалось зростання випадків еміграції осіб із Чехословаччини до Польщі, серед яких насправді було багато членів експозитури Комінтерну. На території смуги охорони КОП збільшилася кількість військових та цивільних втікачів, що клопотали про постійне проживання у Польщі [104, арк. 9–10].

Складною проблемою на східному прикордонні стала боротьба КОП із господарською злочинністю. Проте у порівнянні із західним кордоном, де саме контрабанда стала переважаючим злочином [278, к. 21–34], на східному її відрітку ці показники були набагато меншими [504, s. 144]. Основними причинами цього були зубожіння місцевого населення пограниччя, недостатня фінансова стабільність, економічні труднощі. Відмітимо, що заняття нелегальним перевезенням товарів, як свідчать архівні матеріали, ставало досить часто не тимчасовим, а основним видом діяльності. Асортимент товарів, який належав до об'єктів контрабанди, був дуже широкий. Нелегально перевозили шкіряну галантерею, одяг, взуття, сукняні матеріали, хутро, хутрянні шкірки, домашніх тварин, озброєння, цукор, чай, какао, жир, горілку тощо. Наприклад, у затриманого на теренах 3 батальйону КОП 3 вересня 1928 р. П. Бережного вартіві КОП виявили 31 коробки цукру фірми «Coty», а також 500 рублів у золоті. На підставі статей 136 та 151 розпорядження «Про фінанси держави», злочинець скеровувався до прокуратури окружного суду у Рівному й відповідно до його рішення від 22 листопада того ж року був виселений за 30 км з прикордонної смуги [124, арк. 2]. Такий же захід застосовано до затриманого 23 січня 1936 р. на цій же території Ш. Бубера. Окрім цього, за нелегальне перевезення товарів та людей, суд наклав на нього штраф у розмірі 755, 81 зл. [124, арк. 32].

У контексті національної приналежності серед контрабандистів переважали євреї, які займалися цим видом протиправної діяльності у значним масштабах. Наприклад, М. Кац прибув до Польщі із радянської Росії у 1922 р., деякий час здійснював нелегальну торгівлю діамантами та іноземною валютою. З 1923 р. підтримував зв'язки із місцевими контрабандистами (із сіл Вельбовне, Бадівка, Мощаниця, Мар'янівка), а також тими, які мешкали у СРСР (в містах Славута,

Зяслав, Борисів). Нерідко із речами, що нелегально привозилися із СРСР, він доставляв заборонені газети. Розвідувальне представництво КОП № 8 виявило М. Каца та його спільників у січні 1928 р. [78, арк. 5].

Траплялися випадки нелегального перевезення людей. Так, Л. Міндюк, будучи членом організацій, які займалися таким видом протиправної діяльності, що знаходилися у Хелмі, займався контрабандою осіб із Радянського Союзу. Подібним родом нелегальних дій у той самий період на теренах Острозького повіту займалися Я. Потачник, Х. Мандельштейн та К. Лікієрмахер [78, арк. 6]. Серед «виняткових контрабандистів», за свідченням розвідки КОП, – член Союзу сіоністів А. Зилберштейн, М. Брахман, Я. Куперштейн, Л. Ліхтенштейн. Отанній вважався у 1928 р. найбільшим контрабандистом м. Острог. Він підтримував контакти зі своїми спільниками із радянської України, а саме із міст Житомир, Славута, Борисів, Кривин, Сторожів, а також польськими контрабандистами. Відомо, що він винаймав спеціальне житло поблизу кордону, щоб мати певні переваги для здійснення нелегальної роботи. Крім того, Л. Ліхтенштейн утримував контакти із радянськими євреями, що займалися таким же видом протиправних дій [78, арк. 7].

Як свідчать джерела, контрабанда часто була прикриттям шпигунської діяльності на користь Радянського Союзу. Так, Е. Фелгож, власник магазину мануфактури, займаючись нелегальним перевезенням товарів із СРСР, здобував інформацію військового характеру і передавав її радянській розвідці. Подібним чином діяв К. Лібермахер, який, отримуючи зі Славuti і Зяслава коштовності для «реалізації», збирав шпигунські відомості на користь СРСР [78, арк. 8].

Боротьба із контрабандою ускладнювалася, з однієї сторони, досить слабким приготуванням Корпусу охорони прикордоння у цьому питанні, з іншої – недостатньою зацікавленістю влади справою забезпечення безпеки кордону в економічному плані, адже головною на східному кордоні вважалася саме боротьба зі шпигунством та диверсійною діяльністю зі сторони СРСР [383, s. 74].

Ситуаційні донесення і звіти інформують про незначну кількість на волинському відрізьку східного кордону, власне, контрабандистів. Водночас

джерела свідчать, що достатню чисельність осіб, які нелегально перетинали кордон із СРСР до Польщі з метою закупівлі товарів. Найбільше злочинців такого роду спостерігалось поблизу міст чи містечок із значним торговельним значенням, наприклад, м. Корець та м. Острог Рівненського повіту [84, арк. 40–44]. Так, тільки за період із 31 листопада до 4 грудня 1925 р. на відрізьку 3 батальйону КОП лише в районі варті № 96 було затримано 263 особи, які нелегально перетнули кордон з метою закупівлі товарів у Корці [57, арк. 2–4]. За 1926 р. на відтинку 1 бригади КОП із цією ж ціллю перетнуло кордон до Польщі 9639 особи, при цьому 6700 купців підрозділи КОП затримали, адже їх дії трактувалися як незаконні [85, арк. 3].

Варто зауважити, що значних успіхів Корпус охорони прикордоння досягнув на кордоні із СРСР у боротьбі із нелегальним прикордонним рухом. Відомо, що у лише 1926 р. на цій частині державного рубежу затримано 10 254 особи, в той час, як на польсько-литовській – 864, відповідно польсько-латвійській – 76 [515, s. 10] Підрозділи КОП мали дуже добру підготовку для виявлення проявів нелегального порушення кордону та затримання осіб, запідозрених у вчиненні цього злочину. Позитивно вплинула на ефективність роботи Корпусу заміна старих постів кордонного типу службовими елементами більш нового зразка, що дозволило посилити їхню мобільність. КОП активно встановлював засідки, впроваджував перевіряючі та обхідні патрулі, які стали ядром прикордонної служби [385, s. 69]. Все це сприяло тому, що, у порівнянні із першою половиною 1920-х рр., яка характеризувалася зростанням прикордонної злочинності, друга стала часом відносного спокою.

Особи, які незаконно перетинали державний рубіж між СРСР та Другою Річчю Посполитою, підпадали під правове поле «Інструкції про порядок дій з особами, які нелегально перетнули польсько-радянський кордон» [65, арк. 51]. Відомо, що серед затриманих при здійсненні нелегального перетину кордону переважали чоловіки, їх було практично вдвічі більше, аніж жінок. За конфесійною приналежністю більшість із затриманих належала до православного віросповідання [82, арк. 4–29]. Разом із тим, зустрічаються й представники

різноманітних протестантських течій, зокрема, баптисти та євангелісти [54, арк. 3]. Практично усі затримані особи були працездатного віку.

У випадку нелегального перетину кордону чи спроби це здійснити службовці КОП у документах фіксували напрямок руху затриманого: з Польщі до СРСР (у документах – «радянської Росії») чи із СРСР до Польщі. При цьому в останньому випадку кількість затриманих була набагато більшою [58; 60; 63]. Наприклад, за період із 26 грудня 1929 р. до 11 грудня 1930 р. на території 1 бригади КОП «Волинь» лише 75 осіб намагалися нелегально перейти кордон з Польщі до радянської Росії. Водночас чисельність осіб, які прагнути виїхати у зворотному напрямку, становила аж 510 (з них 7 дітей) [63, арк. 9]. Різниця і мотивація осіб до таких дій.

Власне, причинами нелегального переходу кордону із Радянського Союзу до Польщі були політичні та соціальні, що пояснювалося складною внутрішньополітичною ситуацією, яка спостерігалася в СРСР наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Варто зазначити, що політичні чинники стали переважаючими, серед найбільш поширених можна відмітити такі: втеча від заслання до Сибіру, переслідування за політичними (ідеологічними) та релігійними мотивами, загроза арешту та розкуркулення тощо. До соціальних мотивів варто віднести відсутність роботи в українських селах, нестачу коштів на утримання родин, господарства, звідси – пошук кращого життя, страх перед можливістю виселення тощо [46, арк. 21].

Причиною нелегального перетину кордону із Польщі до Радянського Союзу найчастіше ставало повернення на батьківщину. Це стосувалося, насамперед, українців, які хотіли об'єднатися із сім'ями у радянській Україні. До інших причин можна віднести введення обмежень за національною ознакою зі сторони польської місцевої адміністрації, а саме економічну дискримінацію, обмеження у можливості працевлаштування в органах влади та управління, державних структурах, релігійні утиски тощо [86, арк. 13–15; 62, арк. 36–39].

Будь-яка особа, яка нелегально перетнула польсько-радянський кордон і була затримана на території прикордоння, негайно направлялася до

розвідувальних представництв КОП № 7 та № 8. Виняток становили правопорушники, виявлені за межами 30-кілометрової зони, що скеровувалися до представництва експозитури № V СІР Командування Округу корпусу II Люблін [61, арк. 12]. Встановлено, що розвідувальні представництва КОП володіли усією інформацією про втрачені та недійсні документи таких правопорушників [97, арк. 4]. Саме оголошення про недійсність чи втрату документів розміщувалося у «Волинському воєводському щоденнику» або у «Слідчій газеті».

Найбільш поширеним заходом у випадку затримання під час нелегального перетину кордону із Радянського Союзу до Польщі, було негайне повернення нелегалів до СРСР, що здійснювалося протягом декількох годин. Наприклад, К. Кузинюк, М. Войтерук та М. Коваль, затримані на території, підконтрольній 1 бригаді КОП 7 лютого 1925 р. о 6.30 год., були виселені до СРСР до 23.00 год. того ж дня [52, арк. 2]. Цей захід був застосований і до затриманої о 16.30 год. 25 лютого 1925 р. А. Семенюк: о 23.00. год. її примусово виселено із польського прикордоння [52, арк. 3]. Крім того, траплялися випадки, коли нелегали самі здавалися копівцям. Такий факт був зафіксований 14 жовтня 1925 р. на відрізку варті № 96 із М. Столярчуком (причина – неможливість втечі) [50, арк. 2].

Досить часто до правопорушників у випадку нелегального перетину кордону застосовувалося виселення із терену прикордоння [137, арк. 21–23] чи взагалі із Польщі [64, арк. 3]. Це здійснювалося, відповідно до ст. 11 розпорядження Президента Другої Речі Посполитої «Про кордони держави». Разом із тим повітові староства зобов'язувалися про усі випадки виселення повідомляти сусідні прикордонні органи адміністрації I інстанції, а також ті староства, чий повіт не був прикордонним, але повністю чи частково межував із прикордонною смугою [64, арк. 1]. При цьому попередньо відбувалася перевірка осіб, щодо яких застосовувався захід виселення, з деяких питань, а саме: приналежності чи ймовірної приналежності коли-небудь до російського (радянського) чи німецького громадянства; набуття права на володіння власністю та документів, які його підтверджують; складу сім'ї та місця її знаходження тощо [129, арк. 34]. Крім того, бралися до уваги факти, чи немає жодних перешкод для

повернення виселеної особи до попереднього місця проживання. Такі заходи здійснювалися для недопущення осіб, які були виселені із прикордонної смуги, для роботи на розвідку ворожої сторони, особливо радянської [44, арк. 6].

Нерідко на практиці за нелегальний перетин кордону застосовувався арешт терміном від 2 тижнів до 6 місяців, який здійснювався постом державної поліції після затримання порушника вартовими КОП [512, s. 447]. Заарештовані відбували покарання у спеціальному таборі для інтернованих осіб при Міністерстві закордонних справ [53, арк. 9]. Наприклад, Ф. Друфич, мешканець с. Сторожів Здолбунівського повіту, 26 травня 1926 р. був покараний за нелегальний перетин кордону арештом на 45 днів (відповідно до розпорядження Здолбунівського старости від 26 травня 1926 р. № 19593) [123, арк. 20].

Документи службового користування КОП фіксували також факти перетину нейтральної смуги, здійснення пострілів [43, арк. 59-61], в тому числі демонстративно [47, арк. 18]. Під час вчинення таких протиправних дій радянськими громадянами польські службовці прикордонних формувань до факту застосування ними зброї на такі дії здійснювали трикратні постріли вгору у якості попереджувального знаку, який мав би змусити порушника зупинитися [43, арк. 78]. Інколи польські прикордонники не встигали адекватно зреагувати і злочинці втікали. Зокрема, у червні 1932 р. на відрізку варті «Черниця» із засідки було помічено двох осіб, які рухалися із великою обережністю від кордону із СРСР до с. Крилів Дубнівського повіту. Коли незнайомціблизилися до засідки на відстань 10 кроків, копівці намагалися затримати їх із криком «Стій!». Втім, правопорушники здійснили два вистріли пістолетом і поспішно втекли до села. Їхні пошуки у Крилові не дали жодних результатів [554, s. 1].

Значна кількість осіб здійснювала злочинні дії вночі. Саме тому на цей період доби припадав особливий режим охорони кордону, а влада докладала значних зусиль для зміцнення нічних варт КОП [98, арк. 5]. Кожну затриману в цей час доби особу вартіві направляли до солтиса (сільського старости) для негайної ідентифікації [65, арк. 14]. Солтиси зобов'язувалися систематично контролювати їх роботу. Особливу увагу слід було звертати на готелі та

спеціальні будинки для ночівлі, в яких часто по декілька днів перебували особи без документів та реєстрації [41, арк. 108].

Зважаючи на значну кількість таких закладів, кременецький староста С. Чарноч зобов'язав органи безпеки, в тому числі КОП, здійснювати частіші перевірки книг відвідування та загальний контроль цих установ [69, арк. 14]. Кожен господар навіть приватного будинку, до якого попросився на ночівлю невідомий, зобов'язувався в обов'язковому порядку доповісти про це солтисові або вартовим Корпусу охорони прикордоння [65, арк. 17]. Суворий контроль здійснювався за особами, які переміщувалися державними дорогами автобусами, потягами не лише на території, але й поблизу прикордонної смуги [77, арк. 39].

Аналіз архівних документів засвідчує значне зростання кількості втікачів із Радянського Союзу до Польщі на початку 1930-х рр. Ці особи, часто намагаючись отримати дозвіл на проживання у прикордонній смузі і перетинаючи кордон навіть із худобою, нібито погоджувалися працювати на радянську розвідку, проте, користуючись можливістю, втікали вглиб Польщі [33, арк. 1–3; 38, арк. 6–8]. У цей час найбільш поширеним приводом до таких дій стало цілковите зубожіння простого населення [564, s. 4]. Відмітимо, що Корпусу охорони прикордоння було добре відомо і про голодомор на території радянської України у 1932–1933 р. Про що, зокрема, повідомлялося на сторінках друкованого органу КОП «На сторожі». Автор замітки стверджував, що на багатій Україні, де колись «замість води текло молоко і мед, ... запанував страшний голод. Закордонні газети пишуть про те, що сьогодні там немає хліба» [374, s. 1]. Бажання уникнути голоду, ймовірно, теж було однією із причин нелегального прикордонного руху із внутрішніх теренів УРСР до Польщі у цей період. Щораз частішими стали випадки втечі до Польщі радянських військових. Зокрема, у другій половині грудня 1932 р. на відрізку батальйону КОП «Острог» було затримано двох озброєних солдатів із радянського прикордонного підрозділу. Втікачі заявили, що добровільно перейшли кордон та не хочуть більше повертатися до СРСР [555, s. 1].

Варто зазначити, що втікачі із Радянського Союзу не вважалися політичними емігрантами та не мали права на притулок. Більше того, до цієї

категорії осіб з цілковитою суворістю належало використовувати усі дозволені засоби покарання [51, арк. 20]. Дозвіл на перебування в Польщі могли отримати лише ті втікачі та дезертири із СРСР, до яких прихильно ставилися органи військової розвідки, а саме розвідувальні представництва КОП. Інші ж після відбуття покарання депортувалися до Радянського Союзу. Загалом польська влада притримувалася думки про неможливість надання дозволів для втікачів з метою проживання у прикордонних повітах. Однак виняток становили особи, що мали у прикордонній смузі родину, із якою планували залишитися, якщо жодних заперечень проти цього не мало розвідувальне представництво КОП [90, арк. 8].

Із середини 1930-х рр. показники нелегального перетину кордону із СРСР до Польщі знизилися. Саме в цей період радянська розвідка відмовилася від «системи провокації масових втеч» з польського терену, що була задіяна на території прикордоння Віленщини, Новогрудщини, Полісся та Волині з початку 1930-х рр., перемістивши акценти на Поділля [274, к. 22]. Так, якщо у 1935 р. загальна кількість втікачів з Волинського воєводства становила 86 осіб, у 1936 р. – 65, то у 1937 р. – 33. Показник нелегального руху через кордон Польщі із СРСР на відрізку Волинського воєводства в цілому зменшився на 50% [271–275].

Досить типовим явищем у другій половині 1930-х рр. стали особові переправи. Так, у 1935 р. розвідкою КОП було ліквідовано 11 особових переправ на кордоні із Радянським Союзом, з них 4 – партійні (з ідеологічних мотивів), 7 – так званих «заробіткових» (з метою пошуку роботи і достойного заробітку). Цікавим фактом було те, що вартість переправи однієї особи становила від 25 до 250 злотих, що вважалося на той час значною сумою. Головні організатори таких переправ, так звані «махери», зазвичай походили з «неприкордонних воєводств». Вони працювали у Варшаві, Лодзі, Гродно, Вільно, Любліні та дуже спорадично у Рівному. Робота КОП у справі попередження та ліквідації особових переправ здійснювалася у тісній співпраці із державною поліцією [274, s. 77].

Найбільші показники нелегального руху в той період у прикордонних повітах Волинського воєводства спостерігалися біля залізничних станцій, що поєднували прикордоння із іншими місцевостями воєводства, наприклад, на

шляху Здолбунів–Шепетівка. З метою навчання методам боротьби із прикордонною злочинністю, 27 лютого 1937 р. делегатом розвідувального представництва № 8 «Рівне» М. Завістовским перед 250 працівниками Здолбунівської залізниці було виголошено доповідь про шпигунську тактику і акції Радянського Союзу на залізничних вузлах та методи їх протидії [69, арк. 15].

У національному плані серед осіб, які намагалися нелегально перетнути державний кордон із Польщі до СРСР, в другій половині 1930-х рр. зростає кількість євреїв. Останні мали особливі симпатії до комунізму і брали участь у партійних з'їздах на території Радянського Союзу. Досить часто мотивом їхніх масових втеч була подальша еміграція до Іспанії для участі у громадянській війні. Активізувалися представники й інших національностей, зокрема чехи, які займали друге місце після євреїв у статистиці нелегального руху. Це пояснювалося налагодженням більш тісної військової співпраці СРСР та ЧСР [67, арк. 23–29].

Варто зауважити, що до сфери службової компетенції КОП належало забезпечення безпеки 30-кілометрової смуги прикордоння [131, арк. 2–5]. Ось чому службові документи Корпусу фіксують факти нелегального перетину прикордонної смуги [96, арк. 9]. Відомо, що остаточно на законодавчому рівні вона була встановлена у 1931–1932 рр. Тоді ж видані нормативні акти, які обмежували свободу проживання, перебування та руху в межах цієї території [136, арк. 56]. Відповідно до вищевказаних нормативних актів, у прикордонній смузі не могли перебувати особи, ідентичність яких і справжню мету перебування неможливо було встановити [130, арк. 15–18; 133, арк. 5–10]. У такому разі вони затримувалися до визначення їхньої ідентичності, незалежно від застосування карних санкцій, передбачених законодавством [65, арк. 13]. Приводом до затримання у цих випадках могла стати стаття 8 розпорядження Президента Другої Речі Посполитої від 28 березня 1928 р. про кримінально-адміністративні правопорушення [518].

Починаючи із 1931 р., усе населення прикордонної смуги віком від 14 років зобов'язувалося володіти постійними перепустками, виданими гмінними управліннями, які періодично перевіряти їх чинність. Пізніше вони видавалися

староствами за попереднім узгодженням із командуванням батальйонів КОП [132, арк. 23, 45, 85]. Необхідною умовою таких особистих документів була наявність фотографії, а також відбитка великого пальця лівої руки [101, арк. 8]. Питання про світлини осіб у документах зустрічалося зі значними труднощами, спричиненими бідністю населення прикордоння. Фото у приватного фотографа для однієї родини коштували у 5–6 злотих, що було непідйомним фінансовим тягарем на той час. Окрім цього, вартіві КОП, службовці держполіції, що займалися перевіркою перепусток, на практиці знали особисто майже усіх мешканців свого району. У виняткових випадках вони зобов'язувалися направляти неідентифікованих осіб до солтиса [65, арк. 16–17].

Іноземці без громадянства (апатриди) та біженці були включені до спеціальної картотеки реферату безпеки Волинського воєводського управління. При кожному продовженні права перебування у прикордонній смузі належало звертатися із проханням про характеристику їхньої поведінки за встановлений період до розвідувальних представництв КОП [32, арк. 15]. Усі справи, пов'язані із рухом апатридів, біженців, іноземців, зокрема, громадян СРСР, видання розпоряджень, що стосувалися прикордонної смуги, узгоджувалися місцевою владою повітів із КОП, його розвідувальними представництвами, а також із експозитурою № V II Відділу ГШ у Львові [65, арк. 19].

Дозволи на перебування у прикордонній смузі видавалися виключно старостами за попереднім узгодженням із командувачами батальйонів КОП [127, арк. 1, 3–4;] (Див. Додаток Ч). Так, документи на проживання у прикордонній смузі містили наступну інформацію: прізвище та ім'я, релігійна приналежність, громадянство, національність, рід діяльності, сімейний стан, місце проживання, дата народження та вік, зріст, колір очей, колір волосся, вигляд носа, форма обличчя, особливі прикмети, володіння мовами [1135, арк. 12, 18].

Існували перепустки на в'їзд у зону прикордоння трьох видів: 1) Тимчасові – видані на певний період особам, які не проживали на постійній основі у зоні прикордоння; надавали право на перебування у прикордонній смузі у денну пору. 2) Нічні – дозволяли перебувати у прикордонній смузі у нічний час; видавалися

виключно командувачами батальйонів КОП. У виняткових випадках такі перепустки видавалися старостами, про що попередньо повідомляли командувачів батальйонів КОП. 3) Службові – видавалися представникам державних органів влади та самоврядування, які постійно проживали за межами прикордонної смуги, однак в службових цілях часто відвідували цю зону [66, арк. 12]. При цьому службові перепустки поділялися на: а) одноразові – з коротким терміном дії (для виконання стисло окреслених завдань); б) з обмеженим терміном чинності до 1 року – для виконання службових завдань, які вимагали частого приїзду до терену смуги прикордоння (наприклад, для шкільних інспекторів) або більш довготривалого перебування (інженери, що здійснювали комасацію тощо) [66, арк. 13].

Нічні службові перепустки видавалися референтом безпеки найбільш авторитетним урядовцям повітів, війтам, секретарям гмін та їхнім заступникам, урядовцям казначейства для виконання покладених на них завдань [36, арк. 39]. Також вони надавалися солтисам прикордонних сіл, лікарям, римо-католицьким священикам, власникам маєтків (переважно офіцерам резерву) [135, арк. 23-27]. Для отримання нічної перепустки вимагалося написати заяву до повітового управління староства із подальшим його узгодженням певним підрозділом КОП. Траплялися випадки, коли певна структура зверталася із подібним проханням. Так, філія Товариства охорони здоров'я єврейської спільноти Польщі у м. Корці 7 жовтня 1925 р. звернулася до рівненського повітового старости із проханням видачі перепусток на право перебування у прикордонній смузі після 22.00. год. для членів товариства. Прохання мотивувалося тим, що робота в організації часто тривала до 01.00. год. Ось чому, не маючи нічних службових перепусток, її члени не могли повертатися додому до ранку [103, арк. 16].

На практиці існували й інші види перепусток. Деякі власники землі, розташованої на території прикордонної смуги, проживали за її межами, тому не мали спеціальних дозволів на перебування у прикордонні [35, арк. 15]. При цьому кожна поява таких аграріїв на цій спеціальній території тягнула за собою затримання та застосування покарання. У зв'язку із цим для них запроваджено

спеціальні посвідчення, які вважалися дійсними для перебування у прикордонній полосі у денний час. При цьому перетин 200-метрової смуги зміцненої охорони прикордоння був забороненим без узгодження із командувачами варт Корпусу [66, арк. 13].

Видання різного роду перепусток супроводжувалося спеціальними відмітками в особовій книзі. Вона містила такі дані: ім'я і прізвище, місце проживання, дата видачі та термін чинності виданого документу, його номер. Перепустки були дійсними поза місцем постійного проживання лише при наявності документа, який ідентифікував особу [137, арк. 45]. Відмітимо й те, що у прикордонні багато сфер щоденного життя населення вимагали наявності спеціальних документів. Це стосувалося дозволів на ведення окремих видів діяльності, на будівництво та купівлю житлових будинків [125, арк. 18–29; 99, арк. 3–23], купівлю земельних ділянок [105, арк. 4–43] на цій території тощо. При цьому в отриманні дозволу особа зобов'язувалася звернутися до староства, проте рішення про його видачу приймалося в узгодженні із КОП [1102, арк. 5].

Варто зауважити, що починаючи із другої половини 1930-х рр., більш суворим стає механізм охорони східного кордону та прикордоння Польщі. Це пов'язувалося із запровадженням закону «Про паспорти» від 14 липня 1937 р. та нової редакції розпорядження Президента «Про кордони держави» від 22 січня 1937 р. та [248, к. 1]. Додаток Виконавчої інструкції для органів КОП щодо останнього нормативно-правового акту передбачав розширення існуючої прикордонної смуги усіх східних адміністративних одиниць держави. Відтоді до цієї території у Волинському воєводстві включалися: а) у Луцькому повіті – гміни Новий Чарторийськ, Тростянець, Колки, Сильно, Рожище, Ківерці, Піддубці, Олика, Полонка, Княгинек; м. Рожище, м. Олика; б) у Дубнівському повіті – гміни Варковичі, Ярославичі, Малин, Княгинин, Млинів, Дубно; м. Дубно [343, к. 4].

Окрім цього, передбачалося зростання повноважень воєвод (новогрудського та волинського). У цілях забезпечення безпеки та охорони кордону вони могли вводити додаткові обмеження у межах смуги прикордоння, а також мали право на виселення осіб, запідозрених у будь-якій антидержавній діяльності [343, к. 6]. На

території гмін Клесів, Немовичі Сарненського повіту, гмін Березне Костопільського повіту (без включення міста) також заборонявся в'їзд без спеціального дозволу, обмежувався нічний особовий рух. Відмітимо, що розпорядження волинського воєводи у справі обмежень на деяких теренах прикордонної смуги ввійшло у життя 30 грудня 1938 р. [343, к. 7]. Крім того, воєводи отримали право на введення додаткових податків на нерухомість, регулювали вплив іноземного капіталу в межах цієї території тощо. Документи службового користування КОП підтверджують тезу, що із середини 1930-х рр. мешканці намагалися не знаходитися у межах прикордонної смуги, адже сам цей факт міг стати причиною підозри у причетності до «антидержавної діяльності» (ст. 11 розпорядження «Про кордони держави» [517]) та арешту зі сторони польської влади [69, арк. 12].

Однак на практиці часто траплялося, що особи, які знаходяться в межах прикордонної смуги, не завжди були свідомі того, де перебувають. У зв'язку із цим на конференції Волинського воєводського управління щодо охорони кордону від 6 травня 1936 р. представниками КОП піднімалося питання про позначення цієї лінії на території орієнтаційними попереджувальними таблицями для населення, а також ліквідацію будинків і громадських доріг у цьому регіоні. На практиці таблички були білого кольору розміром 30х40см, прикріплювалися до стовпів, закріплених у землі. Вони містили напис червоного кольору такого змісту: «Прикордонна смуга – перебування без перепустки заборонене, перепустки видаються повітовим старостою в ...» (вказується місце). Таблички виготовлялися за наказом Воєводського управління, а їх кількість визначалася командувачами батальйонів КОП [66, арк. 12].

Напередодні Другої світової війни Корпус охорони прикордоння було залучено до активної участі в мобілізаційних приготуваннях Другої Речі Посполитої. Питання боротьби із прикордонною злочинністю поступово відійшло на другий план, незважаючи на те, що активність іноземних розвідок на сході країни, які здійснювали підривну діяльність та шпигунство, залишалася високою.

Отже, охорона державного кордону була основною функцією Корпусу охорони прикордоння. Вона проявлялася на території Волинського воєводства у вигляді боротьби зі шпигунством, диверсіями, контрабандою, нелегальним прикордонним рухом. Робота КОП у цьому напрямку оцінюється нами як ефективна. На її виконання впливав зовнішній чинник у вигляді внутрішньополітичної ситуації у Радянському Союзі. Власне, саме сусідство із СРСР зумовило те, що на волинській ділянці кордону підрозділи КОП спрямували свої основні зусилля на боротьбу із диверсіями та шпигунством. У цьому контексті варто відмітити роботу розвідувальних представництв КОП № 7 у Сарнах та № 8 у Рівному. Контрабанда вважалася нетиповим видом протиправної діяльності на теренах прикордоння Волині і часто ставала прикриттям підривних дій її організаторів на користь СРСР. Явище нелегального прикордонного руху спостерігалось протягом усього часу діяльності КОП, втім, як свідчать матеріали, найбільші його масштаби припадали на першу половину 1930-х рр.

3.2. Контроль за суспільно-політичним життям

Окрім охорони східних рубежів Другої Речі Посполитої, «Тимчасова інструкція прикордонної служби КОП» від 17 вересня 1924 р. покладала на цю структуру й інші обов'язки. Так, для зміцнення польського елемента у східних воєводствах Польщі перед підрозділами Корпусу ставилося завдання нагляду за суспільно-політичним життям на підпорядкованих їм теренах. Це, по суті, перетворювало КОП у справжній інструмент здійснення державної політики Другої Речі Посполитої у східних воєводствах, в тому числі й Волинському.

Корпус охорони прикордоння почав активно втручатися у суспільно-політичне життя Волинського воєводства лише у кінці 1920-х рр. При цьому він враховував усі особливості регіону, а також керувався принципами державної політики Другої Речі Посполитої на східних теренах. На відміну від інших адміністративних одиниць на сході Польщі, Волинь мала свою специфіку, зокрема, у національному складі населення. За даними перепису 1921 р., на її

території проживало 1 437 907 жителів [40, арк. 5], з них 983 596 осіб – становили українці [481, s. 62]. Перепис 1931 р. підтвердив існування на теренах воєводства української більшості, особливо на селі, де проживало 87,9% мешканців [369].

Незважаючи на те, що ця етнічна група мала кількісну перевагу (68%), в основі національної політики Польщі щодо українців лежала концепція інкорпорації польських націонал-демократів Р. Дмовського [372]. Ендецьке крило політичної думки вважало українців «етнічною масою», нездатною ідентифікувати свою національну приналежність. Націонал-демократи вимагали проведення щодо них політики національної асиміляції методами зміни етнічної структури і здійснення специфічних релігійних, мовних та освітньо-культурних заходів. Наслідком цього мала стати швидка полонізація та окатоличення українців [167, с. 197].

Концепція національної асиміляції знайшла своє відображення в різних сферах життя, в тому числі в економіці. Волинь була одним із найбільш відсталих регіонів Другої Речі Посполитої і входила до так званої зони «Б», яка належала до неперіоритетних у здійсненні державних інвестицій. Волинське воєводство, як й інші східні адміністративні одиниці Польщі, відіграло роль аграрно-сировинного придатку, ринку збуту, джерела дешевої робочої сили. Незадоволення українського населення викликала також аграрна політика Польщі. За підсумками земельної реформи, відповідно до ухвали Сейму про надання землі солдатам Війська Польського від 17 грудня 1919 р. створювалася система осадницьких господарств [545]. Осадники та колоністи активно сприяли проведенню державної політики Польщі на Волині, що ще більше ускладнювало міжнаціональні відносини [376, s. 43].

Регіон, знаходячись на кордоні із Радянським Союзом, був предметом постійного активного зацікавлення Москви, яка вдало використовувала усі можливості для просування ідей комунізму і, таким чином, збільшення тут свого впливу. При цьому вже із початку 1920-х рр. на Волині проводилася масова агітаційна акція серед місцевого населення. З іншої сторони, польська

адміністрація на Волині зіткнулася з активністю українського національного руху, який поступово проникав у регіон зі Східної Галичини [66, арк. 3].

Деяка окремішність Волині та існування так званого «сокальського кордону», з погляду внутрішньої політики Польщі, було позитивним явищем, оскільки утримання «української справи» у двох її фрагментах – волинському і львівському – вважалося корисним для зміцнення національної політики Другої Речі Посполитої [162, с. 123]. На той час подальше закріплення цієї окремішності було загальноновизнаним каноном польського державного курсу на східних теренах, який активно проводився Корпусом охорони прикордоння [439, s. 25].

Після травневого перевороту 1926 р. у Польщі, внаслідок якого до влади прийшли прихильники Ю. Підсудського, національна політика Польщі зазнала змін. Так звана «санаційна програма» включала «державну асиміляцію», яка полягала у реалізації більш толерантної освітньої, релігійної та мовної політики в українському питанні, доступі до державних та самоврядних посад [200, с. 95].

Методи реалізації національної політики щодо українців у досліджуваному воєводстві були викладені у «Волинській програмі», оголошеній керівником державної адміністрації Г. Юзевським 2 грудня 1929 р. в Луцьку на нараді керівників східних воєводств [266, к. 12]. Проте вперше плани про запровадження нової управлінської лінії він озвучив перед волинськими послами і сенаторами ще 20 серпня 1928 р. [185, с. 38]. Проблема політичного курсу Г. Юзевського розглядається у двох площинах – внутрішній і зовнішній. Остання пов'язана із федералістично-прометеїстськими концепціями або спробами ослаблення СРСР шляхом використання неоднорідної національної та етнічної ситуації у цій державі і, як наслідок, можливістю здійснення сепаратистських рухів. У свою чергу, внутрішній аспект стосувався етнічної політики влади на території самого воєводства [251, к. 13].

Основним завданням політичної діяльності воєводи була державна асиміляція українців, що мала здійснюватися одночасно у всіх галузях політичного, громадського, національного, релігійного, освітнього, самоврядного й економічного життя. Все ж Г. Юзевський був переконаний, що виконанню цієї

мети можна досягнути на основі так званої «польсько-української співпраці у кращих традиціях Варшавського договору 1920 р. [161, с. 57]. «В українців, – за словами Г. Юзевського, – не мало виникати бажання відійти від Польщі навіть після створення самостійної України над Дніпром» [330, к. 16].

Виконання цієї політики забезпечували усі державні органи Польщі, які працювали на Волині. Саме з цього часу до участі в суспільно-політичному житті воєводства активно включився Корпус охорони прикордоння. Діяльність КОП у цьому контексті відповідала державній політиці Польщі й спрямовувалася проти українців. В оцінках розвідки КОП останні були свідомими своєї національної окремішності та підтримували сепаратистські ідеї. Це стосувалося в першу чергу інтелігенції та молоді [470, с. 432]. Перед КОП ставилося завдання їх ізоляції від будь-якого «шкідливого» зовнішнього впливу, особливо комуністичної та націоналістичної агітації, підривної діяльності [268, к. 20]. У зв'язку із цим КОП ставив завдання залучення українського молодого покоління до пропольських угруповань, а саме Стрільцького союзу, Союзу резервістів, «Кракуса», «Стрельчика», «Гуртка сільської молоді» тощо. Вказувалося на те, щоб покрити мережею цих організацій найбільш небезпечні терени Волині (з точки зору антипольської підривної роботи). Корпус проводив таку політику, аби у кожному населеному пункті було щонайменше 2–3 особи української національності, які стали б членами таких об'єднань [88, арк. 74].

Окремим завданням Корпусу охорони прикордоння стала боротьба із так званим «шкідництвом», тобто виявлення серед населення осіб, у будь-який спосіб нелояльних до Польщі, і тих, які здійснювали підривну діяльність. У цьому напрямі КОП активно співпрацював із органами адміністрації, а саме із Волинським воєводським управлінням, а також із армією. Добір на владні посади мав здійснюватися за принципами лояльності до Польщі. В іншому випадку такі посадовці, особливо, якщо вони були прихильниками українського національного руху, звільнялися. В цьому контексті КОП складав списки «лояльних» і «нелояльних» осіб. Цікаво, що так званими «нелояльними» вважалися й інші етнічні групи, в тому числі поляки. Так, власник лісного маєтку у с. Біловеж

Сарненського повіту К. Мазур відмовився співпрацювати із КОП у продажі деревини за заниженими цінами. За це він був визнаний «нелояльним» та звинувачений у незаконному присвоєнні власності, яка нібито належала Земельному банку, та нелегальному користуванню залізничною колією Тупік – Остки [249, к. 3].

У листі до командувача полку КОП «Сарни» інспектор армії генерал дивізії К. Соснковський у 1932 р. закликав КОП протидіяти «шкідникам» на території Сарненського повіту. Це зумовлювалося наближенням виборів до органів місцевого самоврядування. Внаслідок цього їх представники піддавалися перевірці. Для цього інспектор підрозділу самоврядування Сарненського повіту, персональний радник гмінних управ В. Міхальський у 1932 р. склав детальний список усіх таких «поліщуків» (українців – Л. Б.). Досить негативно сприймалося Корпусом охорони прикордоння допущення українців до обіймання посад чиновників. Так, поляк за національністю М. Загаєвський, легіоніст із виразно пропольськими політичними позиціями, який, однак, призначав на посади в'їтів українців, отримав нехорошу репутацію [249, к. 9].

Секретар гміни Клесів І. Булан, знаний як свідомий українець, поширював ідеї про тимчасовість польської держави, активно здійснював українофільську діяльність. Тому він характеризувався Корпусом охорони прикордоння як такий, що повинен бути негайно звільнений, оскільки становив небезпеку. В'їт гміни Кісоричі М. Ярощук, займаючи в той же самий час посаду шкільного інспектора, незважаючи на те, що мав лояльні політичні пропольські позиції, став об'єктом підозр копівців у шпигунстві на користь СРСР. Крім того, незадоволення КОП викликав і той факт, що М. Ярощук критикував Військо Польське, а також факт будівництва за сприяння армії дороги, необхідної для покращення роботи КОП у повіті. За це у 1932 р. в'їта було усунуто із посади, але згодом поновлено за посередництвом інспектора самоврядування В. Міхальського [249, к. 15–16].

З метою отримання «бажаної» посади українці часто вдавалися до прийняття католицизму. Українець за національністю, колишній писар гміни Антонівка Г. Коваленко, ставши католиком, у 1932 р. був призначений в'їтом.

Однак прийняття християнства за латинським зразком не убезпечувало його від появи тавра «шкідника». Навпаки, «новоспечені католики» ставали об'єктом ще більш ретельної уваги КОП [82, арк. 36]. Подібні випадки траплялися і пізніше. Так, 1 січня 1939 р. секретар гміни у Ланівцях М. Мельник прийняв у парафіяльному костелі католицизм. Варто зауважити, що разом із ним римо-католиками стало 7 осіб із с. Юсківці гміни Ланівці [265, к. 28].

Нормою для Корпусу охорони прикордоння став суворий нагляд за українським громадським життям, що особливо активізувалося із кінця 1920-х рр. В першу чергу це стосувалося діяльності національних товариств, гуртків, зокрема, «Просвіти». За повідомленням КОП, 13 квітня 1930 р. член «Просвіти» Т. Шевчук у с. Радощівка Кременецького повіту зібрав молодь у парку для виконання українських пісень. При цьому твір «Ще не вмерла Україна» – сучасний гімн України – трактувався копівцями як антипольський. Відмічався також факт проведення Т. Шевчуком проукраїнської агітації в «Просвіті» під час так званих «вечорів у хатах» [63, арк. 26]. Були зафіксовані й заклики до формування основ української пожежної служби, об'єднання українців, підтримання зв'язків із національними товариствами та кооперативами, які виступали носіями національного елемента на території Волинського воєводства. При цьому КОП звертав увагу на активні дії – наприклад, заклики до голосування на майбутніх виборах до польського сейму лише за українських кандидатів та трактував їх як антидержавні [63, арк. 27].

Постійному нагляду з боку Корпусу охорони прикордоння піддавалися засоби масової інформації. Це стосувалося друкованих видань, які виходили як на Волині, так і на території інших східних та південно-східних воєводств. Зокрема, інтерес КОП проявлявся до львівських газет «Діло», «Неділя», волинських «Українська нива», «Церква і нарід», «Будівничий церкви». Пильній увазі формування підлягала регіональна преса, видана іноземними мовами, зокрема російською (видання «Наше время»); чеською («Hlas Wolyńé»); івритом («Hajnt»); німецькою («Wolyner Indyszer Kurjer», «Der Moment», «Wolyner Presse», «Kremenier Leben», «Kowler Sztyme») [92, арк. 5–7]. За оцінкою КОП, на

сторінках вищевказаних друкованих засобів масової інформації неодноразово висувалася ідея нормалізації польсько-українських відносин. Аналіз публікацій цих та інших видань здійснювався Корпусом охорони прикордоння у спеціальних пресових комунікатах для внутрішнього користування [59; 115]. Крім того, такі документи порушували політичні аспекти, суспільне життя, шкільні та релігійні справи на території східних воєводств Польщі. Особливо «шкідливими», на думку представників КОП, вважалися видання політичного характеру, які надходили із Львівського воєводства. КОП намагався певним чином протидіяти цьому, розповсюджуючи польські суспільно-політичні журнали, періодику з питань рільництва, наприклад, газети «Скиба» та «Рільник» [89, арк. 80].

Об'єктом постійного моніторингу Корпусу охорони прикордоння була діяльність політичних партій. Такі дії активно здійснювалася у співпраці із іншими органами місцевої адміністрації та безпеки, зокрема, із державною поліцією [93]. КОП володів інформацією про українські політичні об'єднання, які функціонували на території Польщі, що фіксувалося у ситуаційних звітах бригади КОП «Волинь» [89, арк. 5]. Згідно із повідомленням КОП, найбільш активними були: Українська соціалістична радикальна партія (УСРП) [85, арк. 55]; Українське соціалістичне об'єднання (УСО); Українське селянське робітничо-соціалістичне об'єднання; Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО); Комуністична партія Західної України (КПЗУ) тощо [77, арк. 48–56].

Розвідка КОП володіла відомостями про діяльність політичних об'єднань українців за кордоном, а саме в Чехословаччині, Болгарії, Німеччині [85, арк. 59–62]. Найбільш сприятливим для їхньої активності була політика офіційної Праги, що характеризувалася широкою толерантністю до українців, які проживали на території Закарпаття, а також до емігрантів українського походження. Останнє зумовило те, що у Чехословаччині у 1920 – 1930-х рр. налічувалася велика кількість української молоді та інтелігенції [67, арк. 12–23]. Корпусом охорони прикордоння такі дії уряду ЧСР трактувалися як антипольські та небезпечні, адже Чехословаччина ставала потенційним прихильником

утворення української державності у майбутньому. Це суперечило внутрішній і зовнішній політиці Другої Речі Посполитої.

Відомо, що з початку 1930-х рр. у зв'язку із майбутніми виборами до Сейму на території Волинського воєводства загалом активізувалася діяльність політичних партій. Про це свідчать, насамперед, ситуаційні звіти розвідувальних представництв КОП № 7 та № 8. У цих документах фігурували угруповання як націоналістичного, так і комуністичного спрямування [77, арк. 2], а саме «Червона Україна», Українська військова організація, «Гаємний військовий союз» тощо. Відповідно до повідомлень КОП, ці об'єднання мали на меті організацію диверсійних акцій. Крім того, за інформацією розвідки КОП, на території с. Погольці Дубнівського повіту прослідковувалося об'єднання військових кадрів, які здійснювали підготовку молоді для українського війська. З подібною метою діяла й група осіб у Ярославичах Рівненського повіту, які під «прикриттям» «Просвіт» здійснювали культурно-освітню роботу серед українців [77, арк. 4].

Особливе зацікавлення КОП викликала діяльність на Волині політичних угруповань комуністичного спрямування. Так, Комуністична партія Західної України на території воєводства мала окружні підрозділи у Ковелі та Луцьку [88, арк. 73]. Під пильною увагою бригади КОП «Волинь» знаходилася діяльність останнього, адже він контролював прикордонні повіти Волинського воєводства. Варто зауважити, що окружний комітет у Луцьку мав найбільш сильні впливи на Волині і був найбільш потужним [263, к. 2]. Не маючи законних правових основ функціонування, КПЗУ намагалася отримати підтримку інших партій через механізм вливання своїх членів до них. Таким чином, КПЗУ зміцнила свій вплив на «Сельроб» і навіть частково на УНДО [83, арк. 20–22].

За повідомленнями розвідувального представництва КОП № 8, КПЗУ та «Сельроб» на Волині, а особливо у прикордонній смузі, об'єднувалися у спеціальні райони, що знаходилися під впливом керівництва із радянської України. Так, на терені Кременецького повіту П. Крупов на початку 1930-х рр. очолив організацію диверсійних груп, які здійснювали масове підпалення маєтків заможних громадян, грабіжницькі напади. Крім того, КОП володів інформацією

про звернення КПЗУ до Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) у Харкові із закликом сприяти у скликанні волинського та подільського військових полків для участі у передвиборній диверсійній акції на території польського прикордоння. Проте це прохання ОДПУ відхилило [77, арк. 36].

Небезпеку для державності Польщі становили також політичні об'єднання націоналістичного спрямування. На думку розвідки КОП, значною мірою це стосувалося Української військової організації (УВО), а пізніше – й Організації українських націоналістів (ОУН), особливо у контексті її рішення від 1929 р. (яке однак було виконане лише у 1935 р.) про створення одного з підрозділів Крайової Екзекутиви на теренах Північно-Західних Українських Земель (КЕ ПЗУЗ), а саме на Волині, Поліссі, Підляшші і Холмщині [198]. Оскільки Східна Галичина завдяки наполегливості місцевого українського населення змогла у міжвоєнній Польщі досягнути більше прав, порівняно з Волинню, то серед членів ОУН із Волинського воєводства популярними ставали гасла їхнього зрівняння у правах. До основних цілей волинських підрозділів ОУН, за свідченням розвідки КОП, відносилось також утворення студентських бойових загонів, так званих «боївок» (з Луцького повіту, гміни Клевань Рівненського повіту).

Корпус охорони прикордоння володів відомостями про значний вплив Організації українських націоналістів у прикордонних повітах Волинського воєводства [349, к. 103–110, 156–169]. Причина цього, ймовірно, полягала у розчаруванні місцевого населення, зокрема, інтелігенції, радянською дійсністю через голодомор і репресії. За повідомленнями розвідки КОП, у 1930-х рр. значні осередки ОУН були розбудовані у Здолбунівському, Кременецькому, Рівненському, Костопільському, Дубнівському та Луцькому повітах [90, арк. 12].

У Костопільському повіті ОУН поширювала свої гасла через мережу організацій, таких, як «Відродження», «Сільський господар», «Союз українок» [349, к. 34]. Починаючи із 1933 р. агітаційна акція ОУН охопила місцевості Степань, Підлужне, Піщалівка, Берестовець, Ставок, Звіздзь. За винятком так званих «трійок» чи «п'ятірок» на теренах Костопільського повіту ОУН не мала вищих організаційних органів та будь-яких зв'язків із вищим керівництвом ОУН.

Це свідчило, як підкреслювала розвідка КОП, про хаотичну діяльність цих груп на теренах повіту та відсутність у них актуального програмного матеріалу.

Однак певні контакти із КЕ ОУН окремі прихильники цієї організації все-таки мали. Серед них – І. Пацановська, яка неодноразово їздила до Львова та отримувала від КЕ ОУН інструкції, передаючи їх, зокрема, Г. Литвинчуку із Гутвиня та греко-католицькому священнику с. Антонівці гміни Бережани Б. Додикові. Деякі прояви у Костопільському повіті мала й так звана «антишкільна акція» ОУН, спрямована супроти польськомовного шкільництва. Так, наприклад, 15 вересня 1933 р. симпатички ОУН вибили вікна у початкових школах сіл Деражне (28 вікон), Більче (4), Звездзь (8), Чудвах (4), Поступи (7) [349, к. 35]. Вже 25 вересня того ж року вибито 10 шиб у с. Ставки. Крім того, у 1933 р. у ході «антишкільної акції» ОУН в початкових школах с. Більчаки дітьми знищено 2 картини – «Відсіч Відня» та «Перша елекція». За свідченням розвідки КОП, ці ідії були організовані учнем А. Уманчуком. 16 листопада наступного року у цій же школі пошкоджено портрет Ю. Пілсудського. Зізналися в участі у цих діях учні А. Уманчук, С. Тарасюк, О. Ливончук, проте діяли вони за вказівкою так званої «п'ятірки» ОУН у Більчаках на чолі зі С. Чарнецьким [349, к. 39].

Організація українських націоналістів на території Кременецького повіту, за повідомленнями КОП, діяла через різні громадські організації, зокрема «Пласт» (курінь № 76), що об'єднував українську молодь зі шкіл Кременця та Почасва. Відомо, що перші прояви ОУН на території вказаного повіту були помітні під час виборів до Сейму та Сенату у жовтні 1930 р. (зривання агітаційних плакатів, виборчих листів тощо). У цей же час учень Української гімназії І. Шубський став ініціатором створення організації «Юнак ОУН» [349, к. 50]. Повітовий провід цієї структури у Кременці мав 11 ланок зі шкільної молоді (кожна по 30 осіб). Як повідомляв КОП, члени «Юнака» володіли зброєю, а діяльність полягала у проведенні зібрань з метою теоретичного та практичного навчання (конспірації, теренознавства). Кожен член повітового проводу організації у Кременці щомісяця зобов'язувався написати так званий «Політогляд» – опрацювання на політичну

тему (на базі українських газет, зокрема, «Українського голосу» та «Вісника») [349, к. 51]. Відомо й те, що у червні 1932 р. усі члени «Юнака ОУН» у Кременці були заарештовані на кількарічне ув'язнення.

Згідно повідомлень КОП, «гуртки ОУН» у Кременецькому повіті існували у таких місцевостях, як Татаринці, Якимивці, Борщівка, Матвіївці, Загайці, Підгайці, Корначівка, Кашалівка, Попівці, Кременець. Вони активно підтримували тісний зв'язок із гуртками Східної Галичини. Найактивніші діячі ОУН Кременецького повіту (Р. Брезький та В. Гольций) 17 липня 1934 р. були заарештовані і відправлені до концтабору у Березі Картузькій.

Спеціальним завданням Організації українських націоналістів, за повідомленням бригади КОП «Полісся», було опанування православної семінарії у Кременці та поширення серед її студентів, а пізніше священників із парафіями ідеології ОУН. Загалом копівцям стало відомо, що акція ОУН на Волині спиралася на молодь із інтелігентних кіл, при цьому мала багато симпатиків серед старшого покоління. Саме останнє допомагало поширювати ідеологію ОУН на інші політичні об'єднання, зокрема, УНДО, УСРП, партії католицького спрямування [88, арк. 76]. У свою чергу, Українське національно-демократичне об'єднання мало значний вплив на організації «Сільський господар» та «Просвіту» [348, к. 13]. Відомо, наприклад, що у Костопільському повіті у 1932–1933 рр. значна частина членів УНДО перейшли до ОУН [348, к. 19].

Стосовно УСРП, то необхідно відмітити, що на початку 1930-х рр. вона в деякій мірі зблизилася із ОУН. Так, зокрема, зросли виборчі шанси цієї партії на Волині у зв'язку із залученням групи українських націоналістів на чолі із І. Власовським [350, к. 25]. У 1935 р. керівник розвідувального представництва № 8 «Рівне» доносив, що Організація українських націоналістів налічувала на Волині 790 членів [490, с. 195–200]. У тому ж році за нелегальну діяльність було засуджено 90 місцевих членів ОУН, у 1936 р. – 136, у наступному році 167 [267, к. 9].

Варто зазначити, що найгучнішою акцією ОУН стало вбивство Б. Перацького – міністра внутрішніх справ Польщі у Львові 15 червня 1934 р.,

приводом до чого стало звинувачення його у відповідальності за «пацифікацію» (1930 р.) та придушення українського національного життя. Відмітимо, що організація готувала замах і на прихильника польсько-української співпраці, волинського воєводу Г. Юзевського, політика якого явно не відповідала очікуванням КОП [144, с. 306].

За інформацією Корпусу охорони прикордоння, наприкінці 1937 р. ОУН досить зміцнилася. У рапорті начальника розвідки КОП до голови Відділу безпеки МВС (червень 1936 р.) та контррозвідальному рапорті керівництва розвідки КОП (1937 р.) підкреслювалося зростання політичного впливу ОУН на теренах Східної Галичини та Волині й «наростання крайнього українського націоналізму, що перешкоджає будь-яким можливостям роботи державних органів» [302, к. 191]. Лише у 1937 р. органи безпеки у співпраці з розвідкою КОП здійснили 3 масштабні операції – так звані «ліквідації»: а) волинську (4–5 серпня 1937 р.), під час якої затримано 140 осіб; б) сокальську (липень–грудень 1937 р.) – 44 особи; в) жовківську (жовтень–грудень 1937 р.) – 35 осіб [22, с. 105]. Втім, лише під час волинської операції вдалося отримати матеріали щодо керівництва КЕ ОУН, що спричинило серію арештів членів організації [477, с. 239].

Боротьбою із ОУН та її діяльністю на користь іноземних розвідок (особливо німецької) значною мірою займалася контррозвідка Корпусу охорони прикордоння. У розвідувальних представництвах КОП № 7 і № 8 знаходилися референти контррозвідки, до завдань яких належала не лише боротьба зі шпигунством на теренах прикордоння, а також моніторинг суспільно-політичної ситуації. Саме офіцери контррозвідки КОП, між іншим, вели допити заарештованих членів ОУН під час превентивної ліквідації організації у березні 1939 р. на Волині. У цьому процесі взяли участь офіцери контррозвідки Самостійного інформаційного реферату КОК ІІ у Любліні, експозитури «Рівне» при 13 дивізії піхоти та «Ковель» при 27-й. Крім того, до нього активно долучилося розвідувальне представництво № 8 «Рівне», що здійснило серію арештів осіб, запідозрених у причетності до ОУН. У судовій справі затриманих на теренах Рівненського повіту у 1939 р. експертом щодо справ ОУН виступав майор

С. Козак, який, між іншим, у 1924 р. працював керівником постерунку протидиверсійної акції у Чорткові, підпорядкованій Внутрішній експозитурі II відділу ГШ, а пізніше перейшов до розвідки КОП [424, s. 62].

За повідомленнями бригади «Волинь», до об'єднань, які представляли націоналістичний напрямок політичної думки, належала не лише ОУН, але й партія «Фронт національної єдності» [236], який сповідував ідеологію так званого «творчого націоналізму» [144, с. 329]. Відмітимо, що ФНЄ сприяв створенню осередків «Українського католицького союзу», «Католицької акції української молоді», що, за повідомленнями КОП, діяли під прикриттям різних господарських та громадських організацій [77, арк. 58].

Як свідчать документи КОП, українська політична думка націоналістичного спрямування пропагувала ідею ліквідації «сокальського кордону» між Волинню та Східною Галичиною. Це свідчило про появу високого рівня національної політичної свідомості українців і суперечило асиміляційним планам Польщі щодо цих земель. Тому очевидною є зацікавленість КОП саме українським націоналістичним рухом, зокрема, діяльністю ОУН, а також всіляке намагання обмежити їхні будь-які контакти із колегами зі Східної Галичини. Підтверджує це й те, що опис діяльності цих політичних угруповань має місце у багатьох ситуаційних повідомленнях бригад КОП [84; 88; 90].

На Волині під пильним наглядом Корпусу охорони прикордоння перебувала також так звана протестантська акція – ініціатива пропаганди євангелічно-аусбурзького віросповідання як української церкви. Вона була піднята в кінці 1936 р. групою пастора А. Зеклера зі Станіславова (сучасний Івано-Франківськ). Вже із перших днів свого існування релігійне об'єднання керувалося ультрапатріотичними ідеями, використовувало народну українську символіку в домах молитви. При цьому, за повідомленням бригади КОП «Полісся», пропаганду на Волині здійснювали пастори О. Ящук та М. Кравчук. Крім того, за інформацією розвідки Корпусу охорони прикордоння, у 1937 р. з метою наближення євангелічно-аусбурзької церкви до православних обрядів пастор В. Бурчий здійснив спробу налагодити контакт із православним

духовенством із Луцька, схильного до зміни свого віросповідання та переходу на позицію створення окремої української церкви. Як відмічала розвідка КОП, головна ідея церковного утворення полягла у створенні «Вільної церкви» («Freikirche») українських та німецьких протестантів [88, арк. 77].

Варто зауважити, що особлива радикалізація політики польської влади по відношенню до українців припадає на другу половину 1930-х рр. Після смерті Ю. Пілсудського у 1935 р. у політичній боротьбі за владу перемогло угруповання Генерального інспектора Збройних сил Е. Ридз-Смігли, міністра військових справ Т. Каспжицького та віськового генералітету. Вони підтримували більш радикальні концепції реалізації національної політики держави. Їхня подальша діяльність пояснювалося спробами нейтралізації проблем внутрішньої та зовнішньої безпеки держави. Особливо це стосувалося «вирішення українського питання», що мало відбуватися шляхом посилення польського національного елемента в усіх сферах суспільного-політичного, економічного, культурного та релігійного життя.

31 січня 1935 р. у Любліні відбулася таємна нарада за участю воєводи Ю. Ружнецького і командування ОК II Люблін (якому підпорядковувався КОП на Волині). Очільник адміністративної одиниці виголосив директиву щодо ставлення до української проблеми польської влади. Досить радикально висловився капітан В. Міхновський: «Держава мусить позбутися такої шкідливої для себе толерантності, яка ... є необґрунтованою нинішніми відносинами у терені. В ім'я власного існування необхідно на території Холмщини повністю ліквідувати проблему української меншини або звести її до ролі незначної проблеми, такої, якою є справа чеської спільноти на Волині і німецької у Холмському повіті» [449, s. 170]. Мова йшла також про «вирішення українського питання» на Волині, яке могло здійснюватися методами «сильної руки» [442, s. 170].

15 липня 1936 р. голова Ради міністрів Польщі Ф. Славой-Складковський оголосив Е. Ридз-Смігли другою (після президента) особою у державі. При цьому усі міністри зобов'язувалися підпорядковуватися його наказам. Це спричинило перехід до втручання у політичні справи військових, причому, як зазначав польських історик В. Побуг-Малиновський, «... не лише командирів корпусів, а й

комендантів невеличких гарнізонів» [483, с. 634]. Маючи у державі більше значення, аніж члени Ради міністрів, вони зводили національну політику Польщі щодо українців на східних теренах до трьох принципів: 1) перешкоджати об'єднанню «національно небезпечних територій», тобто стимулювати зміцнення «сокальського кордону» між Волинню та Східною Галичиною; 2) у ставленні до українців використовувати радикальні методи – «не морочити собі голови, а просто тримати їх за лоба»; 3) підтримувати польський елемент, особливо військових осадників, організувати «шляхту загородову», розширювати мережу польських організацій, заохочувати православних поляків переходити у римо-католицизм» [185, с. 41].

Починаючи із середини 1930-х рр. у прикордонних повітах Волинського воєводства КОП встановлював різні обмеження для українців, які стосувалися не лише можливостей вільного пересування, але й діяльності національних структур. Розпорядження міністра віросповідань і публічної освіти 1936 р. підкреслювали необхідність боротьби із національним білоруським та українським рухом, а також підтримували експансію польської культури у краї. На думку командувача бригади КОП «Волинь» полковника М. Красіцького, структури на зразок «Просвітянських хат» та «Рідних хат» не мали права здійснювати свою роботу, оскільки їх членами могли стати небезпечні політичні елементи [66, арк. 5].

Від другої половини 1930-х рр. громадським життям на землях Волині керували не стільки представники місцевої адміністрації, скільки польські військові. Якщо раніше українці все ж могли зайняти державну посаду, в тому числі шляхом добровільного прийняття католицизму, із середини 1930-х рр. такі випадки стають поодинокими. За повідомленням статистичного відділу Волинського воєводського управління, станом на 1936 р., на Волині серед 97 гмінних секретарів 90 становили поляки, відповідно, серед 103 вїттів було 80 поляків, на території прикордонної смуги лише 1 секретар гмінного управління належав до української національності. Крім цього, командувач бригади КОП «Волинь» М. Красіцький на конференціях із питання охорони кордонів, неодноразово висловлював прохання, щоб кандидатури на посади вїттів та

сектератів гмінних управлінь обов'язково попередньо узгоджувалися із командувачами батальйонів КОП. Практикуючи такі заходи, вони могли певним чином контролювати місцеве самоврядування на Волині [66, s. 9]. У жовтні 1936 р. газета «Діло» писала, що «... у прикордонних повітах (Польщі – Л. Б.) діє закон про границі держави», як наслідок, існували різноманітні обмеження щодо «свободи рухів і збірного життя» [5, с. 3]. «Совітами у повітах керує фактично КОП. Це творить ... окрему картину нашого сучасного життя, залежного там у великій мірі від старшини або підстаршини чи простого вояка КОП» [5, с. 3].

Досить яскраво описав основні характерні риси політики Другої Речі Посполитої на теренах східних воєводств президент Луцька, підполковник М. Венжик: «Державний інтерес Польщі у східних воєводствах ґрунтується на містах, садибах, костелах. Без Львова і Вільна, без польських землевласників, без костелів у східних воєводствах ми були б лише окупантами, оскільки село не є польським. Якщо ми хочемо будувати Польщу в східних воєводствах, то повинні зміцнювати там міста, садиби і костели» [188, с. 248–250]. Як зазначає український історик М. Гетьманчук, такі дії польської влади нагадували імперську політику більшовицької Росії на сході України, що здійснювалася такими методами, як російщення українських міст, насадження колгоспів, повне контролювання державною владою Московської православної церкви [14, с. 250].

Зрозуміло, що у таких умовах значній критиці піддавалася ліберальна «волинська політика» Г. Юзевського. Корпус охорони прикордоння розпочав її одним із перших, незважаючи на те, що кілька років тому розвідувальне представництво КОП № 8 «Рівне» активно співпрацювало із воєводою у реалізації амбітної контррозвідувальної акції КОП на радянській Україні. Офіцери Корпусу розшукували так звані «відкриті вікна» у радянській прикордонній охороні, висилаючи українській агентів в УСРР. Однак у 1935 р. КОП вже схилився до думки, що політика Г. Юзевського на Волині призвела до поживлення діяльності антипольських організацій, насамперед, націоналістичного характеру. У липні 1936 р. під час конфронтації із воєводою, начальник розвідки КОП представив кілька, на нього думку, переконливих фактів, які це підтверджували. Він доводив,

що «... «волинський експеримент» сприяв поширенню корупції та зради. Церкви, школи, господарські спілки та театри захищають український націоналістів та комуністів, які чимраз частіше виголошують агресивні гасла» [524, s. 210].

Одним із факторів, який зумовив новий виток польсько-українського протистояння на Волині, стала радикалізація конфесійної політики. По-перше, це стосувалося становища на території воєводства православ'я. На думку командувача бригади КОП «Волинь» полковника М. Красіцького, питання православної церкви на Волині стало вагомою частиною політики щодо національних меншин, яка здійснювалася у напрямку полонізації. У зв'язку із цим на конференції, присвяченій питанням охорони кордонів, організованій Волинським воєводським управлінням 6 травня 1936 р., М. Красіцький висловив твердження, що деякі православні парафії очолюють «невідповідні» люди. Вони, як підкреслював очільник бригади КОП «Волинь», були «... рештками русифікаторських кадрів довоєнних часів, у більшості випадків позбавлені цілковитого авторитету». Г. Юзевський висловив твердження про необхідність встановлення на чолі парафій «порядних» священників. Керуючись тезою про те, що православна церква на Волині була частиною Польщі, воєвода вважав, що з нею необхідне не бо ротися, а навпаки, всіляко підносити її авторитет через добір «лояльних» кадрів [66, арк. 9].

Слід зазначити, що думки волинського воєводи не почуло державне керівництво Польщі, яке вирішило в інший спосіб «розв'язати українське питання» – шляхом проведення «ревіндикаційної акції». Суттю останньої було примусове перехрещення православних на католиків, так зване «навернення». При цьому саме КОП на Волині став її найбільшим виконавцем [184, с. 89].

Власне, у польських джерелах «ревіндикаційна акція» [475, s. 261] поділяється на три фази – 1919–1929 рр., 1929–1934 рр., 1937–1938 рр. [73, арк. 22]. Вона вписувалася у загальну політику Другої Речі Посполитої щодо православної церкви, метою якої було обмеження її політичного та суспільного впливу і розірвання зв'язків із «національними меншинами» – білорусами, росіянами та українцями [533, s. 80]. Важливим мотивом вважалося вороже

ставлення до православ'я, яке асоціювалося із Російською імперією часів царату та її конфесійною політикою щодо поляків після поділів Речі Посполитої у кінці XVIII ст. Це стало однією із підстав того, що ця конфесія у Польщі перебувала у досить непривілейованому становищі, про що яскраво свідчить характеристика такого стану речей відомим тогочасним польським публіцистом Є. Стемповським: «З різних причин (православна церква – Л. В.) знаходилася у Польщі на порозі ліквідації (...) Навіть у відомому соборі святого Володимира у 1933 р. і 1934 р. я був єдиною особою на богослужінні. Мені здавалося, що православ'я взагалі зникне (...)» [532, s. 210–211]. Це ще раз підтверджує той факт, що «навернення» православних до римо-католицизму на Волині стало «лише одним із елементів цілого комплексу дій, ініційованих військом та адміністрацією, що мали на меті досягнення цілковитої асиміляції населення східних теренів» [525, s. 63].

Найбільш одіозною стала третя фаза «ревіндикації» 1937–1938 рр., метою якої вважалася цілковита полонізація східних теренів Другої Речі Посполитої, а також максимальне зміцнення польського культурного впливу. Рішення про здійснення «ревіндикації» було прийняте на засіданні Координаційного комітету КОК ІІ Люблін 4 червня 1937 р. [447, s. 685]. Особливим її завданням на цьому етапі стало «повернення до польськості всього, що було польським» [474, s. 262]. У статті «Справа ревіндикації польськості на Волині» мова йшла про так званих «денаціоналізованих поляків», кількість яких необхідно зменшити чи взагалі анулювати [70, арк. 15]. Насамперед, це стосувалося повернення до «віри предків» тих груп населення, що втратили свою польську національну свідомість і нібито «зукраїнізувалися». Втім, як зауважив польський історик В. Побуг-Малиновський, часто ситуація доходила до трагікомічної, адже «колишніх поляків» шукали не лише серед українців, але й серед етнічних росіян [483, s. 636].

Корпус охорони прикордоння на Волині став одним із найбільш активних виконавців «ревіндикаційної акції». Вона розпочалася у другій половині 1937 р. і в першу чергу торкнулася прикордонних повітів воєводства – Здолбунівського, Рівненського та Кременецького. Методи КОП у цьому контексті були різними: від

адміністративного тиску до відвертого залякування та погроз. Так, видавалися розпорядження щодо звільнення з роботи православних християн та поновлення їх лише у тому випадку, якщо стануть римо-католиками [27, арк. 55]. Солтис із с. Молотків Кременецького повіту отримав запевнення місцевого командування КОП, що в разі прийняття католицизму йому буде підвищено заробітну плату. У протилежному випадку влада погрожувала звільненням [27, арк. 57].

Восени 1937 р. копівці розпочали кампанію насильницького перехрещування православних у католиків, так званий «конверсійний рух», що здійснювався дуже брутальними методами [200, с. 97]. Й. Огородник, працівник слідчого підрозділу державної поліції, констатував у своєму звіті на ім'я Г. Юзевського про те, що КОП у своїй «місіонерській діяльності» використовував методи «середньовічних рицарів-хрестоносців» [170, с. 71]. Підтвердженням цього факту була акція примусового окатоличення православного населення с. Гриньки Кременецького повіту, здійснена підрозділами КОП за участю низки польських шовіністичних організацій та католицького священництва. При цьому зміна віросповідання ототожнювалася зі зміною української національності на польську [206, с. 553].

За свідченням копівців, приводом до таких дій стало знищення невідомими особами декорацій після щорічного свята КОП, що припадав в тому числі на день вшанування ікони Божої Матері Честоховської (Остробрамської – Л. Б.) [380, с. 8]. Зокрема, були пошкоджені польський державний герб, портрети президента І. Мосціцького, командувача КОП генерала Ю. Токаревського, маршала Е. Ридз-Смігли [194, с. 172]. Одночасно поширювалися провокаційні чутки про те, що в село прибуде каральна військова експедиція, яка здійснить масову пацифікацію та виселення усіх підозрюваних осіб, звинувачених у найменшій нелояльності до польської державності.

Військові КОП створили складну ситуацію для жителів села та навколишніх населених пунктів. Серед найбільш поширених форм дискримінації – вилучення паспортів, що означало неможливість пересування у прикордонній смузі; заборону запалювати ввечері світло і виходити з дому. Православному кліру

перешкоджали виконувати його обов'язки. Крім того, Корпус охорони прикордоння поширював чутки про те, що незабаром лише римо-католикам буде дозволено залишатися у прикордонні, отримати землю та звільнитися від податку. Православних у цьому випадку польська влада позбавить земель і виселить із прикордоння, або ж (у кращому разі) надасть непридатні для обробітку земельні ділянки. У цій ситуації серед православного населення с. Гриньки поширилася думка про те, що виходом із ситуації буде добровільний перехід у римо-католицизм. Внаслідок примусових дій КОП і місцевої влади 19 грудня 1937 р. католиками стало 129 осіб, 22 грудня – 159; 24 і 26 грудня – 32 [194, с. 173].

Випадок із с. Гриньки не був винятковим. У Ланівцях Кременецького повіту місцевий вїйт Я. Стадніцький, окрім підтримки «ревіндикації», робив усе можливе, щоб не допустити українську мову у богослужінні місцевої православної церкви. Коли парафіяни не пішли на поступки, він пригрозив викликати загін КОП, який здійснить каральну операцію, а також повісити найбільш активних православних активістів [206, с. 553]. Подібна акція у с. Молоткове Кременецького повіту у січні 1938 р. мала такий перебіг: «Підофіцери і солдати ходили із підготовленими листами, викликаючи жителів до варт. Деяких спеціально затримували і доставляли силоміць. Одних відпускали, інших відправляли до штабу роти в Білозерцях і вже звідти невдовзі відпускали. Ще одних викликали до офіцера безпеки в Ланівцях, де затриманих залишали практично на цілий тиждень. Багато кого змушувати прийняти римо-католицизм. Затримували не лише звичайних мешканців, але і православних священників, працівників спілок. Тим, хто здійснював опір «конверсії», погрожували депортацією до СРСР або в центральні райони Польщі з одночасною конфіскацією землі. Найбільш активних серед противників «ревіндикації» українців виселяли з рідної сторони» [447, с. 695].

Події у с. Гриньки та інших селах Волині викликали протест українських політичних угруповань. Посол у Сеймі від Східної Галичини С. Баран 11 лютого 1937 р. звернувся із запитом до міністра внутрішніх справ Польщі із вимогою негайно припинити терор КОП щодо православного населення Гриньок і

призначення урядового розслідування цієї справи. Депутатський запит зі скаргою на дії КОП у селі подав і посол від Волині С. Скрипник [20, с. 127]. Голова Української парламентської репрезентації Волині (УПР) посол С. Тимошенко 5 січня 1938 р. виїхав до Гриньок, аби вивчити обставини подій, які відбувалися у жовтні–грудні 1937 р. [264, к. 9]. Однак місцеве командування відібрало у нього перепустку і заявило, аби «він негайно залишив с. Гриньки і ні з ким не зв'язувався, особливо із тими, хто 19 грудня 1937 р. перейшов у римо-католицьку віру» [167, с. 202].

На початку 1938 р. Б. Козубський (тодішній член Центрального комітету УНДО) отримав від керівництва партії листа з проханням зібрати інформацію про акцію «ревіндикації», яку здійснював КОП в прикордонних повітах Волинського воєводства, а саме селах Козачки, Юсківці, Осники, Малі Русківці, Ланівці, Шумбар, Білозірка Кременецького повіту [28, арк. 19]. Отримані результати планувалося використати у парламенті країни, оскільки такі дії суперечили конституційним правам громадян Польщі [214].

Поодинокі протести зустрічалися і серед польської інтелігенції. Відомий тогочасний публіцист і громадський діяч М. Домбровська писала: «Бідна Волинь. Залишаться у пам'яті лише Гриньки ... і військо у ролі польських хрестоносців, що навертають православних у католицизм. Морально – відраза, політичне і клінічне божевілля, гріх, за спокутування якого Польща заплатить дорого» [359, с. 257]. Опір почав наростати і серед мешканців навколишніх сіл Кременецького повіту у вигляді «антиревіндикаційної акції». Найбільш активними її учасниками із сіл Малі Козачки, Великі Козачки та Гриньки стали Я. Погорілець, А. Погорілець, Т. Полянко, П. Волошинюк. Вони ходили по оселях осіб, які навернулися у католицизм, і намовляли їх до повернення у православ'я. Наслідком такої дій вищевказаних осіб стало те, що 5 «ревіндікованих» осіб на кінець 1938 р. знову стали відвідувати православні богослужіння [265, к. 28].

Насилля, застосоване до українців з боку КОП, було настільки очевидним фактом, що викликало небезпідставну тривогу навіть серед працівників контррозвідувальних служб Польщі. Начальник СІР ОК II Люблін майор

С. Міхновський, аналізуючи перебіг конверсійного руху в Дубнівському повіті, писав у березні 1938 р. до керівника служби контррозвідки II Відділу ГШ ВП: «Здійснена за допомогою таких методів акція «ревіндикації» у кінцевому підсумку надає українським націоналістам аргументи, що провокують не лише антиревіндикаційні дії, але й антипольську пропаганду. А самі по собі «вибрики» «пропагандистів» акції «ревіндикації» є її справжньою контрпропагандою і вселяють страх у населення щодо переходу у римо-католицьку віру» [447, s. 694].

Репресивна політика підрозділів Корпусу охорони прикордоння у співпраці із місцевою владою принесла свої плоди. За офіційними даними, у 1937 р. на теренах Волинського воєводства у католицизм «навернулося» 1189 осіб, у 1938 р. – 6630 [56, арк. 3–4]. «Найкращі показники» КОП показав у Кременецькому повіті: впродовж 1937 р. було силоміць перехрещено 275 осіб, у 1938 р. – 2266 [214, с. 2]. За підрахунками Т. Снайдера, загальна кількість «навернених» до римо-католицизму на Волині за активної участі підрозділів Корпусу охорони прикордоння становила близько 6225 осіб, що склало 0,4 % загальної чисельності православного населення [524, s. 217]. А. Сова наводить цифру у 10 тис. [525, s. 64], Б. Гудь, відповідно, вважає, що католиками стало понад 12 тис. жителів Волині православного віросповідання [381, s. 302].

У зв'язку з такою діяльністю Корпусу виник конфлікт між Г. Юзевським і КОП. Керівництво цієї військової структури було незадоволене ліберальною політикою волинського воєводи, висловлюючи занепокоєння тим, що діяльність державної адміністрації не відповідає польським національним інтересам [66, арк. 3]. Намагаючись протидіяти КОП, воєвода подав до МВС скаргу на вищевказану формацію, у якій докладно описав здійснені Корпусом охорони прикордоння зловживання. Г. Юзевський звинувачував військових у тероризуванні місцевого населення. «Те, що діялося на Волині у 1938 р., – писав воєвода, ставало нестерпним. Це був замах не лише на православних, але й на Польщу» [328, к. 18]. Натомість розвідка КОП повідомляла своєму командуванню наступне: «Воєвода Юзевський вирішив оголосити відкриту війну керівництву КОП з метою запобігти деструктивній, на думку воєводи, політиці формування»

[397, s. 183]. Підтримувало КОП і Міністерство юстиції, вимагаючи негайного звільнення волинського очільника, погрожуючи прем'єр-міністрові тим, що «обурені офіцери застрелять того зрадника» (Г. Юзевського – Л. Б.) [483, s. 826].

Вище керівництво Польщі діяло у протилежному до планів Г. Юзевського курсі. 10 березня 1938 р. прем'єр-міністр Ф. Славой-Складковський легімітизував подальше проведення підрозділами КОП «конверсійного руху». У військових планах «зміцнення польського характеру» східних воєводств держави наголошувалося, що на Волині національна політика щодо українців мала спрямовуватися на їхню державну асиміляцію. Яскраво демонструє думки польської спільноти С. Красіцький, член Ради повітових комітетів, голова Округного аграрного товариства: «Немає жодного сумніву, що фундаментом польськості на кресах є римо-католицька церква та землі у володінні поляків, будучи в переважній більшості у властості великих землевласників» [416, s. 88] (осадницькі господарства. – Л. Б.). Політика Г. Юзевського спричинила їх «занепад», а тому уся польська спільнота Волині ... повинна докласти усіх зусиль задля їх зміцнення» [416, s. 88].

На підставі поданого командувачем ОК II у Любліні генералом М. Сморовінським рапорту до МВС, волинського воєводу Г. Юзевського у квітні 1938 р. було звільнено із посади і призначено керівником державної адміністрації у Лодзі. Натомість його функції обійняв на Волині А. Гавке-Новак, що проводив національну політику, відповідно до нової концепції військових та вказівок із Варшави [186, с. 27]. Їх сенс добре відображають слова одного із ідеологічних противників Г. Юзевського, журналіста і політика Національної демократії К. Грабика. Він вважав, що з метою забезпечення на території Волинського воєводства «польського стану речей» потрібно зінтенсифікувати осадництво, впроваджувати обов'язок користування виключно польською мовою в органах державної влади, в українських виданнях замінити кирилицю латиницею, ліквідувати українські школи, ввести польську мову до богослужінь» [381, s. 299].

Здобувши ключові позиції у визначенні національної політики щодо українців, військове командування ЗС держави підготувало документ, у якому

узагальнило досвід політики «зміцнення польськості» й сформувало програму подальшої полонізації національних меншин [160, с. 60; 20, с. 155]. Він був представлений наприкінці 1938 р. генералом Т. Каспжицьким під назвою «Тези міністра військових справ про національне питання в Галичині й на Волині» [75]. У ньому знайшла продовження політика регіоналізму в Польщі. Православну церкву планувалося повністю підпорядкувати державній владі й перетворити в інструмент полонізації: «Реалізуючи польську програму щодо руського (українського – Л. Б.) населення, слід підкреслити, що не лише ця народність є православною. ... Не можна ідентифікувати православних із руським народом. Боротьба за душі несвідомого православного населення мусить розпочати польська спільнота і в інтересах держави отримати перемогу» [74, арк. 2].

Серед способів досягнення цієї мети передбачалося утворення православних осередків поляків, які здійснювали б посилену полонізацію; популяризацію польських військових організацій серед «несвідомої» української молоді; зміцнення польського впливу у сільських спілках; здійснення інтенсивної пропольської пропаганди в органах місцевого самоврядування. Зміцнення «польського елемента» в Західній Україні, на думку КОП мало відбуватися, зокрема, шляхом збільшення мережі католицьких костелів і піднесення авторитету польської мови й культури в усіх сферах суспільно-політичного життя [425, с. 153–154; 73, арк. 3–4]. Передбачалося подальше проведення «акції ревіндикації» силами КОП, зокрема у Кременецькому повіті [264, к. 3].

Напередодні Другої світової війни українсько-польські відносини на Волині вкрай загострилися. Відмічається значне поширення ідей націоналізму, який проникав в усі існуючі на терені воєводства легальні організації [264, к. 2]. Великою мірою всплеск ультраправих ідей серед українців та активізація інших етнічних спільнот пояснюються проведенням специфічної національної політики Другої Речі Посполитої [264, к. 118]. Позицію Корпусу охорони прикордоння у цьому питанні красномовно озвучив командувач полку «Сарни» полковник Є. Платовіч-Плахта на конференції щодо прикордонних справ у 1939 р. Негативне ставлення до національних меншин переросло у відверте українофобство.

Принципи етнічної приналежності, віросповідання стали ключовим у питаннях володіння нерухомістю, отримання дозволів на ведення господарської і торговельної діяльності, при влаштуванні на роботу. Поділяючи українське населення на категорії («українець», «русин», «тутейший»), Є. Платовіч-Плахта висловив одіозну думку про те, що на території Сарненського і Костопільського повітів не повинно бути жодного представника української національності, водночас ставлячись толерантно до проживання там німців [66, арк. 33].

Перші наслідки політики нової адміністрації у співпраці із підрозділами КОП на Волині були підсумовані воєводою А. Гавке-Новаком та сенатором Т. Гедройцем на засіданні групи польських парламентарів Волинського воєводства. «Населення польського походження, – стверджував сенатор – нарешті почувається господарем на цій землі. ... Римо-католицькі храми, відібрані з часів поділів Польщі, мусять бути ревіндиковані» [488, s. 703]. На думку воєводи А. Гавке-Новака, наступним кроком мало стати недопущення українізації православної церкви та її «поступова полонізація» [488, s. 703]. Надалі, за висловлюванням Директора департаменту Міністерства віросповідань та публічної просвіти Г. Дуніна-Борковського, заплановано «зростання ... експансії польської культури», а також полонізація «воєводства Поліського ... і трьох північних повітів Волинського» [488, s. 703].

Небезпеку для керівництва польської державності, за свідченням КОП, становила також діяльність греко-католицької церкви, яка у другій половині 1930-х рр. стала справжнім осередком українського національного руху в Східній Галичині, у зв'язку із цим ставилося завдання протидіяти утворенню її парафій на території Волинського воєводства [70, арк. 12–13].

Як бачимо, польська політична та військова еліта прагнула навіть не до полонізації, а до цілковитої зміни етнічної структури Волині та Полісся на користь польського елемента. Своєю діяльністю А. Гавке-Новак, дотримуючись лінії Корпусу охорони прикордоння, перекреслив усі здобутки «політичного експерименту» свого попередника, що призвело до ще більшого загострення і так напружених польсько-українських відноси напередодні Другої світової війни.

Отже, Корпус охорони прикордоння, незважаючи на те, що створювався з метою захисту та охорони східного кордону Другої Речі Посполитої, активно здійснював контроль за суспільно-політичним життям Волинського воєводства. Участь КОП у цій сфері базувалася на загальнопольській етнічній, національній, культурній та релігійній політиці щодо східних теренів. Корпус охорони прикордоння постійно здійснював моніторинг діяльності українських політичних партій різного спрямування, громадських організацій і товариств. Формування втручалося у питання призначення на посади старост, в'їтів тощо, при цьому перевага надавалася кандидатам польської національності. Апогеєм активності КОП у суспільно-політичному житті стала середина 1930-х рр., коли із приходом до влади у Польщі військових змінилася політика Другої Речі Посполитої стосовно східних регіонів. Представники КОП у другій половині 1930-х рр. відігравали основну роль у житті прикордонних повітів і мали там значно більше важелів впливу на усі сфери суспільного життя, аніж представники місцевої адміністрації. У зв'язку із цим на теренах Західної Волині діяли не стільки загальнодержавні закони, скільки розпорядження й накази командування Корпусу охорони прикордоння. Участь КОП у ревіндикаційній та конверсійних акціях, ускладнення режиму перебування та проживання у прикордонні мали антиукраїнський характер. Загалом політика КОП у суспільно-політичному житті Волинського воєводства характеризувалася як репресивна та дискримінаційна.

3.3. Культурно-освітня та соціальна робота

Культурно-освітня та соціальна робота стала одним із важливих завдань Корпусу охорони прикордоння на Волині. Польський дослідник М. Яблоновський виділяє три основні напрями такої діяльності КОП: 1) освітньо-виховну роботу, що охоплювала систематичну підготовку солдатів КОП; 2) культурну роботу, яка здійснювалася у підрозділах КОП; 3) соціально-благодійницьку, яка стосувалася широкої співпраці із населенням прикордоння [385, s. 208].

Два перших напрями стосувалися навчання та виховання солдатів Корпусу, а також в певній мірі поляків, які в майбутньому мали б сприяти реалізації

державної національної політики Другої Речі Посполитої. У цьому контексті культурно-освітня робота КОП керувалася її принципами і спрямовувалася на насадження «польськості». Разом із тим третій напрямок вважався, по суті, соціальною роботою. Аналіз архівних матеріалів дає змогу стверджувати, що вона поширювалася на представників усіх етнічних спільнот, в тому числі українців. При цьому відмітимо, що соціальна робота не була громадською і безкорисною. Вона мала чітку мету – підвищення авторитету КОП як державного органу Польщі серед місцевого населення. Прихильне відношення мешканців прикордоння сприяло б виконанню формацією поставленого завдання охорони східного рубежу Другої Речі Посполитої. Так, лояльне населення могло стати потенційними інформаторами КОП та його розвідки.

У рамках культурно-освітньої роботи Корпус охорони прикордоння організовував: відзначення різних державних і професійних свят та урочистостей; будівництво світлиць, «домів солдата»; створення солдатських театрів, оркестрів, музичних колективів, хорів; проведення спортивних занять та змагань тощо.

КОП досить старанно готував святкування будь-яких державних урочистостей. При цьому підкреслювалося, що вони мають виховний характер для солдатів, адже результат може бути досягнутий лише тоді, коли копівець володіє інформацією про походження і значення свята. Такі відомості вони отримували під час різноманітних виховних бесід у переддень дійства [299, s. 17]. «Інструкція про культурно-освітню та виховну роботу КОП», затверджена Міністерством військових справ у 1931 р., передбачала теми виховних бесід для солдатів КОП у контексті відзначення певних урочистостей. Серед них: «Для чого необхідно святкувати саме 11 листопада День незалежності Другої Речі Посполитої», «Річниці повстань листопадового 1830–1831 рр., січневого 1863–1864 рр. та загальнопольського 1918–1919 рр.», «Головнокомандувач Війська Польського маршал Ю. Пілсудський», «Історія охорони кордонів, починаючи із часу проголошення незалежності 11 листопада 1918 р.» тощо [322, к. 6–7].

Для опрацювання і здійснення виховних розмов з нагоди свят, річниць та урочистостей військові КОП залучали спеціальні брошури, книги та опрацювання

зі спеціальними методичними вказіками. Серед них, наприклад, «Солдат-громадянин. Громадянська наука», «Юзеф Пілсудський» С. Помаронського, «Символ сміливості» В. П. Малиновського, «Навіщо святкуємо день 11 листопада» В. Липинського, «Перший Маршал Польщі Юзеф Пілсудський» А. Ануша, «Вождь народу Юзеф Пілсудський» М. Скретинського, «Завжди звитязний Маршал Е. Ридз-Смігли» тощо [453, s. 111].

У календарі КОП були такі пам'ятні дні: 1) 22 січня – Січневе повстання; 2) 18 березня – день народження маршала Е. Ридз-Смігли; 3) 19 березня – урочистість з приводу дня народження маршала Й. Пілсудського; 4) 3 травня – річниця Конституції 3 травня; 5) 12 травня – річниця смерті І маршала Речі Посполитої Ю. Пілсудського (з 1935 р.); 6) 6 серпня – початок збройної боротьби за незалежність; 7) 15 серпня – день військовослужбовця; 8) 11 листопада – День незалежності; 9) 29 листопада – річниця Листопадового повстання [314, к. 14]. Спеціальним святом було відзначення річниці служби Корпусу охорони прикордоння. Передбачалося, що ця урочистість має припадати на першу неділю після 14 жовтня кожного року або ж на цей день, якщо він припадав саме на неділю [113, арк. 15]. Зокрема, 1 листопада 1932 р. відбулося святкування 8-ої річниці прикордонної служби КОП в Острозі, під час якого мали місце урочисте богослужіння та військовий парад [56, арк. 7].

Програма святкування залежала від характеру урочистості (військова, національна, церковна, регіональна чи спеціально оголошена керівництвом формації), місцевих особливостей та року. Вона затверджувалася командувачем КОП, а також, у випадку загальнодержавного свята, ще й місцевою владою. Так, програма відзначення Січневого повстання 23 січня 1930 р. у батальйоні «Дедеркали» передбачала богослужіння, постановки вистави «Ганнуса Крузанська», проведення виховних бесід із солдатами КОП [63, арк. 7].

Будучи частиною системи державних органів Польщі, Корпус охорони прикордоння брав активну участь у різних урочистостях місцевої влади на Волині. Як повідомляла польськомовна газета «Волинське ехо», 19 березня 1932 р. командувач батальйону КОП підполковник Л. Чижевський та командувач

роти КОП капітан А. Боярський були присутні на висвячуванні будівлі двокласної початкової школи, а також Народного дому ім. маршала Ю. Пілсудського у Гощі. При цьому уся урочистість супроводжувалася мелодіями оркестру КОП [562, s. 3]. 22 листопада 1933 р. представники КОП брали участь в освяченні пам'ятника солдатам на військовому цвинтарі у м. Рокитно, які полягли на східних теренах в обороні кордонів польської держави [420, s. 11].

У 1930-х рр. Корпус охорони прикордоння організовував на Волині комітети із організації громадської роботи серед населення, які популяризували серед жителів польські свята. В цих урочистостях брала участь молодь, що користувалася також копівськими бібліотеками, які діяли на усьому прикордонні. Книги, преса, часописи перебували у безкоштовному доступі. У 1928 р. населення отримало 6 854 томи, а в 1932 р. вже 17 311 книг. Цифри, ймовірно, були би більшими, якби на прикордонні не існувало такого високого відсотка неписьменних, особливо серед представників етнічних меншин [410, s. 25]. Відомо, наприклад, що ще у 1921 р. у Волинському воєводстві налічувалося 74% неписьменних, в той час, як, для порівняння, у Поліському – 78%, у Тернопільському – 42%; у Станіславському – 51,7%. На початку 1930-х рр. на теренах гміни Людвипіль Костопільського повіту неписьменність сягала близько 70% [417, s. 224].

До участі в урочистостях вищезгадані комітети залучали не лише польську, але й інші етнічні спільноти, в тому числі українців та євреїв. Ефективність їх роботи була досить високою, про що свідчать наступні цифри: якщо у 1931 р. у державних урочистостях взяло участь 30% громадськості, у 1932 р. – 45%, то у 1933 р. і 1934 р. – близько 50%. Загалом спостерігалось зростання симпатії частини населення до солдатів КОП, прикладом чого, зокрема, став подарунок місцевих мешканців 2 комплектів радіоапаратів вартам «Бір» та «Стойло», 70% вартості яких покрила єврейська спільнота Острозького повіту [574, s. 3].

Зусиллями батальйону КОП «Гоща» було засновано Здолбунівський комітет відзначення урочистостей. З його ініціативи, зокрема, 15 травня 1931 р. відбулося святкування Дня солдата, в рамках якого на ринковій площі м. Здолбунів

зібралися представники організацій «Стрельчик», «Стрілець», «Союз харцерів», чеський «Сокіл», місцеве населення різних національностей [559, s. 3].

Варто зазначити і те, що кожна варта Корпусу охорони прикордоння на Волині мала свою бібліотеку, фондами якої могли користуватися жителі прикордонних околиць. Лише за 1934 р. солдатами КОП було поставлено 668 театральних вистав, на яких були присутні 58 тисяч копівців і 31 тисяча цивільного населення [549, s. 1] (Див. Додаток Щ).

Важливим завданням, яке реалізували відділи Корпусу охорони прикордоння серед населення саме польської національності, було здійснення роботи у питанні фізичного виховання та військової справи. У зв'язку із цим МВС ставило перед КОП наступні завдання: а) психологічний та фізичний розвиток цивільного суспільства; б) допомога у військовому вишколі населення [303, к. 4].

Робота, здійснювана КОП у межах цих завдань, мала такі цілі: а) організація молодіжних, допризовних та резервних загонів поляків; б) виховання молоді як свідомих, діяльних та жертвних жителів краю; в) підвищення фізичної витривалості молодого покоління; г) пристосування молоді прикордоння до служби у війську, а також до виконання завдань, які передбачалися військовим планом для солдатів КОП; д) підтримка військової підготовки резервістів; е) «обробка» молоді у дусі польської державності та поширення серед широких мас населення прикордоння, насамперед польського, атмосфери прихильності та прив'язаності до КОП, а також готовності до надання допомоги частинам КОП як у мирний час, так під час військових дій [303, к. 8–9; 339, к. 176].

Командування бригади КОП «Волинь» дбало про підйом бойового духу та фізичну підготовку не лише серед солдатів, а й поміж членів польських організацій та місцевого населення. Досить значну підтримку, допомогу та опіку зі сторони підрозділів КОП у справі військового приготування отримала на Волині допризовна молодь – члени Стрілецького Союзу, Жіночого Стрілецького Союзу, Союзу Резервістів тощо [304, к. 18]. Останній у 1930-х рр. цілком підпорядковувався на теренах прикордоння КОПу. Керівні вказівки командувача Корпусу у зв'язку із цим були наступними: а) сформувати основу організації;

б) направити до повітів комендантів Союзу Резервістів (спеціально відібраними командувачами частин КОП), і військових комендантів (вибраних зі складу офіцерів резерву); в) виключити із Союзу Резервістів нелояльні до держави підрозділи організації; г) робити ставку на якість, а не на чисельність організації; д) звертати спеціальну увагу на організацію наймолодших резервістів, які повертаються з війська, а особливо тих, які служили у підрозділах КОП; е) утримувати на належному рівні бойову готовність резервістів, як з погляду фізичної витривалості, так і військової підготовки; є) підвищувати рівень громадянського виховання резервістів, а також ідеологічного розуміння обов'язків громадянина та солдата; ж) підтримувати з резервістами постійний зв'язок з метою виховання їх у польському великодержавному дусі, а також нівелювання шкідливих впливів ззовні [470, s. 325].

Ця робота мала тісний зв'язок із охороною кордону, здійснюваною Корпусом охорони прикордоння, оскільки найбільш здібні юнаки із відмінною фізичною підготовкою під час призову стали членами підрозділів КОП, а після закінчення військової служби найчастіше поверталися на той самий терен, поповнюючи лави Стрільцького Союзу та Союзу Резервістів. У разі мобілізації члени цих організацій повинні були поповнити КОП [303, к. 12–13].

Крім того, КОП організував кінну військову підготовку – «Кракус», мета якої полягала у заохоченні призовників до кінної військової служби [303, к. 19] та утримання відповідних вмінь у резервістів. У разі оголошення мобілізації ескадрони КОП зміцнювалися підрозділами «Кракуса». Для виконання завдання вишколу солдатів був спеціально організований навчальний табір над озером Дрив'яти у Браславському повіті (Віленщина).

Основною метою акції військової підготовки на теренах прикордоння Волині, яка проводилася під керівництвом КОП, було громадянське виховання населення в контексті пропольських патріотичних тенденцій. Однак її результати виявилися незначними, особливо це стосувалося українців. Корпус охорони прикордоння зазначав, що серед цієї національної спільноти жодна подібна акція військової підготовки була неможливою. У зв'язку із цим, на теренах волинського

пограниччя передбачалося дотримання трьох засад у рамках цієї роботи: 1) не створювати військових таборів національних меншин; 2) приймати членів до організацій військової підготовки лише після отримання докладної інформації про кандидата на вступ; 3) залучати до військових таборів лише представників польської національності, незважаючи на віросповідання, при цьому виняток становили євреї [470, s. 327].

У рамках культурно-освітньої роботи КОП організовував підрозділи «Стрільця» – організації ідеологічної та військової підготовки польської молоді (на протипагу українським «Лугу» та «Великому Лугу»). Командувачі рот ініціювали створення великих підрозділів «Стрільця», дбали про їх оснащення, а також роботу світлиць. Варто відзначити також, що КОП здійснював нагляд за створеною у 1932 р. організацією «Стрельчик» [470, s. 492–497], а також її друкованим органом з однойменною назвою.

Особливо Корпус охорони прикордоння на Волині опікувався Стрільцьким Союзом. Так, 6 листопада 1932 р. за підтримки КОП у с. Мізоч Здолбунівського повіту відбулося освячення Стрільцького дому ім. Олександри Пилсудської. На урочистість, окрім керівництва формації, прибули запрошені представники державної та самоврядної влади, шкільна молодь, місцеві мешканці. Цікаво, що ця установа стала центром культурно-освітньої роботи КОП у селі, адже мала танцювальну залу, приміщення для трансляції фільмів, світлицю та бібліотеку, користуватися якими могли не лише солдати Корпусу, але й усе бажаюче населення [469, s. 1].

Крім того, 4–5 лютого 1933 р. за підтримки командувача 2 батальйону КОП «Березне» майора В. Чайковського у Березному відбувся Перший з'їзд делегатів підрозділів Стрільцького Союзу Костопільського повіту. При цьому староста повіту К. Галубінський підкреслив жертівність та зусилля офіцерів КОП, які сприяли діяльності та розвитку стрільцьких організацій, залучення до них молоді. Командувач КОП представив свою участь у подібних організаціях як невід'ємну частину власної державно-творчої роботи на східних теренах [572, s. 11]. 25 лютого 1934 р. за підтримки капітана КОП М. Кучка відбувся Другий З'їзд

делегатів Стрілецького Союзу Костопільського повіту, на якому в черговий раз була підкреслена значна роль КОП для розвитку цього руху на Волині [571, s. 11].

У січні 1933 р. часопис «Волинь» інформував про відкриття у Кременці за підтримки полковника М. Красіцького (очільника бригади КОП «Волинь») Першого трампліну бойскаутів. Це стало важливим кроком до створення в Кременці осередку бойскаутського руху на Волині [521, s. 5]. Вже 16–17 грудня 1933 р. у Кременці відбулася конференція бойскаутів, на якій були присутні представники спортивних осередків Волині, а також делегати від КОП [418, s. 5].

Культурно-освітня робота серед населення польської національності спостерігалася впродовж усього періоду функціонування Корпусу і вписувалася у концепцію підтримання та популяризації «польськості» на теренах волинського прикордоння. Разом із тим, налагодження відносин із населенням пограниччя непольської національності, насамперед українцями, було необхідною передумовою ефективного виконання КОП своїх функцій [574, s. 3]. Перед Корпусом охорони прикордоння було поставлено завдання умиротворення національних устремлінь населення пограниччя непольської національності і запровадження на цій території відносного порядку та громадського спокою. Контроль КОП за суспільно-політичним життям Волинського воєводства здійснювався здебільшого силовими та репресивними методами, викликаючи спротив непольського населення. На противагу цьому, соціальна робота підрозділів КОП набула характеру благодійної і реалізувалася несиловими засобами, хоча й в руслі національної політики Польщі.

«Тимчасова інструкція прикордонної служби КОП» від 17 вересня 1924 р. передбачала застосування таких засобів з метою подолання недовіри зі сторони місцевого населення: 1) демонстрацію розуміння ситуації та потреб населення прикордоння та зацікавлення його щоденними справами; 2) уникнення солдатами КОП непорозумінь з місцевим населенням під час виконання службових обов'язків, а також пояснення необхідності дотримання дисципліни у ставленні до населення (особливо у прикордонній смузі); 3) надання ефективної допомоги

населенню прикордоння в межах службових обов'язків, особливо у відносинах із державними органами; 4) участь у виборчому житті населення [292, к. 36].

Слід зазначити, що жителі прикордоння, в тому числі української національності, поступово змінили своє ставлення до КОП із байдужого та ворожого на більш прихильне. Справа в тім, що, як свідчать опрацьовані нами архівні матеріали, до кінця 1920-х рр. у прикордонних повітах Волинського воєводства настав час відносного спокою, стабілізації стану безпеки, призупинилися напади та грабунки населення прикордоння. Значна частина безробітних робітників отримала роботу, наприклад, на будівництві казарм або інших об'єктів для потреб війська [302, к. 87] (Див. Додаток Ю).

Прихильність населення Волині до Корпусу охорони прикордоння підтверджує і наступний приклад. З ініціативи КОП у січні 1927 р. у Березному створено «Комітет призначення Зірок солдатам КОП» під керівництвом М. Студзинського. На урочистості з нагоди його організації була присутня спільнота навколишніх прикордонних гмін різних національностей, яка пожертвувала на потреби Корпусу 1223 злотих. Крім того, місцеві господарства і фірми презентували: 2 мішки цукру (цукровий завод, м. Корець), 1 мішок цукру (цукрова фабрика, м. Житин), 100 пляшок горілки, 2 мішки борошна (гміна Людвипіль Костопільського повіту, Костопільський магістрат) тощо. Місцеві підприємці також здійснили пожертвування грошима та іншими господарськими і харчовими продуктами, серед них – лісова фірма «Noenu i Blooth» (200 зл.), фірми «Szac i Horowit» (100 зл.), фірма Малинських (100 зл., 2 пуди меду), «A. Stok» (400 шматків туалетного мила), паперова фабрика «Моквінська» (2000 аркушів паперу). Усе це було поділене між солдатами КОП, які виконували службу безпосередньо на кордоні. Кожен копівець, зокрема, отримав булочку, 200 гр. цукру-рафінаду, комплект листового паперу, олівець, календарик, 25 гр. тютюну, шматок тканини, 1 шматок мила [526, s. 12]. Такі пожертви зі сторони місцевих фірм та населення виявилися непоодинокими, що є свідченням прихильності частини спільноти прикордоння до КОП та поваги до тієї роботи, яку виконували солдати, особливо у межах охорони кордону.

Зростанню симпатії до Корпусу охорони прикордоння зі сторони місцевого населення Волині сприяла його активна соціальна робота, яка була досить різноманітною. Формуванням здійснювалася благодійна, медична, ветеринарна допомога, надавалася підтримка у будівництві шкіл, костелів, народних домів, світлиць, бібліотек, доріг та мостів тощо. Під особливою опікою КОП знаходилися діти, для яких організовувалися літні табори як на теренах діяльності формації, так і за її межами [323, s. 123].

З ініціативи офіцерів та підофіцерів роти КОП «Глибочок» у Глибочку Острозького повіту був побудований костел та школа імені Я. Крушевського. Зусиллями батальйону КОП «Острог» споруджено римо-католицьку каплицю Божої Матері у с. Бір [574, s. 3]. У березні 1933 р. з ініціативи повітового старости у Корці та за значної підтримки КОП розпочалося будівництво будинку для прикордонної третейської комісії [421, s. 10].

Однією із форм поширення освіти серед населення східного прикордоння була організація (самостійна чи за підтримки влади) різного роду навчальних курсів подальшого навчання та професійної підготовки, зорганізованих солдатами КОП. Так, дворічні освітньо-господарські курси на території прикордонної роти КОП «Кургани» протягом 1930-х рр. закінчило 50 жителів навколишніх сіл. В той же самий час відвідувачами лижних курсів, організованих солдатами КОП у Здолбуніві та Острозі, також стало 50 осіб [366, s. 205].

Досить популярною, особливо серед молодого покоління, стала кампанія сільськогосподарської підготовки у прикордонні. На курсах молодих фермерів, часто організованих командувачами підрозділів КОП, їх учасники ознайомилися із тим, як на практиці зібрати високий врожай багатьох культур: картоплі, буряків, моркви, капусти тощо. Лекторами на таких заходах були сільськогосподарські інструктори, офіцери КОП, а часто також студенти Варшавського чи Познанського університетів, що перебували у прикордонних районах у літніх таборах чи в краєзнавчих експедиціях [334, s. 41]. У випадку зібрання значних урожаїв хорошої якості населення могло претендувати на допомогу КОП робітниками та кіньми [335, s. 2]. Зокрема, з ініціативи КОП та

Повітового сеймику у Здолбунові були організовані 6–денні аграрні курси курси в селах Сіянци, Милятин, Хорів для місцевих аграріїв та молоді [427, s. 7].

Значну допомогу населенню надавала Пожежна варта Корпусу охорони прикордоння, яка мала добру організацію і непогане оснащення. Вона врятувала багато містечок та сіл від цілковитого знищення вогнем. У кожному батальйоні бригади КОП «Волинь» в рамках прикордонних рот було організовано навчання пожежних дружин. Відомо, що у лише 1930–1934 рр. солдатами КОП на Волині надано допомогу у гасінні 100 пожеж. Крім того, вони здійснили підтримку у відбудові спалених осель та приміщень для худоби. Показовою є акція прикордонної роти КОП «Кургани». Так, у 1930 р., коли згоріла значна частина с. Волосківці Острозького повіту, цей підрозділ на чолі з командувачем допоміг погорільцям отримати кредит на відбудову, придбати будматеріали [63, арк. 5].

4 березня 1930 р. копівці погасили аж три пожежі: на відрізку батальйону «Острог» у с. Хутір Бодовський (рядові застави варті «Бадівка»); на ділянці кордону батальйону «Гоща» у с. Черниця (застава варті «Черниця»); у м. Острог (протипожежна дружина батальйону «Острог» у складі 20 осіб) [63, арк. 13]. Вже 24 квітня 1930 р. 9 рядових варті «Мощаниця» та 7 із варті «Бадівка» допомогли місцевому населенню у гасінні православної церкви у с. Руська Мощаниця [63, арк. 20]. У грудні 1932 р. на відрізку батальйону «Гоща» вибухнула пожежа у Новому Корці, у гасінні якої взяв участь резерв роти КОП «Корець» [553, s. 1]. Факти надання допомоги у цьому контексті населенню пограниччя на Волині підрозділами КОП фіксувалися у ситуаційних рапортах упродовж усіх років служби Корпусу [49, арк. 2].

На теренах східних воєводств і особливо на Волині спостерігався досить критичний стан надання населенню медичної допомоги. Ситуація із забезпеченням лікарями та ліжками у шпиталях на теренах воєводства була однією із найгірших, у порівнянні навіть із іншими східними адміністративними одиницями Польщі. Підрозділи здоров'я КОП стали доволі ефективною медичною службою на величезних теренах прикордоння. Відповідно до «Матеріального штату служби здоров'я КОП», підписаного командувачем КОП

генералом Я. Крушевським 17 листопада 1931 р., на Волині спеціальні палати для хворих мали батальйони КОП «Березне», «Гоща», «Острог», «Дедеркали», резервний батальйон «Житин» [290, к. 17].

Коли на теренах воєводства у кінці 1930-х рр. з'явилися спалахи епідемій, служба здоров'я КОП здійснювала масове щеплення місцевого населення. 13 січня 1930 р. підofiцери роти «Сапожин» у селах Сапожин та Осташівка Рівненського повіту зафіксували три випадки хвороби черевного тифу. На будинках, у яких жили хворі, зробили спеціальні позначки, вони були ізольовані, а лікарем батальйону «Острог» видано спеціальне розпорядження щодо проведення щеплень. Відповідно до ситуаційного звіту бригади КОП «Полісся» № 1 за січень 1937 р., у с. Дерманка Сарненського повіту з кінця 1936 р. поширилася епідемія плямистого тифу, внаслідок чого зростала смертність серед мешканців [88, арк. 8]. Відтак, лікарська служба КОП надала допомогу місцевому населенню у попередженні і ліквідації наслідків захворювання.

У зв'язку із такою ситуацією із гігієною на Волині офіцер освіти батальйону КОП «Острог» у 1935 р. писав: «Окремим питанням залишається гігієна. Недостатня кількість чистої води (наприклад, деякі села, зокрема, у гміні Новомалин Костопільського повіту, не мали відповідних свердловин) досить часто провокувала виникнення епідемій різних хвороб, таких, як черевний тиф та дифтерія у дітей, особливо влітку» [417, s. 240]. Відомо також, що КОП у співпраці із інструкторами освіти сприяв популяризації відомостей щодо дотримання правил гігієни серед місцевого населення [417, s. 244].

Зафіксовані й інші форми соціальної роботи Корпусу охорони прикордоння. Так, 10 травня 1930 р. оркестр батальйону «Дедеркали» і частина застави прикордонних постів роти «Бадівка» взяли участь в освячуванні полів місцевим православним населенням [63, арк. 23]. 22 травня того ж року подібна акція відбулася за підтримки частин застави варті «Садки» роти «Буківка» (батальйон «Дедеркали») [63, арк. 29]. 31 серпня 1930 р. копівці із варті «Ходаки» врятували від загибелі невідомого, який впав із кіньми у річку [63, арк. 69].

Однією із наболілих проблем на східному прикордонні, в тому числі і на Волині, був незадовільний стан шляхів сполучення. Відомо, наприклад, що у 1937 р. на 100 км² на ціле воєводство припадало лише 3,4 км залізничних колій [441, s. 188]. Дороги та мости часто перебували у занедбаному стані. Напередодні Другої світової війни Волинь на 100 км² мала лише 7,1 км доріг із твердим покриттям [448, s. 17]. Тому помітною виявилася роль КОП в організації будівництва шляхів сполучення та їх обслуговуванні [443, s. 81]. Саме завдяки праці солдатів КОП багато сіл отримали сполучення із осередками міст та містечок. Так, батальйон КОП «Острог» долучився до будівництва 96-метрового мосту на р. Вілія, що з'єднував трасу Острог–Вельбівно. 25 квітня 1930 р. копівці підрозділу взяли участь у його відкритті та освяченні [63, арк. 19].

Одним із видів соціальної роботи бригади КОП «Волинь» була допомога у ліквідації природних стихійних лих. Відомо, зокрема, що весна 1932 р. виявилася досить несприятливою для Волинського воєводства у природному плані, оскільки відбувся розлив р. Горинь. Повітовий відділ сеймику Рівненського повіту одностайно ухвалив рішення покласти відповідальність за ліквідацію повені у регіоні на очільника військового гарнізону у Рівному та командувача бригади КОП «Волинь». Зусиллями солдатів батальйону КОП «Гоща» було відремонтовано мости у селах Горбаків, Тучин, Суськ Рівненського повіту. При цьому, як повідомляла місцева газета «Волинське ехо», у ліквідації наслідків повені повітовий відділ сеймику особливо відмічав сапера взводу бригади КОП «Волинь» М. Кленчека і капрала Я. Грегула. Вони отримали за свою роботу грошову винагороду у розмірі 10 злотих [563, s. 4; 566, s. 3].

Підрозділи КОП взяли участь у ліквідації повені на річках Случ і Горинь у 1932 р. у Костопільському повіті. Вони надали допомогу в ремонті пошкодженого внаслідок стихійного лиха дорожнього сполучення до Березного, Деражного і Костополя. До ремонту мостів долучилися й підрозділи КОП у гміні Людвипіль, Стрілецький союз з сіл Рудня Лещинська, Рудня Бобровська [413, s. 4].

Подібне стихійне лихо трапилося і в 1934 р., проте масштаби його були більшими, оскільки розлилася вже дві річки – Горинь і Вілія. Особлива роль у

рятуванні людей, майна, ремонті мостів і гребель належала КОП, а саме батальйонам «Острог» та «Рокитно». Силами останнього відремонтовано дороги зі сполученням Остки–Дерц, Остки–Будки, Сновідовіче–Дубно та Біловеж–Осетище [88, арк. 23].

Іншим напрямком соціальної діяльності підрозділів Корпусу охорони прикордоння було надання допомоги населенню у боротьбі із безробіттям та бідністю. Так, батальйон КОП «Острог» упродовж 1930–1931 рр. підтримав фінансово 10 родин. Крім того, за цей період безкоштовно виділено 1620 порцій їжі для дітей. У 1932 р. було надано одяг 7 родинам, а також на безоплатній основі видано 2000 обідів. У наступному році допомогою одягом охоплено 9 сімей. Відомо, що у 1934 р. батальйон КОП «Острог» повністю харчував 80 дітей, а також безкоштовно видав 12258 обідів та 543 вечері для католицького і православного населення, 560 обідів для іудеїв, а також виділив 333 зл. на допомогу бідному населенню. Загалом, починаючи із 1930-х рр. у прикордонних ротах бригади «Волинь» з нагоди різних свят дітей з бідних сімей обдаровували подарунками, їжею та одягом [574, s. 3] (Див. Додаток Я).

Важливість соціальної діяльності КОП підкреслив командувач бригади «Волинь» полковник М. Красіцький на конференції, присвяченій питанням охорони кордону 6 травня 1936 р. За його словами, будівництво каплиць, організація навчальної роботи, благодійна акція тощо мають значну підтримку місцевого населення прикордонних повітів Волинського воєводства і є тими активними засобами, що сприяють зростання авторитету КОП загалом. Крім того, він відмітив, що формація зацікавлена у популяризації спорту та підвищення рівня фізичної підготовки. Підтримувалася діяльність «Кракуса», «Стрельчика» і «Стрільця», які давали основу військової підготовки [66, арк. 9]. Але разом із тим відмітимо, що цим підкреслювалася роль КОП у рамках пропольського патріотичного виховання. Втім, усі ініціативи щодо власної культурно-освітньої роботи представників національних меншин, а саме українців, обмежувалася.

Варто зауважити, що в другій половині 1930-х рр. в культурно-освітній роботі КОП настали істотні зміни. Відтепер пріоритетною вважалася типова

пропагандистська діяльність військових формації. Відповідно до розпорядження міністра віросповідання та публічної освіти від 22 червня 1936 р., у межах батальйонів КОП працювали так звані «інструктори освіти». Окрім виконання безпосередньої навчальної роботи серед солдатів Корпусу, вони у вільний час здійснювали активну суспільно-освітню роботу серед населення прикордоння.

Інструктори освіти КОП зобов'язувалися налагоджувати зв'язки зі шкільними інспекторами, брати участь у чергових конференціях інструкторів позашкільної освіти, присвяченим звітам та плануванню суспільно-освітньої роботи у відповідних шкільних округах, опікуватися вечірніми курсами, курсами самоосвіти тощо. Таким чином, інструктори освіти КОП намагалися впливати на освітньо-виховний процес, який мав повністю відповідати принципам національної політики Другої Речі Посполитої на Волині. При цьому загальною метою роботи інструкторів освіти вважалося «зміцнення оборонності східних кресів». Передбачалося, що будь-які ініціативи КОП у межах освітньо-суспільної роботи мають бути узгоджені із міністром віросповідань та публічної освіти та Сільськогосподарськими палатами, що здійснювали опіку над цим напрямком діяльності підрозділів КОП [118, арк. 30]. Виконуючи розпорядження вищевказаних органів, Корпус згорнув соціальну роботу та спроби налагодити відносини із населенням прикордоння різних національностей. КОП став інструментом політики «зміцнення польськості» на Волині, найкращим прикладом якої стала її участь у «ревіндикаційній акції» у 1937–1939 рр.

Сприяв зростанню пропагандистської діяльності КОП і той факт, що, починаючи з 1936 р. командування Корпусу розпочало видавати місячник «Освітньо-пропагандистський бюлетень КОП», який надсилався до усіх підрозділів організації, в тому числі варт. До його основних завдань належали: а) поглиблення форм виховної та пропагандистської роботи серед солдатів та цивільного населення; б) ознайомлення із методичними вказівками; в) характеристика досвіду такої діяльності в державних, громадських організаціях інших країн [435, s. 208]. Безпосередніми засобами пропаганди ставали солдатські бібліотеки, світлиці, радіо, грамофон, кіно, солдатський театр та газета [242, s. 4].

Документом, який регламентував пропагандистську діяльність КОП, було видане у 1937 р. Військовим науково-освітнім інститутом Міністерства військових справ інформаційне комюніке № 17 «Про пропаганду» [428, s. 115]. Воно передбачало, що саме пропаганда повинна стати основною формою культурно-освітньої роботи КОП. Цю тезу підтвердили опрацьовані в тому ж році «Тимчасові вказівки освітньо-виховної та пропагандистської діяльності КОП» [352]. Цілями такої роботи КОП були: 1) зміцнити національну свідомість місцевого польського населення; 2) намагатися відновити національну свідомість того населення, яке колись було польським, але внаслідок «винародування» в часи поділів Польщі тимчасово втратило її; 3) намагатися впливати на національні меншини прикордоння, пропагуючи польську культуру і враховуючи регіональні особливості терену роботи; 4) захищати населення прикордоння від усіх зовнішніх деструкційно-пропагандистських впливів, особливо комуністичної пропаганди [352, к. 5]. Власне, така постановка цілей вписувалися у концепцію «зміцнення польськості» та «польського стану посідання на східних кресах», що яскраво демонструвало втручання підрозділів КОП у суспільно-політичне життя Волині. Зауважимо, що одним із головних методів впливу стало «живе слово копівців-агітаторів, за допомогою якого можна було впливати на почуття мешканців прикордоння» [470, s. 589–618].

Крім того, у другій половині 1930-х рр. активізувалося поширення газет «На сторожі» («Na straży») та «На маневрах» («Na manewrach»), пропагандистських листівок КОП [430, s. 209]. У цьому напрямку застосовувалися сучасні на той час технічні засоби, а саме – проекційний апарат «Орнак», кінокамера, кіноапарат, радіо, грамофони. Зокрема, платівки із військовими піснями мали підвищити у копівців бойовий дух, а в місцевого населення викликати почуття поваги до армії. Використання оркестрів в цілях пропаганди не завжди було виправданим, адже, зокрема, на Волині їх праця полягала в основному у створенні музичного фону різних державних та місцевих урочистостей [429, s. 164].

Отже, Корпус охорони прикордоння з часу створення здійснював на теренах своєї службової компетенції активну культурно-освітню та соціальну роботу,

наслідки якої мали певне позитивне відображення як у кількісному, так і в якісному вимірах. Якщо перший напрямок спрямовувався переважно на місцевих поляків, то його другий охоплював представників інших національностей, в тому числі українців. Допомога у ліквідації стихійних лих, пожеж, профілактики небезпечних захворювань, боротьба із бідністю і безробіттям свідчать про активну соціальну роботу КОП на Волині. Однак відмітимо, що такий напрямок діяльності Корпусу реалізувався із конкретно визначеною метою – покращити ставлення місцевих жителів прикордоння до КОП як частини державних органів Польщі. Разом із тим саме з другої половини 1930-х рр. благодійницька робота КОП на Волині згортається. Натомість, цей напрямок роботи формації набуває рис «насадження польськості». При цьому можна стверджувати, що він поступово трансформується в активну суспільно-політичну діяльність, пов'язану із участю КОП у «ревіндикації», а також різноманітними дискримінаційними заходами щодо українців. У зв'язку із цим усі попередні досягнення, спрямовані на зближення із населенням прикордоння Волині, були зведені нанівець і, навпаки, призвели до загострення відносин між польською спільнотою і КОП, з однієї сторони, та українцями, з іншої.

Висновки до розділу 3

Основні завдання Корпусу охорони прикордоння початково були визначені у «Тимчасовій інструкції прикордонної служби КОП» від 17 вересня 1924 р. й окреслювали такі напрямки його роботи – охорону державного кордону, суспільно-політичну, культурно-освітню та соціальну роботу.

Боротьбою із диверсіями та шпигунством на Волині у рамках КОП найбільш активно займалися офіцери розвідки у батальйонах, згодом – розвідувальні представництва № 7 «Сарни» і № 8 «Рівне», а також контррозвідка КОП. Результати роботи цих формувань фіксувалися у спеціальних документах – щоденних, щомісячних, щорічних донесеннях, звітах, рапортах тощо. Аналіз архівних матеріалів дає змогу стверджувати про значний спад диверсійної діяльності з боку Радянського Союзу після 1925 р., що пояснюється як

підвищенням ефективності роботи КОП загалом, так і зміною воєнної доктрини СРСР, а також тактики і стратегії політичної боротьби.

Найменш поширеним злочином на волинському відрізку кордону була контрабанда, однак відмітимо, що основні її осередки знаходилися біля значних торговельних центрів. Нечисленні випадки цього виду злочину свідчать про те, що на теренах Волині він здійснювався переважно представникам єврейської національності, при цьому був основним родом їх занять. Варто зазначити, що найбільших успіхів на Волині КОП досягнув у боротьбі із нелегальним прикордонним рухом, про що свідчать документи Корпусу.

Корпус охорони прикордоння намагався здійснювати контроль за суспільно-політичною діяльністю Волинського воєводства, керуючись принципами державної політики політики Другої Речі Посполитої. Серед проявів такої діяльності КОП можна виокремити: нагляд за громадським та суспільно-політичним життям українців, сприяння забороні функціонування українських організацій, товариств та партій, боротьба із будь-якою антипольською діяльністю тощо.

Досить негативні зміни у суспільно-політичній роботі КОП відбулися в другій половині 1930-х рр., коли у політичній системі Другої Речі Посполитій провідне місце зайняли військові. Невдача відносно ліберальної «волинської політики» воєводи Г. Юзевського великою мірою зумовила запровадження більш жорсткої та репресивної політики щодо українців. Її апогеєм стала «акція ревіндикації» 1937–1939 рр. православної церкви та конверсійний рух у прикордонних повітах Волинського воєводства. В арсеналі КОП, який став найбільшим її виконавцем, були здебільшого силові методи. Такі дії зумовили ще більше загострення польсько-українських відносин напередодні Другої світової війни.

Складовою діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині була культурно-освітня та соціальна робота. Перший напрямок стосувався представників переважно польської національності. Натомість інший, набуваючи рис благодійності, охоплював представників усіх національних груп і

спрямовувався на зростання авторитету КОП та підвищення іміджу Польщі та її державної системи серед мешканців прикордоння. Соціальна робота передбачала ветеринарну, медичну допомогу, сприяння у будівництві шкіл, будинків культури, у ремонті та створенні нових доріг, мостів тощо. З другої половини 1930-х рр. будь-яка діяльність у цьому напрямку набуває рис пропаганди і насадження «польськості»; водночас прояви благодійності активно згортаються.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в комплексному вивченні становлення, організації та основних напрямів діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині упродовж 1924–1939 рр. На підставі залучення значного пласту архівних джерел, публікацій документів і матеріалів, міжвоєнної періодики, спогадів та мемуарів, наукової літератури досліджено передумови виникнення КОП, процес його заснування та розбудови, організаційну та кадрову структуру. Простежено основні напрями діяльності Корпусу охорони прикордоння у регіоні.

На підставі аналізу історіографічних напрацювань констатовано, що тема дисертації не знайшла належного висвітлення у науковій літературі. Вітчизняна історіографія радянської доби розглядала КОП винятково як знаряддя польської влади для придушення комуністичного та робітничого рухів. Сучасні українські дослідники звертаються до історії КОП на Волині лише у контексті характеристики суспільно-політичних процесів в регіоні, акцентуючи увагу на антиукраїнській спрямованості його діяльності.

Серед зарубіжної історіографії на особливу увагу заслуговують праці польських вчених, які розпочали вивчення організації та діяльності КОП ще у міжвоєнний період. Історія Корпусу подібно розглядалась ними і в добу Польської Народної Республіки. Якісно новий етап у вивченні КОП польськими дослідниками розпочався з кінця 1980 – початку 1990-х рр. й триває донині. Однак їх праці висвітлюють здебільшого загальнодержавні аспекти функціонування Корпусу охорони прикордоння, оминаючи його регіональні особливості. Таким чином, на сьогодні відсутні узагальнюючі праці, присвячені становленню, організації та діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині впродовж 1924–1939 рр.

З'ясовано, що наявна джерельна база є достатньо репрезентативною для проведення дослідження. Її основу склали неопубліковані матеріали з фондів низки державних архівів України (Волинської, Львівської, Рівненської,

Тернопільської областей) та архівних установ Республіки Польща (Архіву нових актів, Національного цифрового архіву, Центрального військового архіву у Варшаві, Архіву прикордонної варти у Щецині, Державного архіву у Кельцах). При цьому значну кількість неопублікованих джерел введено до наукового обігу вперше. Доповненням архівних матеріалів слугують рукописні джерела, що зберігаються в Кабінеті рукописів Варшавського університету. Джерельна база включає також опубліковані документи та матеріали, спогади і мемуари, а також міжвоєнну періодику. Своєрідність теми вимагала застосування відповідних методологічних засад; це, зокрема, знайшло вияв у поєднанні загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів дослідження, використанні відповідного понятійно-категоріального апарату.

Установлено, що до основних передумов виникнення Корпусу охорони прикордоння належали: постійна нестабільність на теренах східного прикордоння в 1920–1924 рр. унаслідок здійснення численних розвідувальних та диверсійних актів зі сторони СРСР; нездатність державної влади опанувати ситуацію на кордоні в перші роки після проголошення незалежності Другої Речі Посполитої, неефективність діяльності наявних прикордонних формувань (етапових і митних батальйонів, прикордонної варти, державної поліції); складні суспільно-політичні та соціально-економічні умови на теренах східного прикордоння на початку 1920-х рр. – регіону з домінуванням непольського населення, що критично ставилося до польської державності.

Визначено, що основу нормативно-правової бази діяльності Корпусу становила «Тимчасова інструкція прикордонної служби КОП» від 17 вересня 1924 р. Поряд із завданням щодо гарантування безпеки кордону та терену прикордоння тут прописано й такі функції КОП, як співпраця із військовими частинами й місцевою адміністрацією у сфері забезпечення обороноздатності країни та зміцнення польського елемента в східних воєводствах Другої Речі Посполитої.

З'ясовано, що головними проблемами, із якими зіткнувся Корпус охорони прикордоння на Волині на початковому етапі роботи, були затягування

державною поліцією передачі майна для потреб КОП, слабка матеріально-технічна база (відсутність прикордонних застав або перебування існуючих у незадовільному стані, серйозні проблеми із комунікацією та ін.), недостатній рівень підготовки кадрів, неприхильне ставлення місцевого населення. Ситуацію ускладнювали численні напади та диверсії з боку СРСР.

Показано, що організаційна структура Корпусу охорони прикордоння впродовж 1924–1939 рр. зазнавала численних змін, які залежали від різних внутрішніх і зовнішніх політичних чинників. Із кінця 1924 р. прикордонні терени Волинського воєводства зайняла 1 бригада КОП у складі 2, 3, 4 батальйонів піхоти та 3, 4 й 5 ескадронів кавалерії зі штабом у Здолбунові. У січні 1925 р. 1 бригада була доукомплектована 11 батальйоном та 11 ескадроном. Під час подальших реорганізаційних змін до кінця 1920-х рр. на Волині розпочали діяльність такі підрозділи КОП, як Школа професійних підофіцерів піхоти КОП в Острозі, Школа професійних підофіцерів кавалерії КОП у Невіркові (1926 р.); 26 резервний батальйон; розвідувальні представництва №7 «Сарни» і №8 «Рівне» (1928 р.). В результаті проведення реформ під таємними назвами «Р.1» та «Р.2» підрозділи КОП на Волині набули назв місцевостей, де вони розташовувалися. Таким чином, 1 бригада КОП з 1931 р. офіційно іменувалася бригада КОП «Волинь». Північні терени Волинського воєводства з 1931 р. охоронялися підрозділами бригади КОП «Полісся», у зв'язку з входженням 16 грудня 1930 р. до його складу Сарненського повіту, який раніше належав Поліському воєводству.

Констатовано, що смерть Ю. Пілсудського та прихід до влади у Польщі військових на чолі із Е. Ридз-Смігли зумовили зміну воєнної доктрини держави. Підсумком цього стала чергова реформа КОП, ухвалена 23 лютого 1937 р. Важливим її елементом було розширення смуги прикордонної служби вглиб країни, головним чином, через діяльність офіцерів розвідки в командуваннях бригад, полків та батальйонів чи підофіцерів у ротах. Відтоді прикордонна служба поділялася на безпосередню (патрульну) та опосередковану (розвідувальну). У рамках реформи істотну вагу було приділено відповідному добору кадрів, а також

змінам в системі навчання солдатів та підофіцерів КОП. Крім того, командування КОП намагалося покращити технічний стан варт.

Показано, що наслідком реформи 1937 р. стало максимальне наближення структурних одиниць Корпусу охорони прикордоння до оперативних військ. На основі розформованої бригади «Волинь» створено полк «Здолбунів». Окрім цього, з бригади «Полісся» вилучався полк «Сарни», який відтепер підпорядковувався безпосередньо командувачу КОП. Водночас постав спеціальний фортечний батальйон КОП «Сарни», що зайняв смугу укріплення на відрізьку «Сарни», яка була частиною проектованої системи фортифікацій на теренах Полісся. Таким чином, реорганізаційні зміни, в основі яких стала фактична трансформація бригади у полк на терені Волинського воєводства, а також збільшення чисельності полків у межах Корпусу, відповідали тогочасній політиці Польщі, проте не найкращим чином плинули на стан охорону волинської ділянки східного кордону держави.

Установлено, що особовий склад КОП формувався з професійних офіцерів, підофіцерів від рангу сержанта до плутонового; 50% професійних капралів, так званих «капітулянтів», рядових солдатів 1902 року народження (з контингенту і запасу). Стосовно етнічної структури КОП на Волині, то її абсолютну більшість становили поляки, які були вихідцями переважно із Сілезького воєводства, Східної та Західної Галичини та належали до римо-католицького віросповідання. До резервних одиниць могли залучатися представники єврейської та німецької національностей. Наказ віце-міністра військових справ К. Фабриція від 20 вересня 1927 р. містив норму про обмеження набору до Корпусу охорони прикордоння білорусів та українців. Починаючи із 1930-х рр., заохочувалося рекрутування до підрозділів КОП поляків – вихідців зі східних воєводств, адже вони добре розуміли особливості тогочасної суспільно-політичної ситуації на цій території.

Система навчання, розроблена у КОП, відповідала його внутрішній структурі і поділялася на підготовку солдатів діючої служби; підготовку професійних підофіцерів; підвищення кваліфікації офіцерів. Для останніх передбачалося навчання двічі на рік (влітку і взимку), яке мало на меті

вироблення навиків для вирішення нових завдань. Підофіцери мали власні освітні центри, серед яких, зокрема, Центральна школа професійних підофіцерів піхоти в Осовці, Школа професійних підофіцерів кавалерії в Невіркові. З'ясовано, що робота над вдосконаленням підготовки корпусу службовців КОП мала безперервний характер.

Констатовано, що волинські підрозділи Корпусу охорони прикордоння взяли активну участь у військових та мобілізаційних приготуваннях Другої Речі Посполитої в 1939 р., які відбувалися паралельно із новими змінами щодо засад несення служби. 20 березня 1939 р. в батальйоні КОП «Сарни» було додатково сформовано четверту роту. Крім того, у складі командування та однієї роти постав батальйон КОП «Малинськ». Ці два батальйони зайняли фортечні укріплення над річкою Случ на відрізу «Сарни».

Мобілізаційний план «В» від 23 березня 1939 р. який відповідав військовому плану «Захід», передбачав перекидання на кордон із Німеччиною волинських підрозділів КОП – батальйону «Житин», ескадронів «Рокитно», «Журно» і «Мізоч», а також роти саперів «Гоща». Нова редакція плану «В 1» («В 2») від 15 травня 1939 р. передбачала утворення на Волині першої мобілізаційної смуги КОП, до якої належали Сарненський, Костопільський, Рівненський, Здолбунівський, Кременецький та Дубнівський повіти. Розташовані на Волині підрозділи КОП ввійшли до складу 38 резервної дивізії піхоти – складової Армії «Карпати».

Встановлено, що у зв'язку із перекиданням частини підрозділів Корпусу охорони прикордоння на західні рубежі держави формування виявилось значно ослабленим у кадровому та матеріальному плані. КОП був практично позбавлений резервів піхоти та кавалерії. З великими труднощами на цілому відрізу східного кордону Польщі вдалося змобілізувати бригаду КОП «Полісся», 7 полків КОП та 22 батальйони піхоти. Відрізок кордону на Волині зайняли полки «Сарни» (у складі батальйонів «Березне», «Рокитно», фортечних батальйонів «Сарни», «Малинськ» та ескадрону кавалерії «Бистиче», станції поштових голубів «Сарни») та «Рівне» (у складі батальйонів «Дедеркали», «Острог», «Гоща» та

дивізіону кавалерії «Невірків»). Саме у такому вигляді підрозділи КОП зустріли початок Другої світової війни.

Підтверджено, що найголовнішим напрямом діяльності Корпусу охорони прикордоння на Волині була охорона державного кордону. Вона знайшла свої прояви у боротьбі зі шпигунством, диверсіями, контрабандою та нелегальним прикордонним рухом.

Досліджено, що механізм охорони кордону, втілений у системі органів Корпусу охорони прикордоння, вирізнявся певною своєрідністю. Головною одиницею КОП, що виконувала безпосередню службу на кордоні, була варта. Ці підрозділи, розсіяні вздовж лінії кордону чи неподалік від неї, утворювали «сферу» впливу, безпеку якої забезпечували патрулі та вартові. Відповідальність за другу лінію охорони державного рубежу лежала на ротах КОП. Диспозиційні підрозділи батальйонів (ескадрони, резервні роти), утворюючи третю смугу функціональної компетенції КОП, виконували службу на терені прикордоння і активно співпрацювали із місцевою адміністрацією, органами безпеки та війська. Прикордонна служба КОП полягала у стеженні за тереном зі спеціальних спостережних пунктів, веж, підвищень; патрулюванні закритих теренів, які неможливо було оглянути зором; перевірці контрольної смуги; ліквідації прикордонної злочинності.

З'ясовано, що підрозділи КОП вже із початку виконання служби на Волині змогли в значній мірі покращити стан безпеки у воєводстві, зокрема, виявити і попередити значну кількість диверсій, акцій саботажу та грабіжницьких нападів зі сторони СРСР. Однак це пояснюється не лише підвищенням ефективності роботи КОП, але й зміною воєнної доктрини, тактики і стратегії політичної боротьби СРСР. Найкращі показники протидії КОП нелегальному прикордонному руху припадають на початок 1930-х рр. Вагому роль у підвищенні ефективності охорони кордону Корпусом охорони прикордоння відіграла розвідка, організована на Волині у розвідувальних представництвах № 7 та № 8. У другій половині 1930-х рр. зростає значення військової та оборонної розвідки.

Встановлено, що контрабанда належала до менш поширених видів протиправної діяльності у контексті охорони кордону та терену пограниччя. Серед контрабандистів переважали євреї. До найбільших центрів контрабанди належали прикордонні міста і містечка. Серед асортименту товарів, які нелегально переміщалися з Польщі до СРСР, вагоме місце на волинській ділянці кордону займали продукти харчування, іноземна валюта та цінні метали. Нерідко заняття контрабандою було прикриттям шпигунської роботи на користь СРСР.

Виявлено, що найефективнішою на Волині виявилася боротьба КОП із нелегальним прикордонним рухом. Показники незаконного перетину кордону із Радянського Союзу до Польщі були значно вищі, аніж у зворотньому напрямку. Мотивація до вчинення цього правопорушення залежала від внутрішньополітичної ситуації в обох країнах. Найбільший потік осіб, які вчинили цей вид протиправної діяльності із СРСР, припадав на першу половину 1930-х рр. Серед поширених заходів їх покарання, застосовуваних КОП у співпраці із державною поліцією та органами державної адміністрації, – негайна депортація, виселення та арешт.

Критично, на наш погляд, необхідно оцінити контроль Корпусу охорони прикордоння за суспільно-політичним життям Волинського воєводства. Він реалізовувався у різних формах, включаючи боротьбу із будь-якими проявами антипольської діяльності та вимогу заборони функціонування українських громадських організацій і партій. Такі дії КОП відповідали державній політиці Другої Речі Посполитої на Волині в рамках концепції асиміляції українського населення. Особливо дискримінаційних рис робота КОП у цьому напрямі набула в другій половині 1930-х рр. у формі проведення «акції ревіндикації» та конверсійного руху на теренах прикордонних повітів Волинського воєводства. Прикладом таких дій КОП є «навернення» до католицизму мешканців с. Гриньки Кременецького повіту у грудні 1937 р., що викликало протест зі сторони українських політичних еліт та підтримку частини польських. Звільнення з посади воєводи Г. Юзевського та призначення на його місце лояльного до КОП А. Гавке-Новака, схвалення у 1938 р. програмного документа стосовно основ національної

політики Польщі на Волині, створення більш жорсткого режиму перебування, проживання та здійснення будь-якої діяльності на терені прикордоння стало свідченням того, що саме офіційна влада держави визначає основні напрямки діяльності підрозділів КОП.

Наприкінці 1930-х рр. контроль Корпусом охорони прикордоння суспільно-політичного життя Волині асоціювався із впровадженням політики насадження «польськості» та набрав форм сприяння забороні діяльності проукраїнських партій, громадських організацій і товариств, підтримки полонізації православної церкви (через систему проникнення до неї «лояльних» елементів). Саме такі дії КОП стали одним із чинників загострення міжнаціональних українсько-польських відносин напередодні Другої світової війни.

Визначено, що вагомим напрямом роботи Корпусу охорони прикордоння на Волині була культурно-освітня та соціальна робота. Вона здійснювалася у контексті національної політики Польщі. Перша спрямовувалася переважно на місцеве польське населення й передбачала популяризацію військового та фізичного виховання, читання (через створення системи солдатських бібліотек) та мистецтва. Проте вона реалізувалася у руслі пропаганди «польськості» і суперечила зростаючій самосвідомості українського населення. Соціальна робота набула, як свідчать документи, рис благодійності, і охоплювала усі етнічні спільноти, в тому числі українців. Разом з тим така діяльність копівців здійснювалася із конкретно визначеною метою – покращити ставлення місцевих мешканців до КОП як частини державної системи та офіційних властей Другої Речі Посполитої загалом. Пік реалізації соціальних заходів припадає на першу половину 1930-х рр. Саме в цей спостерігаємо найбільш позитивне ставлення населення волинського прикордоння до КОП. З другої половини 1930-х рр. така діяльність Корпусу поступово згортається, поступово набуває рис пропагандистської пропольської роботи.

Отже, становлення, організація та функціонування Корпусу охорони прикордоння на Волині впродовж 1924–1939 рр. є невід’ємною частиною історії України й Польщі. Його діяльність можна оцінити неоднозначно. З одного боку,

КОП ефективно виконував необхідну для держави функцію – охороняв східні рубежі Другої Речі Посполитої, з іншого – будучи елементом державної системи, виступав одним із виконавців політики національної асиміляції непольського населення на Волині в другій половині 1930-х рр., яка носила репресивний характер. Одночасно КОП виконував невласиві для такого типу військового формування культурно-освітні та соціальні функції, які позитивно сприймалися частиною місцевого населення Волинського воєводства. Утім, цей напрямок роботи КОП здійснювався в контексті національної політики Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми / Анджей Айненкель // Україна–Польща : важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків [«Українсько-польські відносини в 1918–1947 рр.»], (Варшава, 22–23 трав. 1997 р.) / відп. ред. М. Кучерепа. – Варшава : Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців у Польщі, 1998. – С. 29–46.
2. Айненкель А. Українське питання в політиці II Речі Посполитої і в концепціях і заходах українських політичних сил у міжвоєнний період / Анджей Айненкель // Україна і Польща : важкі питання : матеріали XI Міжнар. семінару істориків [«Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»], (Варшава, 26–28 квіт. 2005 р.) / [наук. рада А. Айненкель, В. Філяр та ін.] – Варшава : Світовий союз воїнів Армії Крайової, «ТИРСА», 2006. – Т. 10 – С. 141–154.
3. Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1919 рр. / Леся Алексієвець. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
4. Алексієвець Л. М. Новітня історія Польщі (1918–1939) / Леся Миколаївна Алексієвець. – Київ–Тернопіль : Астон, 2002. – 320 с.
5. Баран С. Старі пляни і нові методи / Степан Баран // Діло. – 1937. – 30 жовт.– С. 3.
6. Вабішчэвіч А. Грамадска-культурнае і асветніцкае жыццё польскай супольнасці у заходнебеларускіх землях у 20–30-я гг. ХХ ст. / Аляксандр Вабішчэвіч // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – № 17. – С. 266–274.
7. Вабішчэвіч А. М. Нацыянальна-культурнае жыццё Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.) : манаграфія / Аляксандр Мікалаевіч Вабішчэвіч. – Брэст : Выд-ва БрДУ, 2008. – 319 с.
8. Вабішчэвіч О. Український культурно-просвітницький рух на Поліссі (1920–30 рр.) / Олександр Вабішчэвіч // Товариство української літератури при Спілці

- білоруських письменників. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://druzi.by/?page_id=1166
9. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939) / Іван Васюта. – Львів : Каменяр, 2006. – 335 с.
 10. Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939 рр). / Іван Кирилович Васюта. – Львів : Вища шк., 1978. – 192 с.
 11. Віднянський С. Українське питання у міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці / Степан Віднянський // Укр. іст. журн. – 2003. – № 2. – С. 39–56.
 12. Военный энциклопедический журнал / пред. гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. – М. : Воениздат, 1983. – 863 с.
 13. Гаврилюк О. Н. Політика Другої Речі Посполитої кінця 1930-х років щодо православної церкви у висвітленні польської історіографії // Четверті Зарембівські читання: матеріали Заремб. всеукр. наук. читань «Українське пам'яткознавство : сучасні пробл. та тенденції», присвяч. 150-річчю від дня народження акад. В. І. Вернадського (м. Київ, 17 квіт. 2013 р.) / [редкол. : С. Ю. Зозуля (відп. ред.) та ін.]. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. – С. 24–30.
 14. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / Микола Петрович Гетьманчук. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 432 с.
 15. Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період / Максим Мойсейович Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 431 с.
 16. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.

17. Гудь Б. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. / Б. Гудь, В. Голубко. – Львів : Видавництво «Українські технології», 1997. – 68 с.
18. Гудь Б. Українці – поляки: хто винен? У пошуках першопричин українсько-польських конфліктів першої половини ХХ століття / Богдан Гудь. – Львів : Кальварія, 2000. – 189 с.
19. Давидюк Р. Уенерівська еміграція і польсько-радянське прикордонне протистояння на Волині у першій половині 20-х років ХХ ст. / Руслана Давидюк // *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw Bałtyckich.* – 2013 – № 4. – С. 53–69.
20. Давидюк Р. П. З поляками за Україну: Наддніпрянська еміграція в суспільно-політичному житті міжвоєнної Волині : монографічне видання / Руслана Петрівна Давидюк. – Рівне : ПП ДМ, 2014. – 176 с.
21. Дамаскин И. А. Сталин и разведка / Игорь Анатольевич Дамаскин. – М. : Вече, 2004. – 231 с.
22. Дарованець О. Репресивна акція польської влади щодо Організації Українських Націоналістів на Волині у листопаді 1938 р. – вересні 1939 р. / Олександр Дарованець // *Український визвольний рух: наук зб.* – 2004. – № 3. – С. 102–144.
23. Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі / Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Тарашук]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.

Державний архів Волинської області

Ф. 1 Волинська воєводська команда державної поліції, м. Луцьк Волинського воєводства

оп. 1

24. Спр. 203. Квартальные ситуационные отчеты за 1923 год, 13 арк.
25. Спр. 677. Донесения поветовых полиций о действиях диверсионных групп УНПО на территории воєводства, 157 арк.
26. Спр. 1086. Дисциплинарное донесение на полицейских и протоколы расследования дисциплинарной комиссии, 160 арк.

оп. 2

27. Спр. 7250. Отчеты о насильственном ополячивании украинского населения, 73 арк.

28. Спр. 7264. Месячные ситуационные отчеты Волынского воеводского управления об общественно-политическом и национальном движении в воеводстве, 38 арк.

оп. 4

29. Спр. 47. Приказы поветовой коменды государственной полиции, 13 арк.

30. Спр. 97. Приказы поветовых полиций за 1922 год., 126 арк.

31. Спр. 1433. Протокол конференции комендантов полиции и начальников следственных отделов, 21 арк.

Ф. 36 Луцьке повітове староство, м. Луцьк Волинського воєводства

оп. 13

32. Спр. 6. Переписка с поветовыми управлениями полиции и Волынским воеводским управлением о нелегальном приезде иностранцев в Польшу, 20.10.1921. – 17.03.1938 гг., 70 арк.

33. Спр. 313. Переписка с пограничной охраной и гминным управлением в Корце Ровенского повета и приказ Ровенского поветового староства о выселении из Польши в СССР Мотузюка Назара как обременительного иностранца, 12.01.1934. – 27.12.1935 гг., 11 арк.

34. Спр. 610. Распоряжение старосты и переписка с Поддубским и Олыкским гминными управлениями о выселении с пограничной полосы заподозренных лиц, 06.02.1939. – 08.05.1939 гг., 11 арк.

оп. 13а

35. Спр. 527. Переписка с постерунками государственной полиции и гминными управлениями о лицах, выехавших в СССР, нелегально проживавших в пограничной зоне, выселенных из Польши, 04.01.1931. – 30.11.1931 гг., 54 арк.

Ф. 46 Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства

оп. 1

36. Спр. 639. Доклад воеводы о хозяйственном, политическом и культурном положении Волынского воеводства за 1930 год, 77 арк.
37. Спр. 4814. Временная инструкция для батальонов полиции и гминных управлений о надзоре в пограничной полосе, 24.02.1923. – 29.08.1935 гг., 8 арк. оп. 6
38. Спр. 10. Распоряжение Волынского воеводы об установлении пограничной полосы, 1936 г., 5 арк. оп. 9
39. Спр. 13. Информации поветовых староств о лицах, выехавших с советскими войсками, 4 арк.
40. Спр. 27. Инструкция Министерства внутренних дел, военных дел и государственных имуществ по охране границ Польши, 03.09.1921 г., 2 арк.
41. Спр. 28. Донесения поветовых староств о приезде репатриированных лиц в Польшу и переписка о выдаче паспортов для выезда за границу, о выселении жителей из пограничной зоны, 400 арк.
42. Спр. 29. Переписка с Министерством внутренних дел и староствами об охране границ, о борьбе с партизанским движением, деятельности общества «Просвита», ситуационный отчет коменды государственной полиции XIII округа. Списки лиц, подлежащих выселению из Польши, 128 арк.
43. Спр. 46. Информации коменды государственной полиции XIII округа и коменды пограничной охраны о происшествиях на границе, 30.11.1922. – 07.11.1923 гг., 96 арк.
44. Спр. 94. Інформації Новоградського воєводського управління про осіб, виселених із прикордонної зони, 19.06.1923. – 10.12.1924 гг., 49 арк.
45. Спр. 121. Информации поветовых староств и коменды государственной полиции о деятельности коммунистов, о нелегальном переходе границы, о происшествиях на границе, 08.03.1924. – 27.12.1924 гг., 384 арк.
46. Спр. 167. Переписка с комендой государственной полиции XIII округа и поветовыми комендами государственной полиции о праве пользования оружием в пограничной полосе, 25.08.1924. – 14.10.1924 гг., 94 арк.

47. Спр. 210. Ситуационные сообщения коменды государственной полиции командования I-ой бригады КОП, 20 арк.
48. Спр. 260. Приказ Министерства внутренних дел по охране приграничных зон, 23.03.1925 г., 8 арк.
49. Спр. 266. Ситуационные донесения Корпуса пограничной охраны о случаях перехода границы, 15 арк.
50. Спр. 267. Ситуационные донесения Корпуса пограничной охраны о лицах, задержанных на границе, 14.10.1925. – 31.10.1925 гг., 31 арк.
51. Спр. 274. Информация поветовых староств и коменд государственной полиции о выселении жителей из пограничной зоны, о нелегальном переходе границы, 28.03.1925. – 22.11.1926 гг., 101 арк.
52. Спр. 275. Донесения коменды государственной полиции XIII округа и Корпуса пограничной охраны о выселении из пограничной полосы лиц, подозреваемых в переходе советской границы, 1925 г., 3 арк.
53. Спр. 390. Повідомлення воєводи і листування з Кременецьким староством про перехід кордону радянським солдатом Костюком Якимом, 9 арк.
54. Спр. 432. Список лиц, задержанных на территории бригады КОП «Волынь», 17.07.1926. – 25.11.1929 гг., 6 арк.
55. Спр. 624. Информации конфидента № 101 о лицах, проводящих разведывательную работу в пользу СССР, 7 арк.
56. Спр. 627. Отчет Министерства внутренних дел о политической жизни национальных меньшинств в Польше за апрель–май 1927 г., 11 арк.
57. Спр. 985. Оперативные сводки командования Корпуса пограничной охраны, 01.12.1925. – 30.12.1925 гг., 30 арк.
58. Спр. 1154. Информации староств о коммунистических печатных изданиях. Переписка староств с командованием Корпуса пограничной охраны об обмене информацией, 10.01.1929. – 21.01.1930 гг., 7 арк.
59. Спр. 1273. Информационный коммуникат командования Корпуса пограничной охраны, 1929 г., 16 арк.

60. Спр. 1275. Ситуационный рапорт командования Корпуса пограничной охраны за август–сентябрь 1929 г., 35 арк.
61. Спр. 1277. Оперативные сводки командования Корпуса пограничной охраны, 1929 г., 21 арк.
62. Спр. 1280. Оперативные сводки командования Корпуса пограничной охраны, 1929 г., 46 арк.
63. Спр. 1499. Ситуационные сообщения Корпуса пограничной охраны, бригады «Волынь» за 1930 год, 100 арк.
64. Оп. 1575. Приказы МВД с поветовыми староствами о выселении жителей пограничной полосы, 1930 г., 5 арк.
65. Спр. 3083. Переписка с воеводской комендой государственной полиции и поветовыми староствами о совместной работе полиции и Корпуса пограничной охраны по охране государственных границ, 28.03.1935. – 10.02.1937 гг., 72 арк.
66. Спр. 3844. Протокол конференции Волынского воеводства по вопросу охраны государственных границ, 19.05.1936. – 06.06.1939 гг., 33 арк.
67. Спр. 3845. Списки чехословаков, подлежащих выселению с пограничной полосы, 24.06.1936. – 05.03.1937 гг., 32 арк.
68. Спр. 3943. Месячные ситуационные отчеты КОП, 23.02.1937. – 20.04.1937 гг., 24 арк.
69. Спр. 3946. Ситуационный отчет Волынского воеводского управления за апрель 1937 г., 17 арк.
70. Спр. 4129. Переписка с поветовым староством о надзоре за деятельностью священников греко-католического вероисповедания, 20 арк.
71. Спр. 4222. Информации Корпуса пограничной охраны о лицах, задержанных на границе, 09.02.1937. – 10.12.1937 гг., 24 арк.
72. Спр. 4217. Вырезки из газет, издаваемых в Польше, о жизни Волыни, 06.01.1937. – 30.05.1939 гг., 116 арк.
73. Спр. 4634. Инструкция поветовых староств о проведении политики польского государства в отношении Волыни, 26 арк.

74. Спр. 4671. Программа польской государственной политики на Волыни, 1939 г., 18 арк.
75. Спр. 4831. Тезисы внутренней национальной политики панской Польши, 14 арк.
76. Спр. 4832. Сведения о политике польского правительства в отношении украинцев, 20 арк.
оп. 9а
77. Спр. 243а. Переписка с Министерством внутренних дел и командованием Корпуса пограничной охраны об усилении охраны советско-польской границы. Донесения конфиденентов о деятельности КПЗУ, УВО и других партий пограничной полосы, 102 арк.
78. Спр. 244. Списки лиц, арештованных за нелегальный переход границы в Полесском и Тернопольском воеводстве. Списки контрабандистов Острога и Здолбунова, 11 арк.
79. Спр. 466. Информации поветовых староств о переходе стрельцами КОП польско-советской границы. Проект инструкции по несению службы КОП, 19.07.1934. – 12.03.1937 гг., 22 арк.
80. Спр. 490. Оперативные сводки командования бригады КОП «Волынь», 113 арк.
81. Спр. 538. Информации поветовых староств, поста № 7 КОП о действиях ОУН, нелегальных переходах границы, о лицах, подозреваемых в шпионаже и разведработе в пользу СССР, 14.02.1936. – 26.11.1936 гг., 117 арк.
82. Спр. 589. Информации военной заставы № 7 «Сарны» о происшествиях на границе, 07.01.1937. – 20.04.1937 гг., 57 арк.
83. Спр. 772. Списки лиц, задержанных на границе, 12 арк.
84. Спр. 808. Ситуационные донесения I бригады пограничной охраны, 24.07.1926. – 15.12.1926 гг., 128 арк.
85. Спр. 810. Сообщения I бригады охраны пограничного корпуса Волынскому воеводскому управлению о происшествиях на границе, 01.01.1927. – 16.02.1927 гг., 64 арк.

86. Спр. 814. Ситуационные донесения Корпуса пограничной охраны, 03.01.1927. – 25.04.1939 гг., 17 арк.
87. Спр. 1026. Ситуационный отчет Станиславского воеводского управления за июнь 1936 г., 188 арк.
88. Спр. 1051. Ситуационные рапорты Корпуса пограничной охраны, 16.01.1936. – 20.01.1938 гг., 80 арк.
89. Спр. 1052. Информации Корпуса пограничной охраны, 18.01.1936. – 07.01.1937 гг., 90 арк.
90. Спр. 1094. Ситуационные сообщения Корпуса пограничной охраны, 20.02.1939. – 17.08.1939 гг., 15 арк.
91. Спр. 1154. Інструкція про прийом прикордонних діляниць від прикордонної поліції. Жовтень 1924 р., 7 арк.

Державний архів Львівської області

Ф. 1 Львівське воеводське управління. 1921–1939.

оп. 56

92. Спр. 343. Циркуляри, распоряжения, переписка с Министерством внутренних дел и поветовыми староствами по вопросу запрещения ввоза из-за границы печатных изданий, 115 арк.
93. Спр. 344. Переписка с директором полиции и поветовыми староствами о надзоре и учете за государственными журналами и газетами во Львове, 31 арк.
94. Спр. 3236. Дело об усилении контроля передвижения в пограничных районах, 9 арк.
95. Спр. 3847. Переписка с поветовыми староствами о выдаче разрешения лицам на поселение в пограничной зоне и приобретение недвижимой собственности, 89 арк.
96. Спр. 3865. Уведомление воеводских управлений об ограничении пребывания в пограничной зоне, приобретении недвижимой собственности, 38 арк.
97. Спр. 4125. Переписка с Министерством внутренних дел и поветовыми староствами о выдаче лицам разрешения на пребывание в пограничной зоне, 15 арк.

98. Спр. 4126. Уведомление воеводских управлений об установлении в пограничных зонах правил передвижения и др., 34 арк.

Державний архів Рівненської області

Ф. 30 Рівненське повітове староство

оп. 1

99. Спр. 75. Инструкция Главного таможенного управления при Министерстве финансов об охране границ польского государства, 11 арк.

оп. 2

100. Спр. 156. Переписка с Волынским воеводским управлением и другими организациями о постройке барачных для таможни и пограничной стражи, 35 арк.

101. Спр. 229. Заявления жителей Ровенского повета о выдаче им паспортов и решения староства по им, 30.04.1921. – 28.04.1936 гг., 68 арк.

102. Спр. 285. Заявления граждан Ровенского повета о предоставлении права на строительство домов в пограничной полосе, 29 арк.

103. Спр. 323. Заявление жителей Ровенского повета о выдаче им разрешений на проживание в пограничной полосе и решения староства по ним, 1925 г., 16 арк.

104. Спр. 615. Заявления жителей Ровенского повета о выдаче им разрешений на проживание в пограничной полосе и решения староства по им, 16 арк.

оп. 4

105. Спр. 28. Сведения постерунков полиции о лицах, подавших заявления в Ровенское поветовое староство о выдаче им разрешения на приобретение земли в пограничной полосе, 24.05.1938. – 03.09.1939 гг., 65 арк.

оп. 18

106. Спр. 849. Инструкция о порядке передачи пограничной полицией граничных участков Корпусу погранохраны, 27.10.1924. – 10.11.1927 гг., 11 арк.

107. Спр. 1018. Рапорт 1 бригады Корпуса пограничной охраны об общественно-политическом положении на обслуживаемом участке, 1925 г., 241 арк.

оп. 19сч

108. Спр. 75. Инструкция Главного таможенного управления при Министерстве финансов об охране границы польского государства. 03.09.1921 г., 5 арк.

Ф. 33 Прокуратура Рівненського окружного суду

оп. 4

109. Спр. 15. Отчеты и рапорты Волынского воеводского управления государственной полиции об общественно-политическом состоянии на территории воеводства, 446 арк.

110. Спр. 17. Отчеты и рапорты Волынского воеводского управления государственной полиции об общественно-политическом состоянии на территории воеводства, 355 арк.

111. Спр. 19. Отчеты и рапорты Волынского воеводского управления государственной полиции и др. об общественно-политическом состоянии на территории воеводства, 227 арк.

Ф. 45 Батальйон КОП «Житынь»

оп. 1

112. Спр. 2. Приказы и распоряжения штаба пограничной охраны, присланные в батальйон «Житынь» для руководства. 1928–1929, 28 арк.

113. Спр. 9. Приказы штаба пограничной охраны в Варшаве по личному составу и обучению кадров. 1932–1934 гг., 40 арк.

114. Спр. 11. Перечень населенных пунктов, на территории которых расположен батальйон «Житынь», 1934 г., 2 арк.

115. Спр. 20. Обзоры печати, присланные Корпусом пограничной охраны в батальйон «Житынь» для сведения. 1936 г., 31 арк.

116. Спр. 31. Программы обучения личного состава батальйона «Житынь». 1938–1939 гг., 46 арк.

117. Спр. 34. Программы обучения личного состава пограничного полка «Здолбунов». 1939 г., 9 арк.

118. Спр. 36. Приказы и распоряжения штаба пограничной охраны, присланные для руководства в батальйон «Житынь», 35 арк.

Ф. 86 Рівненське повітове управління державної поліції

оп. 3

119. Спр. 479. Указания, циркуляры Волынского воеводского управления государственной полиции об организации охраны границ и другим вопросам, 30.04.1924. – 16.12.1924 гг., 77 арк.
Ф. 100 Здолбунівське повітове управління державної поліції
оп. 1
120. Спр. 257. Указания Волынского воеводского управления о выселении лиц их пограничной полосы, 14 арк.
121. Спр. 258. Указания Волынского воеводского управления государственной полиции о выселении из Польши лиц, нелегально перешедших советско-польскую границу, 44 арк.
Ф. 110 Острозьке повітове управління державної поліції
оп. 1
122. Спр. 2. Циркуляры и указания Волынского воеводства и Острожского поветового управления государственной полиции, 73 арк.
Ф. 156 Здолбунівське повітове староство
оп. 2
123. Спр. 103. Переписка с Волынским воеводским управлением государственной полиции о наложении штрафа на лиц, пытавшихся перейти советско-польскую границу, 02.05.1926. – 07.06.1938 гг., 56 арк.
124. Спр. 129. Переписка со Здолбуновским поветовым управлением и постерунками государственной полиции о надзоре над лицами, заподозренными в контрабанде, 02.09.1928. – 10.12.1938 гг., 47 арк.
Ф. 161 Костопільське повітове староство
оп. 2
125. Спр. 18. Переписка с постерунками полиции о выдаче разрешений жителям Ровенского повета на приобретения земли в пограничной полосе, 30.09.1937. – 24.02.1939 гг., 165 арк.
Ф. 323 Рівненське повітове управління державної поліції
оп. 1

126. Спр. 3. Приказы Ровенского поетового управления государственной полиции по организационным и административным вопросам, 1921 г., 62 арк.

Державний архів Тернопільської області

Ф. 2 Кременецьке повітове староство

оп 1

127. Спр. 156. Розпорядження Волинського воєводського управління з питань видачі дозволів на перебування у прикордонній смузі, 1 арк.

128. Спр. 164. Прохання окремих осіб і товариств та листування з органами прикордонної охорони про видачу дозволів на перебування в прикордонній смузі, 24 арк.

129. Спр. 170. Вироки Кременецького міського суду і листування з органами поліції про притягнення до судової відповідальності осіб, які нелегально перетнули кордон (1931–1935 рр.), 78 арк.

130. Спр. 172. Заяви окремих осіб і товариств про видачу дозволів на перебування в прикордонній смузі (1933–1935 рр.), 23 арк.

131. Спр. 1441. Постанови Здолбунівського і Костопільського повітових староств про виселення польських підданих з прикордонної смуги, 101 арк.

132. Спр. 1442. Заяви окремих осіб і рішення повітового староства про видачу перепусток на перебування в прикордонній смузі, 41 арк.

133. Спр. 1460. Копія розпоряджень Волинського, Станіславського і інших воєводських управлінь про встановлення режиму в прикордонній смузі, 36 арк.

134. Спр. 1461. Постанова Кременецького повітового староства про режим в прикордонній смузі, 7 арк.

оп. 2

135. Спр. 159. Заяви осіб про надання дозволів на право проживання, продовження довідок на тимчасовий в'їзд в прикордонну смугу, 159 арк.

Ф. 231 Тернопільське воєводське управління

оп. 1

136. Спр. 73. Переписка с Министерством внутренних дел и поветовыми староствами по вопросу усиления охраны границ Польши, 143 арк.

137. Спр. 403. Переписка с Министерством внутренних дел и поветовыми староствами об охране границ между Польшей и СССР, 87 арк.
оп. 4
138. Спр. 3311. Циркуляри, розпорядження Міністерства сільського господарства, воєводського управління, листування і відомості повітових староств про продаж нерухомого майна у прикордонній смузі, 55 арк.
Ф. 391 Кременецька повітова команда державної поліції, м. Кременець Волинського воєводства
оп. 1
139. Спр. 3. Місячні звіти постерунків Кременецької повітової команди держполіції про політичне становище на території повіту, 3 арк.
140. Жив'юк А. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: від «червоного терору» до боротьби з інакодумцями / Андрій Жив'юк, Ігор Марчук // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область. – Рівне : Рівненська друкарня, 2006. – Кн. 1. – С. 8–78.
141. Завада І. Ризький договір і Україна : іст. нарис / Іван Завада. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2000. – 204 с.
142. Заерко А. Л. Кровавая граница. Кн. первая: 1918–1939 / Андрей Леонидович Заерко. – Минск : Кадерон-Д, 2002. – 272 с.
143. Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939) / Олександр Юрійович Зайцев // Укр. іст. журн. – 1993. – № 1. – С. 72–83.
144. Зайцев О. Ю. Український інтегральний націоналізм (1920 – 1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії / Олександр Юрійович Зайцев. – К. : Критика, 2013. – 488 с.
145. Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності / Леонід Зашкільняк. – Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 1999. – 227 с.

146. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. – 752 с.
147. Зуев М. Н. Советская Россия и Польша. 1918–1920 гг. Советско-польское вооруженное противостояние 1918–1919 гг. Советско-польская война 1920 г. / М. Н. Зуев, В. В. Изонов, Т. М. Симонова // ред. А. А. Кольтюков. – М. : Московская типография № 2, 2006. – 264 с.
148. История Польши. В 3-х т. Т. 3 / под. ред. Ф. Г. Зуева и др. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 667 с.
149. Історія Волині: 3 найдавніших часів до наших днів / [О. Г. Михайлюк, І. В. Кічий, М. Д. Півницький та ін.]. – Львів : Вища шк., 1988. – 238 с.
150. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін. ; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол. : С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – 512 с.
151. Історія міжнародних відносин України (XX ст.) / ред. В. Трофимович. – Львів : Ред.-вид. відділ ВВП ДУЛП, 1996. – 223 с.
152. Історія міст і сіл Української РСР : [у 26 т.]. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1967–1973 / голов. редкол. : Тронько П. Т. (голова) [та ін.]. – Волинська область / обл. редкол. : Клімаш І. С. (голова) [та ін.]. – 1970. – 746 с.
153. Історія міст і сіл Української РСР : [у 26 т.]. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1967–1973 / голов. редкол. : Тронько П. Т. (голова) [та ін.]. – Ровенська область / обл. редкол. : Мяловицький А. В. (голова) [та ін.]. – 1973. – 655 с.
154. Історія міст і сіл Української РСР : [у 26 т.]. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1967–1973 / голов. редкол. : Тронько П. Т. (голова) [та ін.]. – Тернопільська область / обл. редкол. : Нечай С. П. (голова) [та ін.]. – 1973. – 640 с.
155. Історія України від найдавніших часів до наших днів: навч. посібник для студ. вузів / [Ю. Макар та ін.] – Чернівці : Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича, 1998. – 335 с.

156. Карта. Волинское воеводство. Польша. 1938 год // [Khttp://www.karty.by/2011/02/16/1938-volyn/](http://www.karty.by/2011/02/16/1938-volyn/) rty.by. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.karty.by/2011/02/16/1938-volyn/>
157. Козира В. Політика міністерства внутрішніх справ Польської Республіки щодо Східних Кресів у 1918–1926 рр. / Вальдемар Козира // *Ucrainica Polonica*. – Київ–Житомир, 2008. – Вип. 2. – С. 25–47.
158. Колпадики А. И. Внешняя разведка России / А. И. Колпадики, Д. П. Прохоров. – СПб. : Олма-Пресс, 2001. – 509 с.
159. Колпадики А. И. Империя ГРУ: история русской военной разведки / А. И. Колпадики, Д. П. Прохоров. – СПб : Олма-Пресс, 1999. – Т. 1. – 282 с.
160. Комар В. Польське військо і національна політика в Західній Україні напередодні 1939 р. / Володимир Комар // 1939 рік в історичній долі України і українців : матеріали Міжнар. наук. конф. (23–24 вересня 1999 р.). – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – С. 58–61.
161. Комар В. Роль польського війська в національній політиці на Волині у другій половині 30–х років ХХ ст. / Володимир Комар // У пошуках правди : Зб. матеріалів міжнар. наук. конф. [«Українсько–польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки»], (Луцьк, 20–23 трав. 2003 р.) / [упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа та ін.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – С. 57–66.
162. Комар В. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) / Володимир Комар // *Укр. іст. журн.* – 2001. – № 5. – С. 120–128.
163. Корнійчук Л. Я. Становище трудячого селянства західних областей України під владою панської Польщі (1920–1939 рр.) / Людмила Яківна Корнійчук. – К. : АН УРСР, 1957. – 71 с.
164. Космина В. Г. Методологія історії: етапи становлення та невирішені проблеми / Віталій Григорович Космина // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* – 2012. – Вип. XXXII. – С. 55–62.

165. Кравець М. М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр. / Микола Михайлович Кравець – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 235 с.
166. Крамар Ю. Акція окатоличення українців Волині 1938 року: причини, хід та наслідки / Юрій Крамар // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2001. – № 5. – С. 127–131. – (Серія «Історичні науки»).
167. Крамар Ю. Політика «зміцнення польської присутності» на Волині та її вплив на характер українсько-польських стосунків напередодні Другої світової війни / Юрій Крамар // Друга світова війна і доля народів України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 черв. 2005 р.) / гол. ред. Г. Туранська, ред. С. Носова. – К. : Сфера, 2005. – С. 196–205.
168. Крамар Ю. Політика «зміцнення польської присутності» на Волині у 2-ій пол. 1930-х рр. / Юрій Крамар // Історія в школі. – 2002. – № 5/6. – С. 23–28.
169. Крамар Ю. Політика польської адміністрації щодо національних меншин на Волині у міжвоєнний період / Юрій Крамар // Друга світова війна і доля народів України : матеріали 2-ї Всеукр. наук. конф. (Київ, 30–31 жовт. 2006 р.). – К. : Зовнішторгвидав, 2007. – С. 332–242.
170. Крамар Ю. Українсько-польські міжконфесійні стосунки на Волині напередодні Другої світової війни / Юрій Крамар // У пошуках правди : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. [«Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки»], (Луцьк, 20–23 трав. 2003 р.) / [упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа та ін.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – С. 67–75.
171. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр. : національно-культурне та релігійне життя: монографія / Юрій Вікторович Крамар. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 404 с.
172. Крамар Ю. В. Політика державної асиміляції на Волині (1928–1938 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «всесвітня історія» / Ю. Крамар. – Львів, 1998. – 16 с.

173. Крамар Ю. В. Українсько-польські взаємовідносини на Волині у міжвоєнний період (за документами Державного архіву Волинської області) / Юрій Вікторович Крамар // Архіви України. – 2013. – № 3 (285). – Травень–червень. – С. 115–126.
174. Красівський О. Східна Галичина і Польща у 1918–1923. Проблеми взаємовідносин / Орест Красівський. – К. : УАДУ, 1998. – 302 с.
175. Кубійович В. Атлас України і сумежних країв / Володимир Кубійович. – Львів : Український видавничий інститут, 1937. – 113 с.
176. Кузьмич В. Барацьба з нелегальными ўзброенымі фарміраваннямі на беларускім участку савецка-польскага памежжа (1921–1926 гг.) / Валентина Кузьмич // Беларускі гістарычны часопіс : Навук.-метаад. іл. часопіс. – 2008. – № 5. – С. 18–26.
177. Кузьмич В. Н. Белорусский участок советско-польской границы: становление и функционирование в 1921–1939 гг. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. истор. Наук : спец. 07.00.02 «отечественная история» / Валентина Николаевна Кузьмич. – Минск : Институт истории Национальной академии наук Беларуси. – 2011. – 24 с.
178. Кузьміч В. Н. Нелегальная дзейнасць на беларускім участку савецка-польскага памежжа ў 1921–1939 гг. / Валентина Николаевна Кузьміч // Весці НАН Беларусі. – 2008. – № 1. – С. 53–61. – (Серія гуманітар. наук).
179. Кузьмич В. Н. Нелегальный товарооборот на белорусском участке советско-польской границы в 1921–1939 гг. / Валентина Николаевна Кузьмич // Вестник Брестского Государственного Университета им. А.С. Пушкина. – 2007. – № 4. – С. 17–26. – (Серія гуманітар. наук).
180. Кузьміч В. Н. Сістэма аховы ўсходняй мяжы другой Рэчы Паспалітай / Валентина Николаевна Кузьміч // Весці НАН Беларусі. – 2005. – № 1. – С. 65–72. – (Серія гуманітар. наук).
181. Кульчицкий С. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / Станіслав Кульчицкий. – К. : Вид. дім «Альтрнативи», 1999. – 336 с. – (Україна крізь віки. – Т. 11).

182. Купчик О. Таємна діяльність Закордонного відділу ЦК КП(б)У на території Волині (початок 1920-х років) / Олег Купчик // Українська полоністика. – 2004. – Випуск 1. – С. 66–72.
183. Купчик О. Р. Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1919–1923 рр.) : «між українською формою та радянським змістом» / Олег Романович Купчик. – Тернопіль : «Терно-граф», 2011. – 264 с.
184. Кучерепа М. Державна політика Польщі на Волині. 1939 рік / Микола Кучерепа // Літопис Волині. – 2003. – Ч. 2. – С. 86–89.
185. Кучерепа М. До генезису конфлікту: українсько-польські відносини на Волині напередодні Другої світової війни / Микола Кучерепа // У пошуках правди : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. [«Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки»], (Луцьк, 20–23 трав. 2003 р.) / [упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа та ін.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – С. 36–49.
186. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.) / Микола Кучерепа // Україна–Польща: важкі питання : матеріали II Міжнар. семінару істориків [«Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках»], (Варшава, 22–24 трав. 1997 р.). – Варшава : Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців у Польщі, 1998. – С. 11–28.
187. Кучерепа М. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.) : монографія : у 2-х ч. Ч. 1 / М. Кучерепа, Я. Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 304 с.
188. Кучерепа М. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.): документи і матеріали. Ч. 2 / М. Кучерепа, Я. Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 292 с.
189. Кучерепа М. М. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) / М. М. Кучерепа, Р. П. Давидюк. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 420 с.
190. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів : Світ, 1998. – 488 с.

191. Лучанін М. Заходняя Беларусь пад панаваннем Польшчы / Михаил Лучанін. – Мн. : Дзярж. выд-ва Беларусі, 1926. – 56 с.
192. Макарчук В. С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939–1945 рр.) / Володимир Степанович Макарчук. – К. : Атіка, 2004. – 384 с.
193. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / Степан Арсентиевич Макарчук. – Львов: Вища шк., 1983. – 256 с.
194. Матвеев Г. Акція навернення українського населення Волині до католицизму в 1937–1939 роках / Г. Матвеев, К. Федеєвич // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. – 1998. – Вип. 33. – С. 69–177. – (Серія «Історія»).
195. Мельников И. Забытая миссия КОП / Игорь Мельников // Историческая правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.ru/bel/research/6040/>
196. Мельников И. Необъявленная война в Западной Беларуси / Игорь Мельников // Историческая правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.ru/bel/research/336/>
197. Мельтюхов М. И. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. / Михаил Иванович Мельтюхов. – М. : Вече, 2001. – 463 с.
198. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. : 1920–1939 / Петро Мірчук. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк : Українське видавництво, 1968. – 639 с.
199. Нариси з історії дипломатії України / під ред. В. А. Смолія. – К. : Альтернативи, 2001. – 736 с.
200. Никончук О. Спроби українсько-польського порозуміння на Волині у міжвоєнний період. Політика Г. Юзевського / Ольга Никончук // У пошуках правди : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. [«Українсько–польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки»],

- (Луцьк, 20–23 трав. 2003 р.) / [упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа та ін.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун–ту ім. Лесі Українки, 2003. – С. 94–98.
201. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток. Революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939) / Роман Назарович Оксенюк. – Львів : Львівський державний університет, 1970. – 276 с.
202. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів та ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
203. Панасюк В. «Волинська політика» воєвод Г. Юзевського та А. Гавке-Новака у 1928–1939 рр.: проблеми україно- та німецькомовної освіти / Віктор Панасюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Lena/Downloads/eine_2004_16_23.pdf
204. Панасюк В. Національно-освітня політика волинських воєвод Г. Юзевського та А. Гавке-Новака / Віктор Панасюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kby.kiev.ua/komitet/conference/Panasyuk_2t.pdf
205. Пернета О. Польща 1918–1923: усталення кордонів держави / Оксана Пернета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. –2008. – Вип. 17. – С. 138–144.
206. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси / відповід. ред. В. А. Смолій. – К. : Наук. думка, 2002. – 952 с.
207. Постановление Политбюро ЦК ВКП (б) «О мерах, ограждающих СССР от проникновения шпионских, террористических и диверсионных элементов». 9 марта 1936 г. // Лубянка. Сталин и ВЧК – ГПУ – ОГПУ – НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. Январь 1922 – декабрь 1936 / ред. А. Н. Яковлев; сост. В. Н. Хайустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова. – М. : МФД, 2003. – С. 738–741.
208. Постановление Политбюро ЦК ВКП (б) «О разведупре». 25 февраля 1925 г. // Лубянка. Сталин и ВЧК – ГПУ – ОГПУ – НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. Январь 1922 – декабрь

- 1936 / ред. А. Н. Яковлев; сост. В. Н. Хайустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова. – М. : МФД, 2003. – С. 98–100.
209. Пученков С. А. «Даешь Варшаву!»: из истории советско-польской войны 1920 г. / Александр Сергеевич Пученков // Новейшая история России. – 2012. – № 2 (4). – С. 24–40.
210. Разиграев О. Польська поліція Волинського воєводства у II Речі Посполитій / Олег Разиграев // *Ukrainica Polonica*. – Київ–Житомир. – 2005. – Т. 2. – С. 83–89.
211. Разиграев О. Польська державна поліція Волинського воєводства в охороні східного кордону / Олег Разиграев // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : Зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 12. – С. 296–301. – (Серія «Історія»).
212. Разиграев О. В. Польська державна поліція в Західній Волині: 1919–1926 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «історія України» / О. Разиграев. – Луцьк, 2009. – 20 с.
213. Разиграев О. В. Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 роках: моногр. – Вид. 2-ге, виправл. і доповн. / Олег Володимирович Разиграев. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 444 с.
214. Ревіндикація душ на Волині // Діло. – 1938. – № 105. – С. 2.
215. Синяк С. Стан Волинського воєводства на початковому етапі державотворення Другої Речі Посполитої // Степан Синяк // Укр. іст. збірник. – 2011. – Вип. 14. – С. 103–138.
216. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1922–1939) / Юрій Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – 271 с.
217. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним / Тімоті Снайдер; [пер. з англ. М. Климчук, П. Грицак]. – К. : Грані, 2011. – 448 с.
218. Советские спецслужбы и КПЗБ против Польского государства (1921–1939) // *Vestki. Info*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westki.info/blogs/13131/sovietskiie-spiecsluzby-i-kpzb-protiv-polskohosudarstva-1921-1939>

219. Соловей О. Прикордонні конфлікти на Волині у 20-х рр. ХХ ст. / Олександр Соловей // Історична Волинь. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=2522:-----20-----&catid=18
220. Соловійов О. Українська державність та міжнародна дипломатія у 1919 році / О. Соловійов // Історія України. – 2000. – № 17. – С. 26–29.
221. Соцков Л. Ф. Неизвестный сепаратизм : На службе СД и Абвера : из секретных досье разведки / Лев Филипович Соцков. – М. : Рипол классик, 2003. – 336 с. – («Мир тайных войн»).
222. Стахів М. Україна проти більшовиків / Матвій Стахів. – Тернопіль : Вид-во «Тернопіль», 1994. – Кн. 3. – 244 с.
223. Стоколос Н. Г. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.) щодо православної церкви і українців / Надія Георгіївна Стоколос // Укр. іст. журн. – 2005. – № 5. – С. 59–81.
224. Тихомиров А. Проблемы определения восточной границы Польши в 1920 – начале 1921 г. / Александр Тихомиров // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2004. – № 2. – С. 49–61.
225. Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок ХХІ ст.) : навч. посіб для студ. вищ. навч. закладів / Богдан Йосипович Тищик. – Львів : Світ, 2012. – 512 с.
226. Федорчак П. Історія Польщі: навчально-методичний посібник / [П. С. Федорчак, І. Д. Іванцев, А. В. Крюков та ін.]. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 225с.
227. Футала В. Діяльність українських політичних сил у міжвоєнній Польщі (1921–1939): проблеми і напрями наукових досліджень / Василь Футала // Україна – Польща : історична спадщина і суспільна свідомість. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/ukr-pol_3-4/021-futala.pdf

228. Цецик Я. П. Польсько-українські взаємовідносини на Волині напередодні Другої світової війни: причини конфронтації / Ярослав Петрович Цецик // Сторінки історії. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – Вип. 31. – С. 116–125.
229. Шабала Я. Аграрний розвиток Волині у ХХ столітті: історіографічний аспект // Ярослав Шабала // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 13. – С. 367–372. – (Серія «Історичні науки»).
230. Шабала Я. Розвиток сільськогосподарської кооперації на Волині у складі Польщі (1921–1939 рр.). Кооперативний союз «Гурт» / Ярослав Шабала // Україна – Польща : історія і сучасність: зб. наук. праць і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983). – К., 2003. – Ч. I. – С. 425–434.
231. Шваб А. Етнодемографічні процеси на Волині в 1920 – 1930-х роках у світлі національної та еміграційної політики Другої Речі Посполитої / Анатолій Шваб // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 1999. – № 5. – С. 86–91. – (Серія «Історичні науки»).
232. Шваб А. Національна політика II Речі Посполитої та еміграційні процеси на західноукраїнських землях / Анатолій Шваб // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – Вип. 17. – С. 145–150.
233. Шваб А. Г. Еміграція з Волині 1921–1939 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «історія України» / А. Шваб. – Чернівці, 1996. – 23 с.
234. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. / Михайло Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Шевченка / ред. О. Купчинський. – Львів : НТШ, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 111–147. – («Праці історико-філософської секції»).
235. Юрчук Л. Роль резервного батальйону КОП «Житин» у зміцненні безпеки Волинського прикордоння Другої Речі Посполитої / Людмила Юрчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Рівне : РДГУ, 2008. – Вип. 14. – С. 99–103.

236. Юрчук Л. Становлення Корпусу охорони прикордоння на Волині: завдання та особливості служби на польсько-радянському кордоні (1921–1924 рр.) / Людмила Юрчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Рівне : РДГУ, 2006. – Вип. 10. – С. 98–103.
237. Юрчук Л. В. Репресивні органи польської влади в боротьбі проти українського національно-визвольного руху у прикордонних повітах Волинського воєводства (1921–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 20.02.22 «військова історія» / Л. Юрчук. – Львів : Нац. університет «Львівська політехніка», 2010. – 23 с.
238. Юрчук Л. В. Сарненський укріпрайон у системі прикордонних фортифікацій польської держави (1926–1939 рр.) / Л. В. Юрчук, В. І. Матійченко // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2009. – № 652. – С. 133–139. – (Серія «Держава та армія»).
239. Юрчук Л. В. Створення польських репресивних органів у прикордонних повітах Волинського воєводства Другої Речі Посполитої / Людмила Василівна Юрчук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 693. – С. 156–170. – (Серія «Держава та армія»).
240. Adamkiewicz M. Z dziejów etatu wojska / Marek Adamkiewicz. – Warszawa : Dom Wydawniczy «Bellona», 1997. – 152 s.
241. Ajnenkel A. Geneza KOP – uwarunkowania polityczne / Andrzej Ajnenkel // Korpus Ochrony Pogranicza w 70. rocznicę powołania (1924–1939). Materiały z konferencji popularnonaukowej / Red. Z. Grochowski. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 1995. – S. 26–30.
242. Akcja propagandowa KOP w nowym okresie pracy // Biuletyn Oświatowo-Propagandowy KOP. – 1936. – № 6–8. – S. 4–9.
243. Akcja przeciwpowodziowa // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 12. – 3 kwietnia. – S. 4.
244. Aksamitowski A. Charakterystyka systemu umocnień stałych wschodniej granicy II Rzeczypospolitej / Andrzej Aksamitowski // Studia i materiały do historii wojskowości. – T. XXXVII. – Wrocław–Warszawa, 1995. – S. 2–38.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Zespół 9. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. 1918–1939.

245. Sygn. 1/129. Protokoły zjazdów starostów – województwo wołyńskie. 1928–1931, 1934, 178 k.
246. Sygn. 1/496. Projekty Korpusu Ochrony Pogranicza (1932), 8 k.
247. Sygn. 1/824. Sprawozdania z działalności K.O.P. 1931–1932, 9 k.
248. Sygn. 1/2314. Okólniki Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do wojewodów w sprawie ochrony granicy. 1937–1938, 9 k.
249. Sygn. 2/1321. Informacje K.O.P. i urzędu wojewódzkiego wołyńskiego o osobach «nielojalnych» i «uciężliwych». 1933–1934, 19 k.
250. Sygn. 2/1351. Referaty o Wołyniu (powiatowe związki komunalne i gminy miejskie, rolnictwo, działalność budowlana, policja, K.O.P., sądownictwo, uprawa tutej, stan szkolnictwa). 1926, 26 k.
251. Sygn. 20164 mikr. Protokół zebrania naczelników władz i urzędów podlegających bezpośrednio władzom naczelnym, odbytego w Urzędzie Wojewódzkim w Łucku w dniu 1. VII. 1929 r., 36 k.

Zespół 55. Towarzystwo Straży Kresowej w Warszawie. [1826, 1917]. 1918–1927.

252. Sygn. 330. Raporty powiatu kowelskiego, 38 s.
253. Sygn. 331. Raporty powiatu kowelskiego, 60 s.
254. Sygn. 338. Raporty powiatu łuckiego, 94 s.
255. Sygn. 348. Raporty powiatu włodzimirskiego, 117 s.

Zespół 322. Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie. [1915–1917]. 1918–1939.

256. Sygn. 2/33. ZSRR. Stosunki polityczne z Polską. Rokowania posła S. Pazka z Komisarzem Cziczerynym G. o zawarciu paktu o nieagresji. Projekt M. Litwinowa przedłużenia układu. Koresp., 21 k.
257. Sygn. 2/55. Pakt Wschodni. Stanowisko rządów państw zainteresowanych, zwłaszcza Polski i Francji. Instrukcja, protokół. 1934–1935, 24 k.
258. Sygn. 2/5210. Ogólne. Sytuacja ekonomiczna w Polsce. Sprawozdanie Korpusu Ochrony Pogranicza i walki z przestępstwami. 1936, 242 k.

259. Sygn. 6811. Korespondencja, raporty i sprawozdania z działalności dywersyjnej oddziałów i band radzieckich na pograniczu w latach 1922–1924, 86 k.
Zespół 349. Komenda Główna Policji Państwowej w Warszawie. [1909–1918]. 1919–1939 [1940].
260. Sygn. 3. Zadania PP przy kordonie granicznym, 131 k.
Zespół 1181. Urząd Wojewódzki w Łucku. 1920–1939.
261. Sygn. 979/17. Sprawozdania sytuacyjne miesięczne z ruchu społeczno-politycznego i mniejszości narodowych – I–XII. 1933 r., 68 k.
262. Sygn. 979/19. Sprawozdania sytuacyjne miesięczne z ruchu komunistycznego, zawodowego, nacjonalistycznego i stanu bezpieczeństwa (I–XII 1933 r.), 104 k.
263. Sygn. 979/29. Opracowanie monograficzne Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego dotyczące KPZU – ogólna charakterystyka, stan organizacyjny, zestawienie cyfrowe, wykaz obsady personalnej za I i II 1935 r., 31 k.
264. Sygn. 979/38. Sprawozdania sytuacyjne z ruchu społeczno-politycznego i mniejszości narodowych za I–VII 1938 r., 138 k.
265. Sygn. 979/40. Sprawozdanie sytuacyjne miesięczne z ruchu komunistycznego, zawodowego i stanu bezpieczeństwa za IV. 1939 r., 128 k.
266. Sygn. 979/42. Przepisy wojewody wołyńskiego 1929, 1931–1932, 1936–1937, 57 k.
267. Sygn. 979/85. Materiały dotyczące OUN na terenie województwa wołyńskiego: część sprawozdania (zestawienie informacji konfidencyjnych /z 15.XI.1934 r./; stan organizacyjny OUN w latach 1934–1936; wykaz akcji przestępczej członków OUN i SN na terenie powiatu łuckiego. 1934–1937, 169 k.
268. Sygn. 979/86. Protokoły i raporty starostów i referentów bezpieczeństwa województwa wołyńskiego, poświęconych sprawom bezpieczeństwa, 27 k.
Zespół 2478. Polacy na ziemiach wschodnich RP i na terenie ZSRR w latach 1918–1944. Zbiór kserokopii materiałów archiwalnych z archiwów zagranicznych. 1918–1944.

269. Sygn. 942. Akta karno-sledcze w sprawie Dymitra Szostaka i innych oskarżonych o członstwo w «Polskiej dywersyjnej szpiegowskiej terrorystycznej organizacji», działalność na rzecz Polski, 235 k.
270. Sygn. 952. Rozkazy dzienne dowódcy K.O.P. 1925–1926, 153 k.
Zespół 2479. Korpus Ochrony Pogranicza. Dowództwo w Warszawie. 1933–1938.
271. Sygn. 1/1. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1933; cz. I–II. 1933, 69 k.
272. Sygn. 1/2. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1934; cz. I–III. 1935, 86 k.
273. Sygn. 1/3. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1936; cz. I i II. 1936, 201 k.
274. Sygn. 1/4. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1935; cz. I–III. 1936, 97 k.
275. Sygn. 1/5. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1937; cz. I–III. 1938, 136 k.
276. Sygn. 1/8. Oddział służby granicznej. OGPU. Zarząd i obozy koncentracyjne w ZSRR. Opracowania mające być pomocne przy weryfikacji zeznań agentów i uciekinierów. Schematy organizacyjne, wykazy funkcjonariuszy, skice sytuacyjne – mapki. Pisma okólne Szefa Oddziału kpt. Gurbkiego z rozkazem założenia teczek do gromadzenia danych o danym obozie. 1933, 74 k.
277. Sygn. 1/10. Żandarmeria. Konne patroli KOP; cz. I: Tymczasowa instrukcja wkraczania; cz. II: władanie bronią, oprac. Poz. H. Łukowskiego. b.d., 9 k.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Zespół 100. Urząd wojewódzki w Kielcach

278. Sygn. 2545. Zarządzenia ogólne Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i województwa 1928–1929, 158 k.
279. Sygn. 2891. Zarządzenia, okólniki i korespondencja dotycząca ochrony granic 1926–1934, 84 k.
280. Sygn. 2982. Nadzór nad funkcjonariuszami służby ochrony granic, 12 k.
- Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie**
- Zespół 161. Komenda Główna Straży Granicznej
281. Sygn. 915.83. Regulamin organizacyjny Straży Granicznej, L. 5893/tj./Og. Org. z dn 10.XI.1922, 46 k.
282. Sygn. 915.86. Rozkaz Głównej Komendy Batalionów Celnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, l.dz. 5893/Og.Org. z dnia 19.IX.1922, 15 k.
283. Sygn. 915.109. Rozkaz operacyjny Nr 16 Inspekcji Etapowej Dowództwa 6. Armii z dn. 4.IV.1921. Wołyńska Inspekcja Etapowa, 15 k.
284. Sygn. 915.211. Zarządzenie MSWojsk. Oddz. I Sztabu Nr 3046/Org. z dnia 25.III.1921, 32 k.
285. Sygn. 915.230. Rozkaz Głównej Komendy Straży Granicznej l.dz. 7500/Tj./ III z dn. 1.IX.1922, 9 k.
- Zespół 177. Dowództwo Korpusu Ochrony Pogranicza
286. Sygn. 541.2. Rozkaz dzienny nr 1 dowódcy KOP gen. bryg. Henryka Minkiewicza z dnia 23.X.1924 roku, 2 k.
287. Sygn. 541.68. Sprawozdanie z pracy KOP w 1938 r., 27 k.
288. Sygn. 541.90. Instrukcja służby Korpusu Ochrony Pogranicza (Projekt), wydana przez dowódcę KOP gen. dyw. Henryka-Odrowąż-Minkiewicza. Warszawa, 1928, 69 k.
289. Sygn. 541.143. Organizacja służby wywiadowczej w KOP, L.dz.1150/tjn./Wyw. 15 lipca 1929, 34 k.
290. Sygn. 541.235. Etaty materiałowe Służby Zdrowia Korpusu (wyposażenie pokojowe) 17 listopada 1931, 25 k.

291. Sygn. 541.241. Instrukcja Ministra Spraw Wojskowych Władysława Sikorskiego oraz Ministra Spraw Wewnętrznych Cyryła Ratajskiego o przejęciu od armii oddziałów sformowanych dla KOP z dn. 14 października 1924 r., 18 k.
292. Sygn. 541.243. Rozkaz Ministra Spraw Wojskowych gen. dyw. Władysława Sikorskiego w sprawie organizacji KOP z dnia 17 września 1924 r., 43 k.
293. Sygn. 541.244. Referat w sprawie organizacji KOP z 7 stycznia 1925 r., 11 k.
294. Sygn. 541.245. Rozkaz operacyjny nr 1 dowódcy KOP gen. dyw. Henryka Minkiewicza, 2 k.
295. Sygn. 541. 252. Tymczasowa instrukcja wyszkolenia KOP na rok 1925/1926 wydana przez dowódcę KOP gen. bryg. Henryka Minkiewicza, 30 k.
296. Sygn. 541.271. Tymczasowe etaty KOP, 28 k.
297. Sygn. 541.273. Rozkaz wykonawczy w sprawie formowania batalionów KOP z 11 listopada 1927 r., 6 k.
298. Sygn. 541.287. Zarządzenie II Wiceministra Spraw Wojskowych gen. bryg. Kazimierza Fabrycego w sprawie sformowania nowych pięciu baonów i trzech kompanii piechoty KOP. Warszawa, wrzesień 1927, 19 k.
299. Sygn. 541.359. Instrukcja o pracy kulturalno-oświatowej i wychowawczej z 1931 r., 41 k.
300. Sygn. 541.375. Pismo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. 1927 r., 15 k.
301. Sygn. 541.479. Reorganizacja brygad KOP, 6 lipca 1929 r., 37 k.
302. Sygn. 541.499.59. Stosunki społeczno-oświatowe w 18 gminach na pograniczu Litwy, Łotwy i ZSRR w ciągu ostatnich 5 lat, 256 k.
303. Sygn. 541.530.59. Instrukcja organizacyjna wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, 68 k.
304. Sygn. 541.570. Wytyczne dowódcy KOP gen. bryg. Jana Kruszewskiego do pracy społecznej KOP, 22 października 1937, 18 k.
305. Sygn. 541.573. Reorganizacja KOP «R 3» I Faza, 23 lutego 1937 r., 57 k.
306. Sygn. 541.595. Uzupełnienie Instrukcji służby Korpusu Ochrony Pogranicza (Projekt) wydane przez dowódcę KOP gen. bryg. Jana Kruszewskiego, 82 k.

307. Sygn. 541.670. Zarządzenie szefa sztabu KOP ppłk. dypl. Franciszka Węgryna w sprawie używania w dowództwie KOP kryptonimów zamiast nazw jednostek KOP. 11 września 1937 r., Warszawa, 18 k.
308. Sygn. 541.691. Koncepcja operacyjnego użycia KOP, sporządzona przez mjr. Kazimierza Głabisza, ustnych dyspozycji Piłsudskiego, danych na odprawie w dniu 1 czerwca 1929 r., 32 k.
309. Sygn. 541.714. Instrukcja o obowiązkach i uprawnieniach Dowódcy Brygady KOP, 12 k.
310. Sygn. 541.812. Organizacja aparatu wywiadowczego KOP – Rozkaz wykonawczy, 24 października 1933 r., 31 k.
311. Sygn. 541.928.59. Tymczasowa instrukcja reform KOP z 1934 r., 46 k.
312. Sygn. 541.933. Komunikat dyslokacyjny KOP, 20 czerwca 1938 r., 53 k.
313. Sygn. 541.934. Ogólna instrukcja organizacyjna Dowództwa Korpusu Ochrony Pogranicza, 11 k.
314. Sygn. 541.936. Instrukcja pracy oświatowo-kulturalnej i propagandowej w KOP, 45 k.
315. Sygn. 541.937. Zestawienie stanów etatowych KOP, 1931 r., 15 k.
316. Sygn. 541.1061. Organizacja Korpusu Ochrony Pogranicza, Warszawa, 17 września 1924 r., 84 k.
317. Sygn. 541.1065. Komunikat dyslokacyjny jednostek KOP, część I, 5 grudnia 1927 r., 48 k.
318. Sygn. 541.1070. Projekt organizacji służby wywiadowczej w KOP, Sztab Generalny, Oddział II, 3114/II.Inf.C., 3 lutego 1925 r., 35 k.
319. Sygn. 541.1086. Pismo Szefa Wydziału Organizacyjnego do Szefa Oddziału I Sztabu Generalnego WP z 3 listopada 1924 r., 8 k.
320. Sygn. 541.1106. Reorganizacja Baonów i Centralnej Szkoły Podoficerskiej, 21 sierpnia 1931 r., 39 k.
321. Sygn. 541.1145. Reorganizacja baonu KOP «Sarny» i utworzenie baonu «Małyńsk», 10 marca 1939 r., 24 k.

322. Nie skatalogowane. Wskazówki do pracy kulturalno-oświatowej przy szkoleniu wcielenia jesiennego rocznika 1915 dla KOP, 36 k.
323. Babula M. Współpraca KOP z ludnością pogranicza / Mirosław Babula // Problemy Ochrony Granic. – 2000. – № 11. – S. 117–130.
324. Babula M. Współpraca KOP z organami administracji państwowej w zakresie stabilizacji społecznej / Mirosław Babula // Problemy Ochrony Granic. – 2000. – № 13. – S. 7–20.
325. Baliszewski D. Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945. T. 1 / D. Baliszewski, A. Kunert. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza «RYTM», 1999. – 830 s.
326. Bednarek L. Organizacja i dyslokacja Korpusu Ochrony Pogranicza w 1938 r. / Leszek Bednarek // Z dziejów polskich formacji granicznych 1918–1939. Studia i materiały. T. 1. / Red. nauk. B. Polak. – Koszalin : Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej, 1998. – S. 35–40.
327. Bednarek L. Polskie formacje graniczne 1918–1928 / L. Bednarek, W. Maguła, B. Polak // IV Ogólnopolskie forum historyków wojskowych (Koszalin, 16 lipca 1998 r.) / Red. B. Polak. – Koszalin : Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej, 1999. – S. 35–56.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. Gabinet Rękopisów

Materiały H. Józewskiego

328. Sygn. 3187. Wycinki czasopism i kserokopie wycinków ze spuścizny Henryka Józewskiego, z lat 1958–1975, ok. 1958–1975, 19 k.
329. Sygn. 3189. Henryk Józewski: «Opowieści o istnieniu. Pamiętniki». T. 1 : «Sprawa Ukraińska», 41 k.
330. Sygn. 3189. Henryk Józewski: «Opowieści o istnieniu. Pamiętniki». T. 2 : «Wołyń», 47 k.

Materiały S. Stempowskiego

331. Sygn. 1549. Materiały dotyczące województwa wołyńskiego w latach 1926–1938, 200 k.

332. Sygn. 1551. Referat o sprawie Ukraińskiej z punktu widzenia polityki polskiej, 49 k.
333. Biernat F. Rola KOP w ochronie polskiej granicy wschodniej i w wojnie obronnej 1939 roku / Florian Biernat // Szkice z dziejów wojskowych Polski 1918–1939 / Red. B. Miśkiewicz. – Poznań : Wyd-wo Naukowe Uniw. im. A. Mickiewicza, 1969. – S. 51–102.
334. Biuletyn Oświatowo-Propagandowy KOP. – 1938. – № 3–4. – S. 41–42.
335. Biuletyn Oświatowo-Propagandowy KOP. – 1938. – № 5–6. – S. 1–2.
336. Budownictwo 1918–1939. Budownictwo Korpusu Ochrony Pogranicza 1918–1939 // Muzeum Polskich Formacji Granicznych im. Władysława Raginisa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=83:budownictwo-1918-1939&catid=7:infrastruktura-graniczna&Itemid=20

Centralne Archiwum Wojskowe

Zespół I.302.4. Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych (GISZ)

337. Sygn. I.302.4.207. Komunikat dyslokacyjny KOP. 20.VI.1938.–28.VI.1938, 57 k.
338. Sygn. I.302.4.243. Komunikat dyslokacyjny KOP 1929 r. wytyczne w sprawie przygotowania KOP do zadań wojennych. Zarządzenia i korespondencja dotycząca organizacji KOP. 18.V.1925.–30.XI.1929, 106 k.
339. Sygn. I.302.4.252. Etaty pododdziałów KOP. Zarządzenia dotyczące II fazy reorganizacji KOP. Instrukcja o współpracy władz administracyjnych z władzami KOP. 25.02.1937.–15.12.1937, 232 k.
340. Sygn. I.302.4.258. Zarządzenie w sprawie organizacji wyszkolenia jednostek KOP. 01.01.1939.–23.VIII.1939, 237 k.
341. Sygn. I.302.4.744. Wytyczne, programy i instrukcje wyszkolenia piechoty, kawalerii, artylerii, saperów, wojsk balonowych i KOP. 03.01.1931.–17.04.1931, 292 k.

Kolekcja akt rosyjskich. Zespół 1125.70. Korpus Ochrony Pogranicza

342. Sygn. VIII.800.70.2. Zarządzenie dotyczące organizacji pułków i batalionów KOP. Poprawki i uzupełnienia do etatów jednostek KOP. Etat dowództwa batalionów KOP «Hoszcza» i «Dederkały». 10.03.1939 r., 26 k.
343. Sygn. VIII.800.70.3. Instrukcja wykonawcza dla organów KOP do Rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 27.12.1927 r. o granicach państwa. Dodatek do Instrukcji wykonawczej, 82 k.
344. Sygn. VIII.800.70.6. Roczny raport kontrwywiadowczy i statystyka spraw szpiegowskich. 1933 r., 59 k.
345. Sygn. VIII.800.70.11. Schematy organizacyjne pułków KOP: «Zdołbunów», «Snów», «Wołożyn», «Głębokie», «Wilejka». 1937 r., 16 k.
346. Sygn. VIII.800.70.15. Organizacja służby wywiadowczej KOP, 36 k.
347. Sygn. VIII.800.70.17. Uzupełnienia i poprawki do rozkazu KOP nr 1150/Tjn.Wyw. dotyczącego organizacji jednostek KOP, 7 k.
348. Sygn. VIII.800.70.18. Monografia UNDO na Wołyniu, 77 k.
349. Sygn. VIII.800.70.19. Monografia OUN na Wołyniu, 182 k.
350. Sygn. VIII.800.70.20. Monografia Ukraińskiej Socjalistycznej Partii Radykalnej na Wołyniu, 73 k.
- Kolekcja akt z archiwów białoruskich. Zespół 1128.24. Brygada Korpusu Ochrony Pogranicza «Polesie».
351. Sygn. VIII.804.24.1. Rozkazy dowództwa KOP. 09.08.1929.–15.01.1930, 251 (466) k.
352. Sygn. VIII.804.24.9. Wytyczne pracy społecznej KOP. 22.10.1937, 11 (17) k.
353. Sygn. VIII.804.24.11. Projekt «Instrukcja służby KOP». 1937 r., 84 (153) k.
354. Sygn.VIII.804.24.35. Komunikat informacyjny KOP nr 7. 08.10.1925, 43 (83) k.
355. Charytoniuk A. Formacje graniczne w okresie wojny polsko-bolszewickiej (Strzelcy Graniczni, Bataliony Wartownicze) / A. Charytoniuk, M. Furmanek // Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia. – Koszalin : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 2008. – № 02 (08). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.muzeumsg.pl/images/Publikacje_1918_1939/2.A.Charytoniuk.pdf

356. Cichoracki P. Stołpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich / Piotr Cichoracki. – Łomianki : Wydawnictwo LTW, 2012. – 340 s.
357. Cieplewicz M. Z dziejów Korpusu Ochrony Pogranicza w latach 1914–1926 / Mieczysław Cieplewicz // Korpus Ochrony Pogranicza w 70. rocznicę powołania (1924–1939): materiały z konferencji popularnonaukowej (Kętrzyn, 15–16 listopada 1994 r.) / Red. Z. Grochowski. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 1995. – S. 47–49.
358. Ćwięk H. O wpływach wywiadu radzieckiego na obszarze Polski w latach trzydziestych / Henryk Ćwięk // Szkice Archiwalno-Historyczne. – 2000. – № 2. – S. 83–91.
359. Dąbrowska M. Dzienniki 1914–1945: W 5 t. – T. 2. Dzienniki 1926–1935 / Wybór, wstęp T. Drewnowski. – Warszawa, 1988. – 459 s.
360. Danilewicz J. Lwowska ekspozytura wywiadu. Działalność Ekspozytury nr 5 SG we Lwowie w latach 1921–1939 / Jerzy Danilewicz. – Toruń : Wydawnictwo «Adam Marszałek», 2011. – 414 s.
361. Danielewicz J. Wyższa kadra dowódcza KOP 1924–1939 / Jerzy Danielewicz // Korpus Ochrony Pogranicza w 70. rocznicę powołania. Materiały z konferencji popularnonaukowej (Kętrzyn 15–16 listopada 1994 r.) / Red. L. Grochowski. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 1995. – S. 31–46.
362. Detailed Map of Poland. 1938. // Ancestry.com Learning Center. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~atpc/maps/poland-1938.html>
363. Dokument 90. 10 lipca 1920 r., Spaa – Układ w Spaa // Historia Polski 1918–1939 w świetle źródeł / Red. W. Pronobis, R. Sudiński. – Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1982. – S. 294–295.
364. Dokument 102. 15 marca 1923 r. Paryż – Decyzja Konferencji Ambasadorów w sprawie granic Polski // Historia Polski 1918–1939 w świetle źródeł / Red. W. Pronobis, R. Sudiński. – Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1982. – S. 323–324.

365. Dokumentacja 1918–1939 // Muzeum Polskich Formacji Granicznych im. Władysława Raginisa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=32:1918-1939&catid=10:biurowo-i-kancelaria&Itemid=23
366. Dominiczak H. Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939 / Henryk Dominiczak. – Warszawa : PWN, 1992. – 287 s.
367. Dominiczak H. Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966–1966 / Henryk Dominiczak. – Warszawa : Bellona, 1997. – 409 s.
368. Draczyński K. Kawaleria Korpusu Ochrony Pogranicza / Kazimierz Draczyński // Przegląd Kawalerii i Broni Panczernej. – 1968. – № 50. – S. 18–29.
369. Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 7 grudnia 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo wołyńskie. – T. 70. – Warszawa : Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1938.
370. Drugi Zjazd Powiatowy delegatów oddziałów Związku Strzeleckiego // Wołyń. – 1934. – № 10 (62). – 4 marca. – S. 5.
371. 25 lipca 1932 r. Moskwa – Pakt o nieagresji między Rzeczypospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Rad // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1932. – № 11. – Poz. 105. – S. 2533–2536.
372. 27 października 1919, Warszawa. Program Związku Ludowo–Narodowego // Źródła do dziejów II Rzeczypospolitej. T. 1: Programy polityczne, deklaracje ideowe partii i stronnictw politycznych / Red. D. Grzegorzczuk, J. Piłatiwicz, D. Sowińska i in. – Siedlce : Instytut Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 2010. – S. 50–57.
373. Filipow K. Generał Nikodem Sulik / Krzysztof Filipow // Korpus Ochrony Pogranicza: materiały z konferencji naukowej w 80. rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza / Red. nauk. J. Prochwicz. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 2005. – S. 251–264.
374. Głód na Ukrainie // Na Straży. Gazeta ścienna żołnierzy K.O.P. – 1932. – 5 sierpnia. – № 4. – S. 1.

375. Gocel L. O czym mówić z sąsiadami (wskazówki dla żołnierzy KOP) / Ludwik Gocel. – Warszawa : Biblioteczka Żołnierza Korpusu Ochrony Pogranicza, 1938. – 76 s.
376. Gralak B. Osadnictwo wojskowe Marszałka Józefa Piłsudskiego na ziemiach wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. 1920–1939 / Bronisław Gralak. – Zgierz : Wydanie własne, 2006. – 283 s.
377. Gruźalski F. Moja służba w K.O.P. od 3 października 1924 r. do 22 września 1939 r. / Franciszek Gruźalski / Oni strzegli granic II Rzeczypospolitej. Relacje i wspomnienia żołnierzy KOP i funkcjonariuszy SG [wybór i oprac. M. J. Rubas]. – Warszawa : Stowarzyszenie Weteranów Polskich Formacji Granicznych; Wydawnictwo «Barwa i Broń», 2002. – S. 118–38.
378. Grudziński Z. Organizacja łączności w Korpusie Ochrony Pogranicza / Zbigniew Grudziński // Korpus Ochrony Pogranicza: w pierwszą rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1924–1925 / Red. S. Falkiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1925. – S. 13–16.
379. Grzelak Cz. Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny / Czesław Grzelak // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1994. – № 3. – S. 148–169.
380. Hrynki – odzyskanie dla wiary i polskości // Warszawski Dziennik Narodowy. – 1938. – № 95. – 6 kwietnia. – S. 8–9.
381. Hud B. Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku. Zarys historii konfliktów społeczno-politycznych / Bogdan Hud. – Lwów–Warszawa : Pracownia Wydawnicza, 2013. – 400 s.
382. Instrukcja służby Korpusu Ochrony Pogranicza // [wstęp i opracowanie P. Skubisz]. – Warszawa : Wydanie Uniwersytetu Warszawskiego, 2010. – 225 s.
383. Jabłonowski M. Organizacja i działalność Korpusu Ochrony Pogranicza w walce z przemytem / M. Jabłonowski // Korpus Ochrony Pogranicza w 70. rocznicę powołania (1924–1939): materiały z konferencji popularnonaukowej / Red. Z. Grochowski. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 1995. – S. 71–76.

384. Jabłonowski M. Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939 / Marek Jabłonowski, Jerzy Prochwicz. – Warszawa : Aspra-Jr, 2004. – 326 s.
385. Jabłonowski M. Formacja specjalna Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939 / Marek Jabłonowski. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2002. – 355 s.
386. Jabłonowski M. KOP – formacja ochrony granicy wschodniej Drugiej Rzeczypospolitej (1924–1939) / Marek Jabłonowski // Granice Rzeczypospolitej Polskiej (na przestrzeni dziejów). – Warszawa : Commandor, 2005. – S. 43–62.
387. Jabłonowski M. Polityczne i wojskowe przesłanki powołania do życia KOP w 1924 r. / Marek Jabłonowski // Korpus Ochrony Pogranicza: materiały z konferencji naukowej w 80. rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza / Red. nauk. J. Prochwicz. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 2005. – S. 21–34.
388. Jankowiak J. Działalność społeczna Korpusu Ochrony Pogranicza II Rzeczypospolitej / Jan Jankowiak // Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia. – Koszalin : Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej, 2005. – № 2/05. – S. 156–160.
389. Jankowicz S. Żandarmeria KOP / Stanisław Jankowicz // Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej. – 1967. – № 46. – S. 87–99.
390. 11 listopada – rocznica Niepodległości Polski // Na Straży. Gazeta ścienna żołnierzy K.O.P. – 1932. – 5 listopada. – № 14. – S. 1.
391. Jurga T. Obrona Polski w 1939 roku / Tadeusz Jurga // Historia Wojskowości: wybrane zagadnienia. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1972. – S. 434–437.
392. Kalaciński K. Baony Celne Ministerstwa Skarbu i Straż Celna / K. Kalaciński, W. Pluciński // Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia. – Koszalin : Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej, 2008. – № 02 (08). – S. 12–22.
393. Kalendarzyk KOP. – Warszawa, 1934. – 96 s.
394. Kawaleria Korpusu Ochrony Pogranicza / Red. M. Franke. – Warszawa : «Edipresse Polska». – 90 s. – («Wielka księga Kawalerii Polskiej 1918–1939»).
395. Kępa Z. Dziekan katolicki Korpusu Ochrony Pogranicza / Zbigniew Kępa // Problemy Ochrony Granic. – 1999. – № 10. – S. 143–152.

396. Kępa Z. Kapelani formacji granicznych II RP / Zbigniew Kępa // Problemy Ochrony Granic. – 1998. – № 7. – 127-134.
397. Kęsik J. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich na Kresach Wschodnich w latach 1937–1939 / Jan Kęsik // Dzieje najnowsze. – 1992. – № 12. – Rocznik XXIV. – S. 180–190.
398. Kęsik J. Województwo wołyńskie 1921–1939 w świetle liczb i faktów / Jan Kęsik // Przegląd Wschodni. – 1997. – T. IV. – Z. 1 (13). – S. 115.
399. Kęsik J. Wojsko wobec ciężzyny fizycznej społeczeństwa : 1918–1939 / Jan Kęsik. – Wrocław : Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego, 1996. – 116 s.
400. Kęsik J. Zaufany komendanta : bibliografia polityczna Henryka Józewskiego 1892–1981 / Jan Kęsik. – Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 1995. – 231 s.
401. Konrat M. Polityka zagraniczna Polski 1938–1939 / Marek Konrat. – Gdańsk : Wydawnictwo «Oskar», 2012. – 626 s.
402. Korpus Ochrony Pogranicza // Straż Graniczna. Komenda Główna Straży Granicznej. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.strazgraniczna.pl/wps/portal/tresc?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/pl/serwis-sg/polskie_formacje_graniczne/historia/korpus-ochronny-pogranicza-1924-1939
403. Korpus Ochrony Pogranicza: w pierwszą rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1924–1925 / Red. S. Falkiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1925. – 57 s.
404. Korpus Ochrony Pogranicza: w drugą rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1925–1926 / Red. S. Falkiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1926. – 71 s.
405. Korpus Ochrony Pogranicza: w trzecią rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1926–1927 / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1927. – 64 s.
406. Korpus Ochrony Pogranicza w czwartą rocznicę objęcia służby na granicach Rzeczypospolitej. 1927–1928 / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1928. – 54 s.

407. Korpus Ochrony Pogranicza w piątą rocznicę objęcia służby na granicach Rzeczypospolitej. 1928–1929 / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1929. – 80 s.
408. Korpus Ochrony Pogranicza w szóstą rocznicę objęcia służby na granicach Rzeczypospolitej. 1929–1930 / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1930. – 87 s.
409. Korpus Ochrony Pogranicza w siódmą rocznicę objęcia służby na granicach Rzeczypospolitej. 1930–1931 / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1931. – 68 s.
410. Korpus Ochrony Pogranicza: w ósmą rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1931–1932 / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa : Wydawnictwo Żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza, 1932. – 61 s.
411. Korpus Ochrony Pogranicza (1925–1926) // *Życie Wołynia*. – 1927. – № 10 (160). – 13 marca. – S. 2.
412. Kossewska E. Biuletyn Oświatowo-Propagandowy KOP (1936–1939). Analiza prasoznawcza / Ewa Kossewsa // *Korpus Ochrony Pogranicza: materiały z konferencji naukowej w 80. rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza* / Red. nauk. J. Prochwicz. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej 2005. – S. 283–297.
413. Kostopol. Akcja przeciwpowodziowa // *Echo Wołyńskie*. – 1932. – № 12. – 3 kwietnia. – S. 4.
414. Kozłowski E. *Wojsko Polski 1936–1939. Próba modernizacji i rozbudowy* / Eugeniusz Kozłowski. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1974. – 382 s.
415. Kralisz A. *Na straży wschodnich rubieży: biografia ostatniego dowódcy KOP gen. bryg. Wilhelma Orlik-Rückemna: [1894–1986]* / Andrzej Kralisz. – Warszawa : «Auditor», 1999. – 178 s.
416. Krasicki S. *Polityka wojewody Józewskiego na Wołyniu w świetle cyfr i faktów* / Stanisław Krasicki. – Stratyn : Drukarnia B. Połonieckiego, 1939. – 135 s.

417. Kresy w oczach oficerów KOP / [wstęp i opracowanie Jan Widacki]. – Katowice : Wydawnictwo «Unia», 2005. – 268 s.
418. Kronika. Konferencja narciarska // Wołyń. – 1933. – № 52. – 24 grudnia. – S. 15.
419. Kronika miejscowa // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 13. – 10 kwietnia. – S. 11–12.
420. Kronika. Piękny czyn młodzieży szkolnej z m. Rokitno // Wołyń. – 1933. – № 48. – 20 listopada. – S. 11.
421. Kronika. Pożyteczna inwestycja // Wołyń. – 1933. – № 12. – 19 marca. – S. 10.
422. Kronika. W Związku Rezerwistów // Wołyń. – 1934. – № 37/89. – 9 września. – S. 11.
423. Kronika. Zjazd Strzelecki w Kostopolu // Wołyń. – 1933. – № 12. – 19 marca. – S. 11.
424. Krzak A. Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939 / Andzej Krzak. – Toruń : Adam Marszałek, 2007. – 383 s.
425. Kuczerepa M. Polityka Rzeczypospolitej wobec Ukraińców na Wołyniu w latach 1921–1939 / Mykoła Kuczerepa // Przegląd Wschodni. – 1997. – T. IV. – Z. 1 (13). – S. 139–154.
426. Kunert A. Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944. T. 1 / Andzej Kunert. – Warszawa, 1987. – 196 s.
427. Kursy rolnicze // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 9. – 13 marca. – S. 7.
428. Łach H. Działalność kulturalno-oświatowa KOP na Kresach Wschodnich / Halina Łach // Korpus Ochrony Pogranicza: materiały z konferencji naukowej w 80. rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza / Red. nauk. J. Prochwicz. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 2005. – S. 101–124.
429. Łach H. Działalność oświatowo-wychowacza i kulturalna Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939 / Halina Łach. – Olsztyn : Centrum Badań Europy Wschodniej UWM, 2011. – 225 s.

430. Łach H. Rola prasy jako źródła w badaniach działalności oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w Korpusie Ochrony Pogranicza / Halina Łach // Źródła w badaniach historii wojskowości [«VII Ogólnopolskie forum historyków wojskowości»], (Siedlce, 17–18 września 2003 r.) / Red. K. Pindel. – Toruń : Adam Marszałek, 2004. – S. 207–213.
431. Leczyk M. Druga Rzeczpospolita 1918–1939. Społeczeństwo. Gospodarka. Kultura. Polityka / Marian Leczyk. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2006. – 544 s.
432. Leksykon wiedzy wojskowej / [kierown. płk. M. Laprus]. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1979. – 542 s.
433. List pochwały z podziękowaniami wojewody poleskiego do komendanta okręgowego Policji Państwowej za skuteczną służbę policji w zwalczaniu działalności dywersyjnej, Brześć nad Bugiem. 05.01.1923 r. // Walka instytucji państwowych z białoruską działalnością dywersyjną 1920–1925 / [oprac. W. Śleszczyński]. – Białystok : Polskie Towarzystwo Historyczne – Oddział w Białymstoku, 2005. – S. 53.
434. Liszewski K. [Szawłowski R.] Wojna polsko-sowiecka 1939 / Karol Liszewski [Ryszard Szawłowski]. – Londyn : Bowker British Library Kockout, 1986. – 312 s.
435. Litwiński R. Służby graniczna Policji Państwowej i Policji Województwa Śląskiego w II Rzeczypospolitej – zarys problematyki / Robert Litwiński // Dzieje organizacji polskich formacji ochrony granic. Od obrony do II wojny światowej: materiały z konferencji z dn. 20.04.2007 / Red. A. Gosławska-Hrychorczuk. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 2007. – S. 107–128.
436. Łossowski P. Kwestia polska i polityka zagraniczna / Piotr Łossowski // Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku / Red. S. Sierpowski. – Poznań : Instytut Historii UAM, 2002. – S. 50–51.
437. Łukomski G. Wybrane problemy związane z obroną granic II Rzeczypospolitej. Geneza i organizacja Straży Granicznej i Korpusu Ochrony Pogranicza / Grzegorz Łukomski // Z dziejów polskich formacji granicznych 1918–1939. Studia i materiały. T. 1. / Red. nauk. B. Polak. – Koszalin : Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej, 1998. – S. 27–34.

438. Mackiewicz R. O pracy wychowawczej dowódcy strażnicy / Ryszard Mackiewicz. – Warszawa : Biblioteczka Żołnierza Korpusu Ochrony Pogranicza, 1937. – 36 s.
439. Majewski M. L. Wołyń. Komunizm, nacjonalizm, terroryzm. Wojewoda wołyński wobec ukraińskich organizacji terrorystycznych na Wołyniu 1928–1938 / Marcin Lukasz Majewski // [przedmowa prof. dr. hab. Władysław Filar]. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 2014. – 306 s.
440. Mała Encyklopedia Wojskowa. T. 2 / [oprac. J. Urbanowicz]. – Warszawa : Ministerstwo Obrony Narodowej, 1970. – 828 s.
441. Mały Rocznik Statystyczny. – Warszawa : GUS, 1937. – 401 s.
442. Mańkowski Z. Dokumenty w kwestii ukraińskiej / Zbigniew Mańkowski // Akcent. – 1990. – № 1–2. – S. 169–174.
443. Maruszewski A. Ochrona granic w dawnej Polsce i dzisiaj / Artur Maruszewski. – Warszawa : Biblioteczka Żołnierza Korpusu Ochrony Pogranicza, 1936. – 103 s.
444. Masłon A. Rozwój szkolnictwa zawodowego w formacjach ochraniających wschodni i północno-wschodni odcinek granicy Rzeczypospolitej Polskiej w okresie międzywojennym / Andrzej Masłon // Problemy Ochrony Granic. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 2001. – № 15. – S. 106–113.
445. Masowa rewindykacja we wsi Załawie pod Sarnami // Nowy Dziennik. – 1939. – № 129. – 11 maja. – S. 13.
446. Materiały do obchodów Świąta Korpusu Ochrony Pogranicza w świetle Niepodległości. – Warszawa : Biblioteczka Żołnierza Korpusu Ochrony Pogranicza, 1937. – 31 s.
447. Matwiejew G. Akcja «rewindykacji» na Wołyniu w końcu lat 30-tych XX wieku / Gennadij Matwiejew // Przegląd Wschodni. – 1999. – T. V. – Z. 4 (20). – S. 679–700.
448. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie. 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / Włodzimierz Mędrzecki. – Wrocław : Zkład Narodowy im. Ossolinski, 1998. – 202 s.

449. Mierzwa J. Wierny Polsce. Rzecz o powojennych losach Bazylego Rogowskiego / Janusz Mierzwa // *Niepodległość*. – 2011. – T. LX. – S. 132–145.
450. Mierzwa J. Nieznana relacja do dziejów wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza / Janusz Mierzwa // *Arcana*. – 2012. – № 106–107. – S. 224–242.
451. Milewski E. Doskonalenie zawodowe żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza / Edward Milewski // *Biuletyń Centralnego Ośrodka Szkolenia*. – Koszalin : Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej, 2011. – № 11. – S. 100–113.
452. Misiuk A. Służby specjalne w II Rzeczypospolitej 1918–1939 / Andrzej Misiuk. – Warszawa : Urząd Ochrony Państwa, 1994. – 300 s.
453. Misiuk A. Służby specjalne w II Rzeczypospolitej – próby syntezy / Andrzej Misiuk // *Korpus Ochrony Pogranicza w 70. rocznicę powołania (1924–1939): materiały z konferencji popularnonaukowej* / Red. Z. Grochowski]. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 1995. – S. 111–117.
454. Münnich T. Korpus Ochrony Pogranicza. Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1919–1928 / Tadeusz Münnich. – Warszawa : Biblioteczka Żołnierza Korpusu Ochrony Pogranicza, 1929. – 14 s.
455. Najnowsza historia Polski. 1918–1939. Wybór tekstów źródłowych / [oprac. E. Orlof, A. Pasternak]. – Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1991. – 343 s.

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Zespół Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji

456. Sygn. 1–W–240. Kruszewski Jan, gen. fotografia portretowa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/58235/18f438380daaee5606e6698465675899/>
457. Sygn. 1–W–334. Generał dywizji Henryk Minkiewicz-Odrowąż, były szef KOP-u. Fotografia portretowa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/59037/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>
458. Sygn. 1–W–1731–2. Pułkownik Zdzisław Przyjałkowski oddaje honorowy strzał podczas otwarcia placu sportowego przy świetlicy KOP w Warszawie. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- <http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75307/18f438380daaee5606e6698465675899/>
459. Sygn. 1–W–1755. Polski posterunek graniczny. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75414/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>
460. Sygn. 1–W–1760–4. Patrol KOP-u na pograniczu z Rosją. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75452/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>
461. Sygn. 1–W–1760–6. Przemytnik schwytany przez patrol Korpusu Ochrony Pogranicza. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75456/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>
462. Sygn. 1–W–1763. Wydawanie porcji żywnościowych ludności cywilnej przez kucharza w jednej ze strażnic KOP-u, na granicy polsko-radzieckiej. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75481/18f438380daaee5606e6698465675899/>
463. Sygn. 1–W–1767. Fotografia grupowa żołnierzy i ludności cywilnej na tle strażnicy nr 96 KOP-u w Korcu na Wołyniu. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75507/d2daf430997a1f2a35d5938a0859f467/>
464. Sygn. 1–W–1790. Zakładanie linii telefonicznej w 4 Batalionie Korpusu Ochrony Pogranicza «Dederkały». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75747/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>
465. Sygn. 1–W–1791. Amatorski teatr żołnierski w 4 Batalionie Korpusu Ochrony Pogranicza «Dederkały». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75750/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>
466. Na straży granic poskich // Na Straży. Gazeta ścienna żołnierzy K.O.P. – 1932. – 15 listopada. – № 15. – S. 1.
467. Na Wołyniu (Rozmowa z p. wojewodą wołyńskim Henrykiem Józewskim) // Gazeta Posła. – 1930. – № 210. – 2 sierpnia. – S. 7.

468. Niezbrzycki J. Polesie. Opis wojskowo-geograficzny i studium terenu / Jerzy Niezbrzycki. – Warszawa : Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1930. – 42 s.
469. Nowa placówka polskości na Wołyniu // Na Straży. Gazeta ścienna żołnierzy K.O.P. – 1932. – 25 listopada. – № 16. – S. 1.
470. O niepodległą i granice. T. 4: Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939. Wybór dokumentów / [wstęp M. Jabłonowski, współpraca J. Prochwicz, wybór i przygotowanie do druku: M. Jabłonowski, W. Janowski, B. Polak, J. Prochwicz]; Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa–Pułtusk : Oficyna Wydawnicza ASPRA–JR, 2001. – 782 s.
471. O niepodległą i granice. T. 5: Protokoły Komitetu Politycznego Rady Ministrów 1921–1926 / [wstęp, wybór, oprac. i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski]; Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa–Pułtusk : Oficyna Wydawnicza ASPRA–JR, 2004. – 536 s.
472. Oni strzegli granic II Rzeczypospolitej. Relacje i wspomnienia żołnierzy KOP i funkcjonariuszy SG / [wybór i oprac. M. J. Rubas]. – Warszawa : Stowarzyszenie Weteranów Polskich Formacji Granicznych; Wydawnictwo «Barwa i Broń», 2002. – 391 s.
473. Organizacja Korpusu Straży Pogranicznej // Życie Wołynia. – 1924. – № 32. – 7 września. – S. 8.
474. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926 / Mirosława Papierzyńska-Turek. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1979. – 390 s.
475. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością: państwo wobec prawosławia: 1918–1939 / Mirosława Papierzyńska-Turek. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – 481 s.
476. Paprocki M. KOP w planach mobilizacyjnych II Rzeczypospolitej / M. Paprocki, J. Prochwicz // Korpus Ochrony Pogranicza: materiały z konferencji naukowej w 80. rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza / Red. nauk. J. Prochwicz. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 2005. – S. 177–182.

477. Peplowski A. Kontrwywiad Drugiej Rzeczypospolitej / Andrzej Peplowski. – Warszawa : Dom Wydawniczy «Bellona», 2002. – 374 s.
478. Peplowski A. Wywiad a dyplomacja II Rzeczypospolitej / Andrzej Peplowski. – Toruń : MADO, 2004. – 448 s.
479. Peplowski A. Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza (1924–1939) / Andrzej Peplowski // Korpus Ochrony Pogranicza w 70. rocznicę powołania: materiały z konferencji popularnonaukowej, (Kętrzyn, 15–16 listopada 1995) / Red. nauk. Z. Grochowski. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 1995. – S. 118–128.
480. Peplowski A. Wywiad polski na ZSRR 1921–1939 / Andrzej Peplowski. – Warszawa : Bellona, 1996. – 392 s.
481. Pierwszy powszechny spis ludności z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo wołyńskie. – Warszawa : GUS, 1926. – T. XXIII. – 246 s.
482. Pindel K. Obrona narodowa 1937–1939 / Kazimierz Pindel. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1979. – 352 s.
483. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski, 1864–1945: (cz. 2, t. 2) / Władysław Pobóg-Malinowski. – Warszawa : Gryf, 1983. – 738 s.
484. Pogranicze Polskie // Przegląd Wołyński. – 1930. – № 39 (327). – S. 3–4.
485. Polak A. Wybrane aspekty polskiej doktryny wojennej w latach 1918–1939 / Andrzej Polak // Polska historiografia wojskowa wobec wyznań badawczych i politycznych XXI wieku [«VIII Forum Historyków Wojskowych»] / Red. nauk. T. Dubicki, T. Panecki]. – Częstochowa : Wyd. Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2006. – S. 115–132.
486. Polak B. Polskie formacje graniczne 1918–1939 / Bogusław Polak / Z dziejów polskich formacji granicznych 1918–1939. Studia i materiały. T. 1. / Red nauk. B. Polak. – Koszalin : Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej, 1998. – S. 29–31.
487. Polak B. Stan badań polskich formacji granicznych 1918–1939 / Bogusław Polak // Z dziejów polskich formacji granicznych 1918–1939. Studia i materiały. T. 1. / Red

- nauk. B. Polak. – Koszalin : Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej, 1998. – S. 9–12.
488. Polit I. Program wołyński wojewody Aleksandra Hauke-Nowaka 1938–1939 / Ireniusz Polit // Przegląd Wschodni. – 1999. – T. V. – Z. 4 (20). – S. 701–712.
489. Polityka II RP na Wołyniu 1921–1939. Dokumenty zachowane w DAWO – Państwowym Archiwum Województwa Wołyńskiego / [przyg. M. Kuczerepa] // Przegląd Wschodni. – 1997. – T. IV. – Z. 1 (13). – S. 155–178.
490. Polityka wołyńska Henryka Józewskiego w świetle nieznanych źródeł z lat 1935–1936, zachowanych w CAW / [przyg. P. Stawecki] // Przegląd Wschodni. – T. IV. – 1997. – Z. 1 (13). – S. 173–209.
491. Pomorski J. Korpus Ochrony Pogranicza w obronie Rzeczypospolitej 1924–1939 / Janusz Pomorski. – Pruszków : Ajaks, 1998. – 135 s.
492. Potomski P. Lwowska Ekspozytura Oddziału II Sztabu Głównego i Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza w pierwszej dekadzie po wojnie polsko – sowieckiej / Piotr Potomski // Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej w Koszalinie. – 2004. – № 2. – S. 26–38.
493. Powódź // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 13. – 10 kwietnia. – S. 10.
494. Przed rokiem (z pamiętnika kopisty) // Korpus Ochrony Pogranicza: w pierwszą rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1924–1925 / Red. S. Falkiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1925. – S. 45–46.
495. Prochwicz J. Formacja Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku / Jerzy Prochwicz. – Warszawa : Wydawnictwo «Neriton», 2003. – 457 s.
496. Prochwicz J. Formacje graniczne 1918–1919 / Jerzy Prochwicz // Dzieje organizacji polskich formacji ochrony granic. Od obrony potocznej do II wojny światowej (materiały z konferencji z dn. 20 kwietnia 2007) / Red. A. Gasławska-Hrychorczuk. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 2007. – S. 73–106.
497. Prochwicz J. Korpus Ochrony Pogranicza // J. Prochwicz, A. Konstankiewicz, J. Rutkiewicz. – Warszawa : «Barwa i broń», 2003. – 163 s.

498. Prochwicz J. Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny. Cz. I. Powstanie i przemiany organizacyjne KOP do 1939 r. / Jerzy Prochwicz // *Wojskowy Przegląd Historyczny*. – 1994. – № 3. – S. 148–160.
499. Prochwicz J. Korpus Ochrony Pogranicza w przededniu wojny. Cz. II. Przemiany organizacyjne i przygotowania wojenne KOP w 1939 roku / Jerzy Prochwicz // *Wojskowy Przegląd Historyczny*. – 1994. – № 4. – S. 3–13.
500. Prochwicz J. Powstanie i przemiany organizacyjne wywiadu KOP / Jerzy Prochwicz // *Korpus Ochrony Pogranicza: materiały z konferencji naukowej w 80. rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza* / Red. nauk. J. Prochwicz. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 2005. – S. 35–62.
501. Prochwicz J. Problematyka etyczna w formacjach granicznych II Rzeczypospolitej / Jerzy Prochwicz // *Problemy Ochrony Granic*. – 2001. – № 18. – S. 119–126.
502. Prochwicz J. Walki oddziałów KOP na obszarach północno-wschodniej Polski / Jerzy Prochwicz // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – Białystok, 2000. – № 13. – S. 33–44.
503. Prochwicz J. Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939 / Jerzy Prochwicz // *Problemy Ochrony Granic*. – 2002. – № 22. – S. 7–36.
504. Prochwicz J. Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza w zwalczaniu przemytu (zarys problematyki) / Jerzy Prochwicz // *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej. Z działalności Oddziału II SG WP. T. III* / Red. T. Dubicki. – Łomiaki : Wydawnictwo LTW, 2013. – S. 144–181.
505. Protokół 86. Posiedzenia Komitetu Politycznego Rady Ministrów RP 5 sierpnia 1924 r. // *O niepodległą i granice. T. 5: Protokoły Komitetu Politycznego Rady Ministrów 1921–1926* / [wstęp, wybór, oprac. i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski]; Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa–Pułtusk : Oficyna Wydawnicza ASPRA–JR, 2004. – S. 281–282.
506. Protokół 87. Posiedzenie Komitetu Politycznego Rady Ministrów RP 6 sierpnia 1924 // *O niepodległą i granice. T. 5: Protokoły Komitetu Politycznego Rady*

- Ministrów 1921–1926 / [wstęp, wybór, oprac. i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski]; Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa–Pułtusk : Oficyna Wydawnicza ASPRA–JR, 2004. – S. 282–286.
507. Protokół 88. Posiedzenia Komitetu Politycznego Rady Ministrów RP 8 sierpnia 1924 // O niepodległą i granice. T. 5: Protokoły Komitetu Politycznego Rady Ministrów 1921–1926 / [wstęp, wybór, oprac. i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski]; Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa–Pułtusk : Oficyna Wydawnicza ASPRA–JR, 2004. – S. 287–289.
508. Przemówienie wojewody Józewskiego na zjeździe posłów i senatorów BB z Wołynia / Przegląd Wołyński. – 1928. – № 35. – 28 sierpnia. – S. 8–9.
509. Przed rokiem (z pamiętnika kopisty) // Korpus Ochrony Pogranicza: w pierwszą rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1924–1925 / Red. S. Falkiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1925. – S. 45–46.
510. Przysięgi 1918–1939 // Muzeum Polskich Formacji Granicznych im. Władysława Raginisa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=6&Itemid=19
511. Pruski Z. Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu w latach 1920–1939 / Zbigniew Pruski. – Przasnysz : Wydawnictwo «Forteca», 2000. – 201 s.
512. Razyhrayev O. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w latach 1919–1939 / Oleh Razyhrayev / Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem Emila Horocha. – Lublin : UMCS, 2009. – 507 k.
513. Razyhrayev O. Udział Policji Państwowej województwa wołyńskiego w ochronie granicy wschodniej w latach 1921–1924 / Oleh Razyhrayev / Pamięć i Sprawiedliwość (Pismo Instytutu Pamięci Narodowej). – 2010. – № 1. – S. 211–231.
514. Rezler M. Podpułkownik Nikodem Sulik, dowódca pułku KOP «Sarny» / Marek Rezler // Korpus Ochrony Pogranicza w 70. rocznicę powołania (1924–1939):

- materiały z konferencji popularnonaukowej / Red. Z. Grochowski. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 1995. – S. 103–110.
515. Rogowski B. Działalność KOP w świetle cyfr. Zestawienie statystyczne wypadków zaszłych na terenie 1–6 brygady Korpusu Ochrony Pogranicza za czas od 1 października 1925 r. – do 1 listopada 1926 r. / Bazyli Rogowski // Korpus Ochrony Pogranicza: w drugą rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1925–1926 / Red. S. Falkiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1926. – S. 10–11.
516. Rozkaz Ministra Spraw Wojskowych o uregulowaniu pogległości dowódcy Korpusu Ochrony Pogranicza z 2 maja 1938 roku // 1 Pułk Kawalerii Korpusu Ochrony Pogranicza w wojnie obronnej 1939 roku / T. Böhm, K. Romańczyk // Warszawa : Barwa i Broń, 2010. – S. 62.
517. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o granicach państwa z dnia 23 grudnia 1927 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1927. – № 117. – Poz. 996. – S. 1660–1663.
518. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu karno-administracyjnym // Dziennik Usraw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1928. – № 38. – Poz. 365. – S. 805–812.
519. Rubas J. M. Powiezieli, że zaraz wróci... / Jan Mirosław Rubas // Kresowe Stanice. – 1999. – № 1. – S. 42–46.
520. Rubas J. M. Z Bukowiec do Bukowni / Jan Mirosław Rubas // Oni strzegli granic II Rzeczypospolitej. Relacje i wspomnienia żołnierzy KOP i funkcjonariuszy SG / [wybór i oprac. Mirosław J. Rubas]. – Warszawa : Wydawnictwo «Barwa i Broń», 2002. – S. 112–116.
521. Skocznia narciarska w Krzemieńcu otwarta // Wołyń. – 1933. – № 4. – 22 stycznia. – S. 5.
522. Skubisz P. Wojska Pograniczne ZSSR na odcinku z Polską w świetle materiałów wywiadu II Rzeczypospolitej (1921–1939): struktura i dyslokacja, działalność wywiadowcza, regulamin służby / Paweł Skubisz. – Szczecin : Instytut Pamięci

- Narodowej, Komisja Ściągania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, 2010. – 166 s.
523. Śleszyński W. Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej / Wojciech Śleszyński. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza «RYTM», 2007. – 401 s.
524. Snyder T. Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę / Timothy Snyder. – Kraków : Wydawnictwo «Znak», 2008. – 344 s.
525. Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie. 1939–1947: zarys problematyki / Andrzej Sowa. – Kraków : Towarzystwo Sympatyków Historii, 1998. – 342 s.
526. Sprawozdanie Komitetu Gwiazdki dla Żołnierza KOP w Berezne pow. Rówieńskiego // Życie Wołynia. – 1925. – № 3 (50). – 18 stycznia. – S. 12.
527. Sprawozdanie z pracy Głównego Kierownika nad akcją budowy pomieszczeń dla K.O.P. w oświetleniu naukowej organizacji 1924–1931. – Warszawa Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1931. – 179 s.
528. Sprawozdanie ze zjazdu w Równem // Życie Wołynia. – 1925. – № 9 (56). – 1 maja. – S. 14–15.
529. Stawecki P. Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939 / Piotr Stawecki. – Warszawa : Wydawnictwo «Bellona», 1994. – 414 s.
530. Stawecki P. Polityka wołyńska Henryka Józewskiego w świetle nieznanych źródeł z lat 1935–1936 / Piotr Stawecki // Przegląd Wschodni. – 1997. – T. IV. – Z. 1 (13). – S.179–209.
531. Stawecki P. U źródeł powstania KOP / Piotr Stawecki // Korpus Ochrony Pogranicza: materiały z konferencji naukowej w 80. rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza / Red. nauk. J. Prochwicz. – Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej, 2005. – S. 11–20.
532. Stępowski J. W dorzeczu Dniestru. Listy o Ukrainie / Jerzy Stępowski. – Warszawa : Biblioteka «Więzi», 1993. – 384 s.
533. Striłka R. Geneza polskiej samoobrony na Wołyniu i jej rola w obronie ludności polskiej / Roman Striłka // Polska–Ukraina: trudne pytania : Materiały IV międzynarodowego seminarium historycznego [«Stosunki polsko-ukraińskie w

- latach II wojny światowej»], (Warszawa, 8–10 października 1998). T. 4 / Red. R. Niedzielko. – Warszawa : KARTA, 1999. – S. 77–85.
534. Suchcitz A. Generałowie wojny polsko-sowieckiej 1919-1920. Mały słownik biograficzny / Andrzej Suchcitz. – Białystok : Ośrodek Badań Historii Wojskowej, Muzeum Wojska w Białymstoku, 1994. – 386 s.
535. Suliński J. Żandarmeria polowa w wojnie polsko-sowieckiej / Jan Suliński // Zeszyt Naukowy Wyższej Szkoły Oficerskiej (WSO) im. St. Czarneckiego. – 2001. – № 1. – S. 210–221.
536. Szczepański K. Ochrona granicy wchodniej w latach 1918–1924: transformacje struktur formacji granicznych po odzyskaniu niepodległości / Kajetan Szczepański // Zeszyty Naukowe Muzeum Wojsk. w Białymstoku. – 2005. – T. 18. – S. 32–44.
537. Szubański R. Bataliony, kompanie, strażnice KOP / Rajmund Szybański // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1993. – № 3. – S. 275–278.
538. Tomaszewski J. Polska w Europie i świecie 1918–1939 / J. Tomaszewski, Z. Landau. – Warszawa : Wydawnictwo «TRIO», 2005. – 336 s.
539. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 49. – Poz. 300. – S. 814–867.
540. Tydzień Wołynia. Korpus Straży Granicznej // Życie Wołynia. – 1924. – № 33. – 14 września. – S. 9.
541. Tydzień Wołynia. Sprawa bezpieczeństwa na Wołyniu (wywiad z b. wojewodą Skorowskim) // Życie Wołynia. – 1924. – № 36. – 5 października. – S. 6.
542. Umiastowski R. Geografia wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych z 166 szkicami i mapkami, w tym 1 kolorowa / Roman Umiastowski. – Warszawa : Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1924. – 32 s.
543. Umowa między rządem Rzeczypospolitej a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej, Warszawa, 21 kwietnia 1920 r. // Najnowsza historia Polski 1918–1939. Wybór tekstów źródłowych / [oprac. E. Orlof, A. Pasternak]. – Rzeszów : Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie, 1991. – S. 87–88.

544. Umundurowanie żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza // Museum Polskich Formacji Granicznych im. Władysława Raginisa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=220:umundurowanie-1924-1939&catid=8:wyposarzenie-funkcjonariuszy&Itemid=21
545. Ustawa o Policji Państwowej z dnia 24 lipca 1919 roku // Dziennik Praw Państwa Polskiego. – 1919. – № 61. – Poz. 363. – S. 635–641.
546. Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 4. – Poz. 18. – S. 40–41.
547. Ustawa z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminarzym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 16. – Poz. 93. – S. 216–217.
548. Walny Zjazd Harcerstwa Wołyńskiego // Wołyń. – 1934. – № 42 (94). – 14 października. – S. 2.
549. W dziesiątą rocznicę szlubnej pracy // Wołyń. – 1934. – № 42 (94). – 14 października. – S. 1.
550. Władysław Sikorski: publicystyka generała Władysława Sikorskiego na łamach «Kuriera Warszawskiego» w latach 1928–1939 / [oprac. M. Jabłonowski, Z. Anculewicz]. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza «Aspra», 1999. – 378 s.
551. Włodarkiewicz W. Rola polskiego wywiadu wojskowego w rozpoznaniu zagrożenia sowieckiego Rzeczypospolitej w latach 1932–1939 / Wojciech Włodarkiewicz // Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej / Red. P. Kołakowski, A. Peplowski. – Kraków : Awalon, 2011. – S. 193–208.
552. Wspomnienia nie tylko o Pułku KOP «Sarny»: reprints i przedruki / [tekst wybrał H. Dąbrowski]. – Warszawa : Grono Miłośników Kresów Wschodnich, 2001. – 296 s.
553. Wypadki graniczne. Pożary // Na Straży. Gazeta ścienna żołnierzy K.O.P. – 1932. – № 19. – 25 grudnia. – S. 1.

554. Wypadki na granicy. Strzały do zasadki // Na Straży. Gazeta ścienna żołnierzy K.O.P. – 1923. – 15 lipca. – № 12. – S. 1.
555. Wypadki na granicy. Żołnierze sowieccy uciekają do Polski // Na Straży. Gazeta ścienna żołnierzy K.O.P. – 1932. – № 18. – S. 1.
556. Wyposażenie funkcjonariuszy. Umundurowanie 1924–1939. Umundurowanie żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza // Muzeum Polskich Formacji Granicznych im. Władysława Raginisa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=83:budownictwo-1918-1939&catid=7:infrastruktura-graniczna&Itemid=20http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=8&Itemid=21
557. Wyszelski L. Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1935–1939 / Lech Wyszelski // Z dziejów wojskowości polskiej. Księga jubileuszowa profesora Kazimierza Pindla w 70. rocznicę urodzin / Red. J. Gmitruk, W. Włodarkiewicz. – Warszawa–Siedlce : Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Muzeum Historii, 2008. – S. 329–342.
558. Wyszelski L. W obliczu wojny. Wojsko Polskie 1935–1939 // Lech Wyszelski // Warszawa : Wydawnictwo «Neriton», 2008. – 558 s.
559. Z całego Wołynia. Święto żołnierza Polskiego // Przegląd Wołyński. – 1931. – № 35 (270). – 25 sierpnia. – S. 3
560. Z dziejów polskich formacji granicznych 1918–1939: studia i materiały: praca zbiorowa. T. 1. / Red. nauk. B. Polaka. – Koszalin : Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej, 1998. – 159 s.
561. Z Hoszczy // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 11. – 27 marca. – S. 4.
562. Z Wołynia // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 11. – 27 marca – S. 3.
563. Z Wołynia // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 12. – 3 kwietnia. – S. 4.
564. Z Wołynia // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 19. – 22 maja. – S. 4.
565. Z Wołynia. Miasto Ostróg // Echo Wołyńskie. – 1932.– № 45. – 13 listopada. – S. 7.

566. Z Wołynia. Nowostawce. Echa powodzi // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 20. – 29 maja. – S. 3.
567. Z Wołynia. Powiat Rówieński // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 20. – 29 maja. – S. 19.
568. Z Wołynia. Powiat Rówieński. Hoszcza // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 25. – 3 lipca. – S. 25.
569. Z Wołynia. Powiat Sarneński. Miasto Sarny. Sprawność fizyczna P. P. // Echo Wołyńskie. – 1932. – № 25. – 3 lipca. – S. 25.
570. Zakrycki P. Plan mobilizacyjny «W». Wykaz oddziałów mobilizowanych na wypadek wojny / Piotr Zakrycki. – Pruszków : Oficyna Wydawnicza «Ajaks», 1995. – 275 s.
571. Zjazd Powiatowy Delegatów Oddziałów Związku Strzeleckiego // Wołyń. – 1934. – № 10. – 4 marca. – S. 5.
572. Zjazd Strzelecki w Kostopolu // Wołyń. – 1933. – № 12. – 19 marca. – S. 11.
573. Znamienna zmiana wojowodów: p. Józewski do Łodzi, p. Hauke-Nowaka na Wołyń // Wieczór Warszawski. – 1938. – № 109. – 15 kwietnia. – S. 3.
574. Z życia baonu KOP «Ostróg» // Wołyń. – 1934. – № 42 (94). – 14 października. – S. 3.
575. Żurowski A. W walce z dwoma wrogami / Antoni Żurowski. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza «Rytm», 1991. – 246 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Словник термінів і понять

АД'ЮТАНТ – офіцер у диспозиції вищих командувачів (начальників, комендантів) або голови держави; виконує канцелярну роботу та особисті вказівки.

АРТИЛЕРІЯ – 1) рід військ, основним озброєнням якого є артилерійські засоби – вогнепальна зброя крупного калібру, гаубиці, міномети, гармати тощо; 2) сукупність засобів артилерійського озброєння; 3) наукова дисципліна, яка вивчає техніку і практику застосування артилерійського озброєння.

АРТИЛЕРІЯ ДИВІЗІЙНА – підрозділи артилерії, які входять до складу змеханізованої, танкової та ін. дивізії, що підлягають безпосередньо командувачу дивізії.

БАТАЛЬЙОН – основний тактичний підрозділ у сухопутних військах або частинах морської піхоти у Війську Польському, входить до складу бригади чи полку; як правило, налічує близько 300–700 солдатів.

БАТАРЕЯ – вогневе і тактичне з'єднання в артилерії; зазвичай складається із 2–3 вогневих взводів, взводу чи підрозділу управління та має 2–8 одиниць зброї (мінометів, бойових машин тощо).

БРИГАДА – тактична військова одиниця у військових силах ряду країн; займає проміжне місце між полком та дивізією; як правило, складається із батальйонів та рот різних родів військ і служб; у Корпусі охорони прикордоння складалася зі змінної кількості батальйонів та ескадронів. Командувач бригади керує справами батальйонів чи тактичних угруповань, утворених на базі батальйону. У середньому нараховує 1–8 тис. осіб.

ВАРТА – озброєний підрозділ, створений для виконання бойового завдання, з метою охорони і оборони військових об'єктів; основний підрозділ

Корпусу охорони прикордоння, який розташовувався безпосередньо на лінії кордону.

ВЗВІД – підрозділ у складі 2–5 дружин, дивізіонів чи застав бойових возів. В. є у всіх родах військ та у спеціальних військах, наприклад, у піхоті, кавалерії, артилерії, змеханізованих, танкових військах тощо. Найчастіше входить до складу роти (ескадрону, батареї), інколи виступає самостійно. Може мати однорідну організаційну структуру, складатися із дружин одного типу чи із дружин різного призначення та відмінної організації.

ВЗВІДНИЙ – у Війську Польському найнижчий ранг у групі старших підофіцерів, вищий від старшого капрала, але нижчий від сержанта.

ГЕНЕРАЛ – 1) офіцерський чин; 2) вищий ранг військового звання або чину вищого командного складу збройних сил; 3) персональне військове звання. Ухвалою Ради міністрів другої Речі Посполитої від 23 березня 1922 р. про основні обов'язки і права офіцерів Війська Польського, виділено такі військові ступені, як генерал дивізії, генерал бригади, генерал броні.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ШТАБ (ГОЛОВНИЙ) – орган центрального керівництва у війську, що займається стратегічно-оперативним плануванням, командуванням, організацією та координацією підготовки держави до здійснення військових дій.

ДИВЕРСІЯ – 1) дія окремої особи, групи осіб (підрозділів, частин, партизанських частин тощо) у тилу противника з метою виведення зі строю військових, промислових та інших об'єктів, порушення управління військами, знищення комунікацій, знищення живої сили противника та військової техніки. Поряд із нанесенням прямої шкоди, вона здійснює негативний вплив на морально-психологічний стан людини; 2) один зі способів підричних дій розвідок і спецслужб однієї держави на території іншої.

ДИСЛОКАЦІЯ – розміщення військ на визначеній території, встановлене за вказівками центральної влади; її завданням є забезпечення непорушності кордонів держави та здійснення мобілізації та концентрації військ на випадок війни; забезпечення найголовніших стратегічних та оперативних напрямків

військ, необхідних військових та господарсько-адміністративних засобів під час війни.

ДИВІЗІОН – 1) базовий вогневий і тактичний підрозділ артилерії, що складається із 2–6 батарей одного чи різних калібрів, штабу та підрозділу командування; 2) в авіації – підрозділ, що відповідає за ескадру (12–25 літаків); 3) у військово-морському флоті – найменший тактичний підрозділ суден одного класу, здатний виконувати тактичні завдання.

ДИВІЗІЯ – базове тактичне з'єднання різних родів збройних сил, що найчастіше складається із полків, в деяких арміях – із бригад, призначених для здійснення боїв, чи підрозділів, призначених для забезпечення бойових дій, здійснення матеріального оснащення та утримання готовності бойового спорядження технічних дивізійних підрозділів.

ДИВІЗІЯ КАВАЛЕРІЇ – тактичне з'єднання, призначений, головним чином, для здійснення наступальних бойових дій; складається із 3–4 полків чи 2–3 бригад кавалерії, або ж підрозділів артилерії, зв'язку, саперів, розпізнавання та оснащення.

ДИВІЗІЯ ПІХОТИ – тактичне з'єднання, яке присутнє практично в усіх арміях світу і є базовою організаційною та бойовою одиницею сухопутних військ, призначеною для ведення як наступальних, так і оборонних бойових дій. Д.П. складається переважно із полків (бригад) піхоти, підрозділів танків, артилерії, відділів бойового забезпечення. Організаційно входить до складу корпусу, армії чи є самостійним підрозділом.

ЕСКАДРОН – військове формування, тактичний та адміністративний підрозділ у кавалерії. У піхоті умовно може відповідати батальйону чи роті. У Війську Польському застосовувався до кінця Другої світової війни (останній ескадрон кавалерії був розпущений на зламі 1947–1948 рр.)

ЖАНДАРМЕРІЯ – 1) поліція, яка має військову організацію та виконує охоронні функції всередині країни та в армії; 2) частина збройних сил ряду західних держав, яка виконує поліцейські функції.

ІНТЕНДАТУРА (ІНТЕНДАНТСЬКА СЛУЖБА) – служба тилу у збройних силах більшості держав, яка займається забезпеченням їх продовольством, фуражем, майновим та господарським майном, а також вирішує питання розквартирування військ.

КАВАЛЕРІЯ – рід військ, в яких для ведення бойових дій та пересування використовувалася кінська сила. Володіючи високою маневреністю, рухомістю та міцним ударом, кавалерія у багатьох битвах відіграла вирішальну роль. Здатність здійснювати самостійні дії у значній віддаленості від основних військових сил, долати за короткий час значні відстані, несподівано з'являтися на флангах і в тилу противника, швидко розвертатися для бою, переходити від одних дій до інших, як у кінному, так і в пішому строю забезпечували К. здатність успішно вирішувати різноманітні тактичні та оперативно-стратегічні завдання.

КОМПАНІЯ – підрозділ Війська Польського, що налічує від 60 до 110 солдатів, підофіцерів та офіцерів; зазвичай складається із командування, 3–4 взводів; декілька прикордонних рот утворювали батальйон Корпусу охорони прикордоння.

КАПЕЛАН ВІЙСЬКОВИЙ – духовна особа, яка виконує душпастирську службу у війську; у Війську Польському військове звання римо-католицького, греко-католицького, православного, євангелічно-аусбурзького, євангелічно-реформованого віросповідання, що відповідало рангу капітана (старший капелан – відповідно, рангу майора).

КАПІТАН – у Війську Польському найвищий чин у групі молодших офіцерів сухопутних та повітряних військ.

КАПРАЛ – військове звання молодшого командного складу та нижчий підофіцерський чин (унтер-офіцерський) (сержантський) чин у збройних силах ряду країн; у Війську Польському найнижчий військовий ранг у молодшому офіцерському корпусі.

КАРАБІН (kb) – ручна вогнепальна зброя, яка має досить довге дуло по відношенню до загальної довжини; призначена для ураження поодиноких цілей на відстані до 400 м, групових (наприклад, підрозділу солдатів) – до 800–1000 м;

повітряних – до 500 м. Більшість карабінів мають багнет і можуть бути використані як холодна зброя.

КАРАБІНКА (kбк) – індивідуальна стрілецька зброя (окремих солдатів) такої ж самої конструкції, як і карабін, але з коротшим дулом, меншої маси та зазвичай без багнету, стріляє набоями карабіновими, проміжними (розміри, маса і енергія більші від пістолетового набою) або малокаліберними.

КОМАНДУВАННЯ – командувач разом із певною кількістю офіцерів з підлеглими йому військовими підрозділами та інституціями; у мирний час К. здійснює процес організації навчання, виховання підвладних частин та управління економікою військової частини.

КОМАНДУВАЧ – у війську – солдат, який стоїть на чолі військової одиниці (відділу, підрозділу, з'єднання), що здійснює управління нею під час бойових дій (командування), а у мирний час керує процесом навчання і виховання підвладною йому військовою одиницею.

КОМЕНДАНТ – очільник військової одиниці навчального, науково-дослідницького характеру; може здійснювати управління військовими підрозділами на певній території чи у визначений час (наприклад, на території переправи, дороги, залізничного відрізка тощо).

КОНТРРОЗВІДКА – діяльність, яка скерована проти розпізнавання та деструктивного впливу спеціальних служб іноземних держав; завданням К. є запобігання та боротьба зі шпигунством, диверсійними акціями та саботажем, охорона військової та державної таємниці від впливу ворожих сторін. Ці завдання виконують спецслужби, розташовані у важливих для безпеки держави районах, осередках і пунктах. У своїй роботі К. керується методами, які є таємними, а також дезінформацією, що полягає у наданні іноземним розвідувальним службам даних про державу, що не відповідають реальному стану речей.

КОРДОН – лінія на суші і на карті, яка відділяла територію однієї держави від інших. Залежно від терену виділяють: водний кордон; сухопутний кордон. Останній, у свою чергу, поділяється на: митний кордон; політичний кордон.

КОРПУС – вище тактичне з'єднання змінної організації; до складу К. входить зазвичай кілька дивізій чи бригад даного роду військ та інших підрозділів, призначених для забезпечення бойових дій усіх сил; як правило, є частиною оперативного з'єднання, інколи може діяти самостійно.

КОРПУС ОФІЦЕРІВ – професійні офіцери Війська Польського у ранзі генералів, адміралів чи офіцерів. К.О. утворюють відповідні особові корпуси офіцерів одного роду кваліфікації, що мають однакове оснащення і зброю для виконання завдань визначеними методами.

КОРПУС ПІХОТНИЙ – загальновійськове з'єднання у збройних силах деяких держав, призначене для ведення бойових дій у складі об'єднання чи на самостійному операційному напрямі. Зазвичай складається зі штабу, 2–4 дивізій піхоти, іноді 1–2 дивізій кавалерії, корпусних частин та підрозділів. Чисельність коливається від 30 до 100 тис. ос.

КРИПТОГРАФІЯ – загальний метод приховування інформації за допомогою шифрування, підрозділ криптології.

КРИПТОЛОГІЯ – наука про шифрування та безпечні засоби передавання інформації. Поділяється на криптографію (науку про утворення шифрів) та криптоаналіз (науку про зламання шифрів – читання закодованої інформації без знання ключа).

КУЛЕМЕТ (km) – автоматична стрілецька зброя, призначена для стрільби суцільним вогнем (короткими та довгими чергами). Швидкість пострілів складає близько 1500 пострілів за секунду. К.м. піхоти нормального калібру (5,45 – 8 мм) поділяються на важкі (скm, маса близько 20 кг), легкі (lkm, маса до 14 кг), ручні (rkm, маса до 10 кг), а також універсальні (що мають риси скm і rkm), km великих калібрів (11–15 mm) К.м. (нормальних та великих калібрів), що застосовуються для здійснення пострілів із танків, літаків тощо, відповідно, називаються – протитанковими, протиповітряними та ін.

МАЙОР – ранг офіцера в арміях багатьох країн; у Війську Польському – це ранг, нижчий від підполковника і вищий від катіпана; входить до складу корпусу

старших офіцерів, натомість, у міжвоєнний період – до складу корпусу офіцерів штабу.

МОБІЛІЗАЦІЯ – перехід збройних сил держави з мирного стану до військового із трансформацією економічної системи держави на придатну для військового часу; розрізняють часткову (охоплює частину збройних сил) або загальну (охоплює усі збройні сили держави), а також призов резервістів до здійснення діючої військової служби у випадку загрози війни чи на її початковій стадії.

НЕЛЕГАЛЬНИЙ ПЕРЕХІД КОРДОНУ – будь-які випадки перетину державного рубежу без відповідного дозволу та документів у непризначеному для цього місці.

ОКРУГ КОРПУСУ – військова територіальна одиниця у Польщі у 1921–1939 рр., створена на місці Генерального округу. Територія держави була поділена на 10 округів корпусів: I – Варшава, II – Люблін, III – Гродно, IV - Лодзь, V – Краків, VI – Львів, VII – Познань, VIII – Торунь, IX – Брест над Бугом, X – Перемишль. Командувач О.К. безпосередньо підлягав міністрові військових справ і до 1926 р. здійснював керівництво усіма військовими підрозділами на теренах О.К. У 1937–1939 рр. командувачам О.К. надано додаткові повноваження щодо керівництва підрозділами Народної оборони, Протигазової оборони та координації навчання і підготовки на терені О.К.

ОФІЦЕР – професійний солдат чи солдат резерву, який має військове звання щонайменше підпоручника; посадова особа силових структур, таких як збройні сили та поліція, що пройшли спеціальну військову підготовку до виконання служби (зазвичай це профільна вища освіта), мають відповідний досвід та заслуги, відповідне освіті і заслугам військове чи спеціальне звання. Як правило, О. займає командну посаду за профілем своєї підготовки у відповідній силовій структурі держави. З точки зору відношення до військової служби, є такі види: професійний офіцер, офіцер тимчасової служби, офіцер резерву, відставний офіцер. З точки зору професійної кваліфікації, особливу групу утворюють дипломовані офіцери.

ОФЦЕР ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ – офіцер у ранзі майора, підполковника чи полковника, з 1924 р. – у ранзі командора, підпоручника, поручника, командора у Війську польському у міжвоєнний період.

ОФЦЕР ДИПЛОМОВАНИЙ – у Війську Польському офіцер виключно у ранзі полковника, який має повну вищу освіту (військова академія) командно-штабного профілю.

ОФЦЕР ПРОФЕСІЙНИЙ – офіцер, який виконує військову службу на засадах добровільного виконання військового обов'язку.

ОФЦЕР РЕЗЕРВУ – офіцер, штатно переміщений до резерву, який за наказом військових органів повинен взяти участь у військових навчаннях або виконувати інші завдання в рамках військового обов'язку.

ПІДОФЦЕР (УНТЕР-ОФЦЕР, МОЛОДШИЙ ОФЦЕР) – чин і категорія молодшого командного та керівного складу у збройних силах різних країн, що умовно відповідає рангу сержанта, а у Війську Польському – рангу капрала, старшого капрала, взвідного, сержанта, старшого сержанта, сержанта штабу чи старшого сержанта штабу.

ПІХОТА – основний рід військ у сухопутних збройних силах держави. Призначена для ведення бойових дій у пішому порядку (на власних ногах), є найбільш давнім і масовим родом військ в історії воєн та збройних конфліктів. У різні періоди використовувала різні види транспорту – кінну силу, кораблі, літаки, інший моторизований транспорт. У ряді країн називається «інфантерією».

ПЛУТОНОВИЙ – підофіцерський чин між старшим капралом та сержантом. У Війську Польському впроваджений у 1919 р.

ПОЛК – військова частина, основна тактична та адміністративна одиниця в різних видах військових сил та родах військ (сил) багатьох держав. Призначений для виконання бойових завдань, як правило, у складі бойового з'єднання, а також самостійно.

ПОЛКОВНИК – у Війську Польському найвищий ранг у групі старших офіцерів.

ПОСТЕРУНОК – визначене місце, на якому здійснюється безпосередня варта; штаб-квартира підрозділу поліції, жандармерії тощо.

ПОРУЧНИК – у Війську Польському ранг у групі молодших офіцерів, вищий від підпоручника, нижчий від капітана.

ПІДПОРУЧНИК – у Війську Польському найнижчий ступінь в групі молодших офіцерів у сухопутних та військових військах.

ПУНКТ ПЕРЕТИНУ КОРДОНУ – спеціальне місце, створене на лінії кордону, через яке дозволяється здійснення особового прикордонного руху і товарообігу у межах чинного законодавства.

РЕЗЕРВ – 1) певна кількість осіб, призначених для поповнення військових підрозділів у разі впровадження стану безпосередньої зовнішньої загрози безпеці держави, оголошення мобілізації у час війни; 2) військові підрозділи, заново мобілізовані на випадок війни.

РОЗВІДКА ВІЙСЬКОВА – один зі способів стратегічного розпізнавання, що полягає у збиранні інформації про оборонну систему держав чи коаліції держав; використовує для цієї мети усі доступні джерела інформації – легальні й ті, що становлять військову чи державну таємницю. У більшості країн організатором Р.В. є спеціальні підрозділи генеральних штабів, міністерств, що займаються військовими справами (департаменти) чи загальнодержавні розвідувальні центральні (агентурне розпізнавання).

РОЗВІДКА ОПЕРАТИВНА – організовується командуваннями та штабами об'єднань; здійснюється з метою отримання розвідувальних даних, необхідних для підготовки та проведення операцій.

РОЗВІДКА СТРАТЕГІЧНА – організовується вищим військовим керівництвом і здійснюється на постійній основі з метою встановлення складу, стану та дислокації збройних сил противника на різних театрах військових дій (ТВД), виявлення поглядів на характер і способи їх ведення, військово-економічний потенціал, стан та перспективи розвитку озброєння та військової техніки, особливо зброї масового знищення, заходи щодо безпосередньої підготовки до війни, обладнання ТВД тощо.

РОЗВІДКА ТАКТИЧНА – організовується командуваннями і штабами підрозділів і частин, начальниками родів військ (сил), спеціальних військ і служб різних видів військ; ведеться з метою отримання розвідувальних даних, необхідних для підготовки та успішного ведення бою.

РОЗВІДУВАЛЬНЕ ДОНЕСЕННЯ – звітно-інформаційний документ штабу підрозділу, призначений для доповіді вищому штабу про противника. Готується, відповідно до табеля донесень з ініціативи підлеглого чи на вимогу командування.

РОТА – основний тактичний підрозділ у збройних силах більшості країн, входить до складу батальйону (полку) чи є самостійною тактичною одиницею.

РОТМІСТР – офіцер, звання (чин) кавалерії деяких армій, відповідає званню (чину) капітана в піхоті.

РЯДОВИЙ – у Війську Польському найнижчий чин, який набувають усі призовники, призвані вперше на військову службу у день складання присяги.

СЕРЖАНТ – військове звання молодшого командного складу (підофіцерського).

СМУГА ПРИКОРДОННОЇ ДОРОГИ – територія вздовж лінії кордону шириною 15 метрів від неї.

СОЛДАТ – найнижче військове звання у Збройних силах Другої Речі Посполитої. Раніше це військове звання називалося «рядовий». Разом зі званням старшого солдата відноситься до рядового складу армії.

ШПИГУНСТВО – злочин, суть якого полягає у передаванні органам іноземних держав відомостей, документів військової та державної таємниці іншої держави чи групи держав; у польському кримінальному праві кваліфікується як злочин, спрямований проти держави.

Джерело: 1. Военный энциклопедический журнал / Пред. гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. – М. : Воениздат, 1983. – 863 с. 2. Leksykon wiedzy wojskowej / [kierown. płk. M. Laprus]. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obony Naukowej, 1979. – 542 s.

Додаток Б

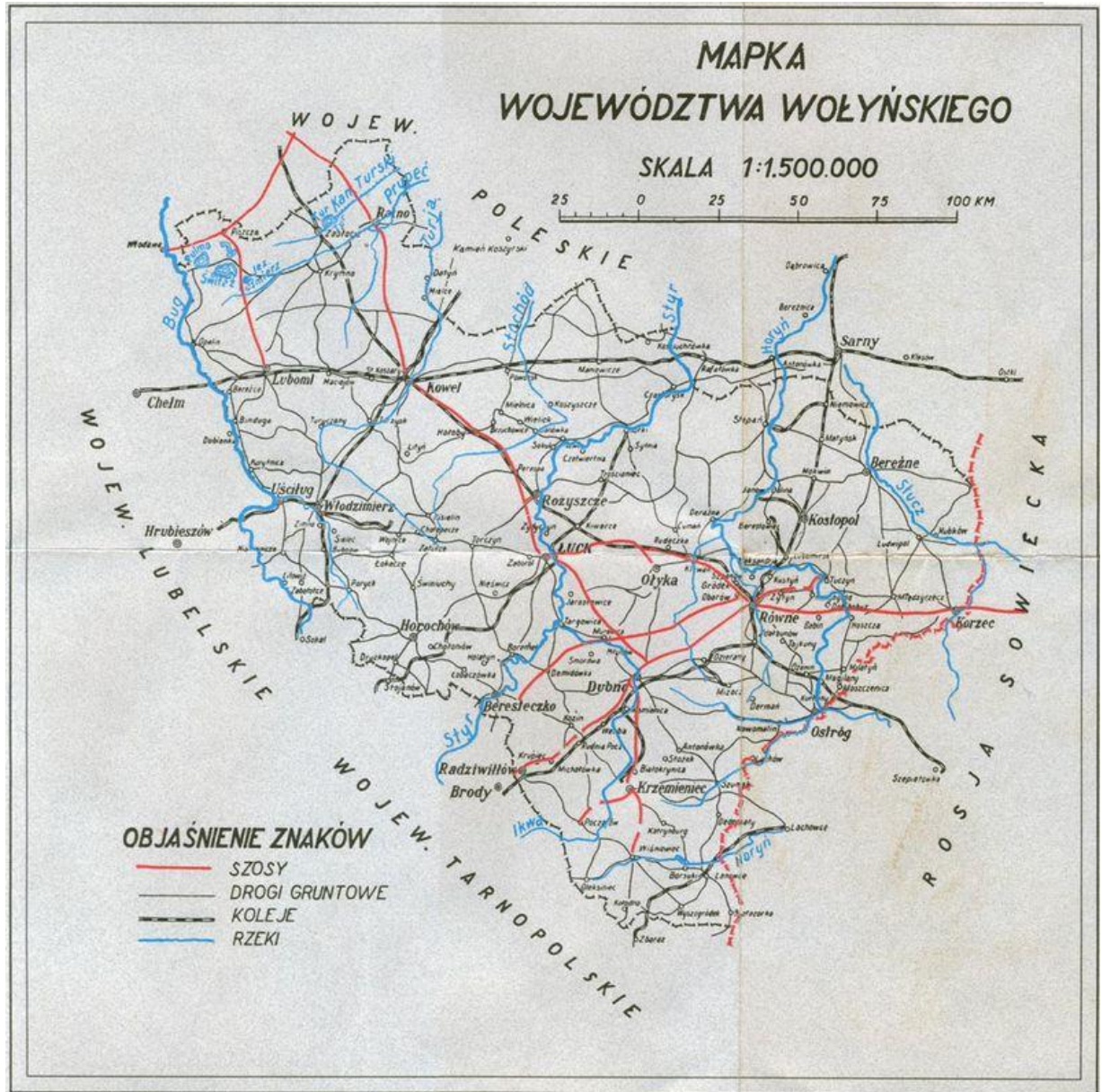
Карта Другої Речі Посполитої (1938 р.)

Джерело : Detailed Map of Poland. 1938. // Ancestry.com Learning Center. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~atpc/maps/poland-1938.html>

Додаток В

Карта Волинського воєводства (1938 р.)

Джерело : Карта. Волинское воеводство. Польша. 1938 год // Karty.by. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.karty.by/2011/02/16/1938-volyn/>

Додаток Г

Прокладення телефонної лінії до 4 батальйону КОП «Дедеркалі»

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-W-1790

Джерело : Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji, sygn. 1–W–1790. Zakładanie linii telefonicznej w 4 Batalionie Korpusu Ochrony Pogranicza «Dederkały». – [Електронний ресурс]. –

Режим доступу:

<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75747/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>

Додаток Д

Будівля прикордонної застави Корпусу охорони прикордоння (1926 р.)

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-W-1769-2

Джерело : Budownictwo 1918–1939. Budownictwo Korpusu Ochrony Pogranicza 1918–1939 // Muzeum Polskich Formacji Granicznych im. Władysława Raginisa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=83:budownictwo-1918-1939&catid=7:infrastruktura-graniczna&Itemid=20

Додаток К
Польський прикордонний пост (1927 р.)

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-W-1755

Джерело : Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji, sygn. 1-W-1755. Polski posterunek graniczny. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75414/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>

Додаток Л

Контрабандист, спімайний патрулем Корпусу охорони прикордоння (1930-ті рр.)

Джерело : Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji, sygn. 1–W–1760–6. Przemytnik schwytany przez patrol Korpusu Ochrony Pogranicza. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75456/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>

Додаток М**Генерал дивізії Генрик Мінкевіч-Ондровонж – перший командувач КОП
(1924–1929 рр.)**

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-W-334

Джерело : Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji, sygn. 1-W-334. Generał dywizji Henryk Minkiewicz-Odroważ, były szef KOP-u. Fotografia portretowa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/59037/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>

Додаток Н

Структура бригади КОП «Волинь» (1925 р.)

Бригада КОП «Волинь»											
Відрізок № II			Відрізок III			Відрізок № IX			Відрізок № IV		
2-й батальйон КОП («Березне»)			3-й батальйон КОП («Гоща»)			11-й батальйон КОП («Острог»)			4-й батальйон КОП («Дедеркали»)		
5-й ескадрон КОП («Журно»)			4-й ескадрон КОП («Гоща»)			11-й ескадрон КОП («Мізоч»)			3-й ескадрон КОП («Великі Дедеркали»)		
Відрізки рот			Відрізки рот			Відрізки рот			Відрізки рот		
22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
Левачі	Уйще	Сторожів	Корець	Сапожин	Глибочок	Кургани	Новомалин	Сураж	Великі Дедеркали	Ланівці	Білозірка
Відрізки варт			Відрізки варт			Відрізки варт			Відрізки варт		
№85	№89	№93	№97	№101	№105	№109	№113	№117	№121	№125	№129
№86	№90	№94	№98	№102	№106	№110	№114	№118	№122	№126	№130
№87	№91	№95	№99	№103	№107	№111	№115	№119	№123	№127	№131
№88	№92	№96	№100	№104	№108	№112	№116	№120	№124	№128	№132

Джерело : Держархів Волинської обл., ф. 46 (Волинське воєводське управління), оп. 9, спр. 260 (Приказ Министерства внутренних дел по охране приграничных зон), арк. 4

Додаток П

Генерал бригади Ян Крушевський – командувач КОП у 1930–1939 рр.

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-W-240

Джерело : Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji, sygn. 1-W-240. Kruszewski Jan, gen. fotografia portretowa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/58235/18f438380daaee5606e6698465675899/>

Додаток Р

Протяжність та кількість фортифікаційних споруд укріпленого району «Полісся» (1936 р.)

Відрізок «Ханцевичі»	120 км	175 об'єктів
Відрізок «Любинець»	140 км	127 об'єктів
Відрізок «Сарни»	170 км	358 об'єктів
Відрізок «Полісся»	430 км	660 об'єктів

Джерело : Pruski Z. Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu w latach 1920–1939 / Zbigniew Pruski. – Przasnysz : Wydawnictwo «Forteca», 2000. – S. 23.

Додаток С
Схема відрізу фортифікаційних укріплень «Полісся» (1936 р.)

Відрізок	Піввідрізок	Сектор	Довжина фронту (км)	Кількість об'єктів
Ханцевичі	Розділковичі		35	22
	Круховичі	Любашево	15	27
		Куково	10	39
		Гута	17	38
		Денисковичі	23	26
	Липськ		20	23
Любинець	Лахва	Красна Воля	40	18
		Сенкевичі	23	30
	Давидгородек	Ольшани	20	36
		Ольпінь	22	17
		Ольмани	35	26
	Сарни	Шудель	Озеро	37
Сомино			10	18
Страшів			8	18
Шудель			8	20
Тинне			14	26
Березне		Тишиця	9	21
		Поляни	10	29
		Яринівка	12	40
		Плотечно	10	24
Горинь		Постойно	13	31
		Дюксин	14	40
		Путилівка	25	56

Джерело : Pruski Z. Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu w latach 1920–1939 / Zbigniew Pruski. – Przasnysz : Wydawnictwo «Forteca», 2000. – S. 23.

Додаток Т

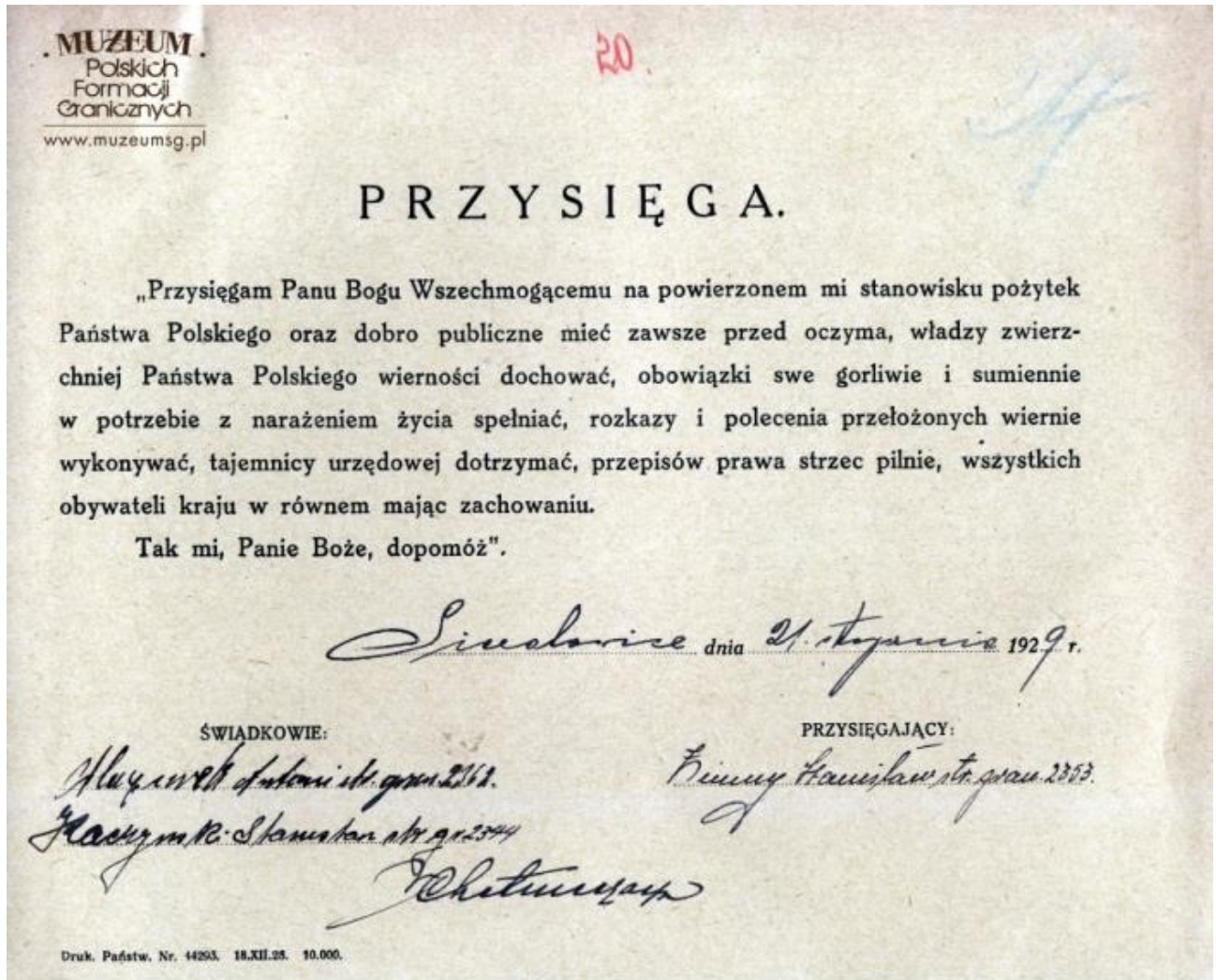
Кількісний склад підрозділів КОП у 1937 р. та 1939 р.

Підрозділ КОП	Кількість	
	Лютий 1937 р.	Березень 1939 р.
Бригада	3	3
Полк	7	9
Батальйон	31	35
Дивізіон кавалерії	1	1
Ескадрон	19	19
Дивізіон артилерії	–	1
Батарея	–	2
Рота саперів	6	6

Джерело : Z dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939 / Red. J. Nadzieja. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1990. – S. 717.

Додаток У

Текст присяги солдата Корпусу охорони прикордоння

Джерело : Присяги 1918–1939 // Muzeum Polskich Formacji Granicznych im.
 Władysława Raginisa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=6&Itemid=19

Додаток Ф

Обмундирування солдата КОП

. MUZEUM .
Polskich
Formacji
Granicznych
www.muzeumsg.pl

Джерело : Wyposażenie funkcjonariuszy. Umundurowanie 1924–1939. Umundurowanie żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza // Muzeum Polskich Formacji Granicznych im. Władysława Raginisa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=8&Itemid=21

Додаток X

**Кількість осіб, які були затримані за підозрою у вчиненні шпигунства
на терені роботи розвідувального представництва №7 («Сарни») і №8
(«Рівне») впродовж 1933–1937 рр.**

Рік	Загальна кількість затриманих	Розвідувальне представництво № 7 «Сарни»	Розвідувальне представництво № 8 «Рівне»
1933	55	30	25
1934	98	72	26
1935	43	20	23
1936	35	21	14
1937	48	37	11

Джерело : ААН. – Zesp. 2479. – Sygn. 1/1. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1933.; cz. I–II. – 1933. – 69 k.; Там само. – Sygn. 1/2. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1934.; cz. I–III. 1935. – 86 k.; Там же. – Sygn. 1/3. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1936.; cz. I i II. 1936. – 201 k.; Там же. – Sygn. 1/4. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich за рік 1935.; cz. I–III. 1936. – 97 k.; Там же.– Sygn. 1/5. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich за рік 1937; cz. I–III. 1938. – 136 k.

Додаток Ц

Кількість осіб (за етнічною приналежністю), які були затримані за підозрою у вчиненні шпигунства на терені роботи розвідувального представництва №7 («Сарни») у 1933–1937 рр.

Рік	Українці	Поляки	Білоруси	Росіяни	Євреї	Інші	Разом
1933	17	9	1	–	3	–	30
1934	56	9	4	1	2	–	72
1935	5	14	–	–	–	1	20
1936	13	6	2	–	–	–	21
1937	15	10	7	3	2	–	37
Разом	106	48	14	4	7	1	180

Джерело : ААН. – Zesp. 2479. – Sygn. 1/1. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1933.; cz. I–II. – 1933. – 69 k.; Там же. – Sygn. 1/2. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1934.; cz. I–III. 1935. – 86 k.; Там же. – Sygn. 1/3. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1936.; cz. I i II. 1936. – 201 k.; Там же. – Sygn. 1/4. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1935.; cz. I–III. 1936. – 97 k.; Там же.– Sygn. 1/5. Szefostwo wywiadu. Wywiady: sowiecki, i litewski oraz akcje szpiegowskie. Raport kontrwywiadowczy oraz statystyka spraw szpiegowskich za rok 1937; cz. I–III. 1938. – 136 k.

Додаток Ч

Взірець дозволу на перебування у прикордонній смузі

M. S. W.

 Województwo Wołyńskie

 Starostwo Ostragkie.

 _____ 192 r.

Ważne od dn. _____
 do dn. _____ włącznie w
 porze dziennej.

ZEZWOLENIE

№ _____
 na prawo przebywania w strefie nadgranicznej
 w miejscowościach _____
 powiatu _____
 Wydane p. _____ zamieszkałemu

M. P. _____
 Starosta

UWAGI: 1. Zezwolenie to ważne tylko łącznie z dowodem osobistym zaopatrzonym w fotografię.
 2. Zezwolenie nie jest ważne w porze nocnej od zachodu do wschodu słońca.
 3. Zezwolenie to może być w każdej chwili cofnięte.

MUZEUM
 Polskich
 Formacji
 Granicznych
 www.muzeumsg.pl

Джерело : Dokumentacja 1918–1939 // Muzeum Polskich Formacji Granicznych im. Władysława Raginisa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.muzeumsg.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=32:1918-1939&catid=10:biurowo-i-kancelaria&Itemid=23

Додаток Ш

Підсумки діяльності КОП на польсько-радянському кордоні у 1925–1930 рр.

№ п/п	Дія	01.10.1925. – 01.11.1926	01.11.1926. – 01.11.1927	01.11.1927 – 31.10.1928	01.11.1928. – 31.10.1929	01.11.1929 – 31.10.1930
1.	Затримано осіб за нелегальний перехід кордону із СРСР до Польщі	15758	9509	1026	507	2568
2.	Затримано осіб за намагання перетнути кордон до Польщі з СРСР	1670	745	466	289	229
3.	Кількість випадків виселення осіб владою СРСР	412	535	828	774	878
4.	Кількість випадків здійснення пострілів у солдатів КОП прикордонними постами СРСР	70	19	233	31	157
5.	Кількість випадків попередження патрулями КОП спроб вторгнення через кордон збройних угруповань	20	3	14	1	33
6.	Кількість виявлення бандитсько-диверсійних угруповань у прикордонній смузі	22	10	2	3	невідомо
7.	Кількість втеч за кордон	6	7	2	5	невідомо

Додаток Ш (продовження)						
8.	Кількість випадків сприяння радянських прикордонників втікачам з Польщі	2	1	4	11	невідомо
9.	Кількість бандитських нападів, грабежів у прикордонній смузі	24	6	невідомо	3	10
10.	Кількість виявлених актів диверсії і саботажу	29	5	невідомо	17	40
11.	Кількість ліквідованих випадків шпигунства; злочинів	невідомо	невідомо	38 (104 затрим.) 11 (15 затрим.)	116 8	76 (274 осіб затримано) 4
12.	У погоні за бандугрупованнями солдати КОП застрелили; поранили; затримали осіб	10 4 31	5 1 11	невідомо	невідомо	невідомо
13.	Кількість затриманих, які були запідозрені в участі у злочинних нападах	294	10	4	невідомо	невідомо
14.	Кількість затриманих за нелегальне перебування у прикордонній смузі	1037	987	невідомо	невідомо	невідомо

Додаток Ш (продовження)						
15.	Кількість випадків надання солдатами КОП допомоги місцевому населенню у випадках природних лих чи пожеж	76	95	невідомо	133	192
16.	Кількість ліквідованих контрабандистських банд	невідомо	невідомо	9	2	невідомо
17.	Кількість затриманих осіб під час перетину кордону із контрабандою;	невідомо	невідомо	194	40	невідомо

Підраховано за : Korpus Ochrony Pogranicza: w drugą rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1925–1926 / Red. S. Falkiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1926. – S. 10–11.; Korpus Ochrony Pogranicza: w trzecią rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1926–1927 / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1927. – S. 11–13.; Korpus Ochrony Pogranicza w czwartą rocznicę objęcia służby na granicach Rzeczypospolitej. 1927–1928 / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1928. – S. 8–9; Korpus Ochrony Pogranicza w piątą rocznicę objęcia służby na granicach Rzeczypospolitej. 1928–1929 / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1929. – S. 14–15; Korpus Ochrony Pogranicza w szóstą rocznicę objęcia służby na granicach Rzeczypospolitej. 1929–1930 / Red. F. Jamka-Koperski. – Warszawa : Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1930. – S. 9–10.

Додаток Ш
Аматорський солдатський театр при 4 батальйоні КОП «Дедеркали»
(1930-ті рр.)

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-W-1791

Джерело : Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji, sygn. 1–W–1791. Amatorski teatr żołnierski w 4 Batalionie Korpusu Ochrony Pogranicza «Dederkały». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75750/f19bca59263ec17af223817513d2db32/>

Додаток Ю

Культурно-освітня діяльність, співпраця з місцевим населенням (м. Корець, 1930-ті рр.)

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-W-1767

Джерело : Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji, sygn. 1–W–1767. Fotografia grupowa żołnierzy i ludności cywilnej na tle strażnicy nr 96 KOP-u w Korcu na Wołyniu. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75507/d2daf430997a1f2a35d5938a0859f467/>

Додаток Я

Видача харчових порцій цивільному населенню кухарем підрозділу КОП на польсько-радянському кордоні (1930-ті р.)

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-W-1763

Джерело : Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji, sygn. 1–W–1763. Wydawanie porcji żywnościowych ludności cywilnej przez kucharza w jednej ze strażnic KOP-u, na granicy polsko-radzieckiej. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.audiovis.nac.gov.pl/obraz/75481/18f438380daaee5606e6698465675899/>